Шкільний театр

Театральна вітальня

середня школа

О. М. Ворожейкіна

Видавнича група Основа

- етюди
- рольові ігри
- сценарії виховних заходів
- інсценізації казок, байок, оповідань
- заняття зі сценічного мовлення, сценічного руху

О. М. Ворожейкіна

Театральна вітальня (середня школа)

Харків
«Видавнича група “Основа”»
2010

УДК 373.3/5
ББК 74.2
В75

Серія «Шкільний театр»
Заснована 2009 року

Ворожейкіна О. М.

В75 Театральна вітальня (середня школа). — Х. : Вид. група «Основа», 2010. — 207, [1] с. — (Серія «Шкільний театр»).

ISBN 978-617-00-0455-0.

Заняття в театрі дисциплінують, виробляють почуття відповідальності перед партнерами та глядачами, прищеплюють почуття колективізму, любов до праці, упевненість тощо. Наш посібник допоможе сформувати ці якості у дітей. Видання містить найпростіші заняття зі сценічного мовлення, сценічного руху, нескладні етюди. Особливу увагу приділено практичній роботі з голосом, дикцією; вправам на розвиток уяви, виразності рухів, а також ігроритміці, рольовим іграм. Пропонується добірка сценаріїв, інсценізацій українських народних казок, байок, оповідань українських письменників.

Видання розраховане на вчителів, керівників театральних гуртків.

УДК 373.3/5
ББК 74.2

Навчальне видання
Серія «Шкільний театр»

ВОРОЖЕЙКІНА Олена Миколаївна

ТЕАТРАЛЬНА ВІТАЛЬНЯ
(середня школа)

Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*

Підп. до друку 29.01.2010. Формат 60×90/16. Папір газет.
Гарн. шкільна. Ум. друк. арк. 13. Зам. № 10-02/15-05.

ТОВ «Видавнича група "Основа"»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
Тел. (057) 717-99-30
e-mail: office@osnova.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

ISBN 978-617-00-0455-0

© Ворожейкіна О. М., 2009
© ТОВ «Видавнича група "Основа"», 2010

Зміст

Передмове слово 4
Якими бувають театри 7
Орієнтовна структура заняття з театрального мистецтва 11
Педагогічні прийоми, що можна використовувати під час занять ... 12
Мистецтво декламації 15
Дихання 15
Голос 20
Орфоепічні норми української літературної мови 28
Логіко-емоційна виразність, її значення 37
Мелодика 47
Темп мовлення 49
Стилі мовлення 50
Підготовка художнього твору до читання 52
Читання творів різних жанрів 55
Основи сценічного руху 80
Обличчя — зосередження «психічної мускулатури» 81
Пластичність рук 82
Ритміка 95
Танцювальні кроки 96
Заняття з акторської майстерності 97
Акторський тренінг 97
Сценічна увага 101
Дивитися і бачити... 110
Екран внутрішнього бачення. Уявна дія 117
Сценічна дія 123
Етюди 130
Рольові ігри як різновид етюдної роботи 133
Репертуарна скарбничка 137
Робота над виставою 137
Інсценізації прозових творів 139
Народні колискові пісні 195
Вірші для інсценізації 196
Література 208

Передмє слово

Занурення в світ театру допомагає сформувати в свідомості дитини високі ідеали, що згодом несуть тільки позитивну енергетику. Виховний механізм мистецтва тонший, приємніший, зрозуміліший для сприйняття духовним світом дитини.

Заняття в театрі дисциплінують, виробляють почуття відповідальності перед партнерами та глядачами, прищеплюють почуття колективізму, любов до праці, упевненість тощо.

Автор пропонує вчителям, керівникам театральних гуртків розглядати програму навчання основ театрального мистецтва в широкому контексті завдань естетичного виховання, що є найважливішим чинником всебічного й гармонійного розвитку особистості.

Школа пропонує, як правило, три предмети гуманітарного циклу: літературу, музику, образотворче мистецтво. Їхня роль у формуванні особистості, безумовно, є значною. Але чому в школі довгий час відсувається на другий план такий вид мистецтва, як театр? Адже в школі не знайдеш учителя, який хоча б раз не виступав у ролі режисера. Кожний учитель на кожному уроці є режисером і актором, а учні не повинні бути мовчазними спостерігачами, адже вони також є головними акторами на кожному уроці.

Театр — це синтез мистецтв, що увібрав у себе практично все, що допомагає розвиватися повноцінній людині, яка вміє сприймати навколишній світ як єдиний живий організм. Ми, дорослі, знаємо з підручників психології та із життя, що «накопичення позитивних емоцій», «набуття позитивного емоційного досвіду» в дитинстві, тобто в час найбільшої духовної відкритості людини, у час найвищої її здатності до співпереживання,— справа безцінна. Адже й «любити чужою любов'ю, й страждати чужими стражданнями» потрібно вчитися. І в цьому велика заслуга саме

театру. У наш час потік інформації обрушується на мозок дитини, що формується, як Ніагарський водоспад, але, на жаль, не всі його струмені чисті й прозорі, а відгородити нашу дитину від подібної брудної води нам не завжди під силу.

Театральне мистецтво несе людям насолоду, а це далеко не рівнозначно навчанню чого-небудь. Театр — це мистецтво колективне. І діти опановують тут те, чого не завжди можна досягти стандартними прийомами загальноосвітнього процесу в школі. Будь-який урок повинен бути захоплюючим для дитини, повинен приносити радість, інакше він стане докучливим обов'язком, якого захочеться позбутися.

Розвиток акторської майстерності потрібен усім без винятку.

Сценічне мовлення допоможе:

- навчитися логічно й правильно висловлювати свої думки;
- збагатити словниковий запас, що безпосередньо впливає на розвиток інтелекту;
- позбутися мовленнєвих дефектів.

Пластичний рух і танець сприятимуть:

- розвитку координації рухів;
- виробленню почуття ритму;
- формуванню пластичності;
- виробленню правильної постави;
- удосконаленню навичок відчуття свого тіла.

Акторська майстерність спрямована на розвиток:

- вільного спілкування;
- комунікабельності;
- вільної особистості;
- концентрації уваги;
- фантазії й уяви.

Уперше занурюючи дітей у світ мистецтва, педагогові доводиться враховувати індивідуальність кожної дитини, вивільняючи її творчу природу, розвивати її, а не підкоряти собі.

Запропонований вашій увазі посібник складається з таких розділів: «Мистецтво декламації», «Основи сценічного руху», «Заняття з акторської майстерності», «Етюди», «Рольові ігри як різновид етюдної роботи», а також «Репертуарна скарбничка».

У вступній статті «Якими бувають театри» можна дізнатися про різновиди театрів, їхнє призначення, характерний репертуар, відмінності та особливості. Наводиться орієнтовна структура

заняття з театрального мистецтва та педагогічні прийоми, що можна використовувати під час проведення занять.

У першому розділі «Мистецтво декламації» детально розглядаються елементи техніки мовлення:

- дихання як фізіологічна основа мовлення;
- голос як головний інструмент читця;
- дикція як уміння чітко вимовляти звуки, слова, вирази;
- орфоепія як правильна літературна вимова.

Другий розділ «Основи сценічного руху» присвячено детальному розгляду міміки обличчя, пластичності рук, ритміці. Також особлива увага приділена танцювальним крокам. Наводяться вправи на координацію рухів, на утримання балансу.

У третьому розділі «Заняття з акторської майстерності» наведено поради щодо проведення акторського тренінгу, формування сценічної уваги, а також здійснення сценічної дії. У ньому наводяться вправи-етюди.

Четвертий розділ «Етюди» та п'ятий розділ «Рольові ігри як різновид етюдної роботи» присячено зразкам етюдів та рольових ігор.

Шостий розділ «Репертуарна скарбничка» містить поради щодо роботи над виставою, у ньому також наводяться добірка сценаріїв, інсценізацій українських народних казок, байок, віршів, оповідань українських письменників.

Наш посібник розрахований на вчителів та керівників театральних гуртків.

ЯКИМИ БУВАЮТЬ ТЕАТРИ

Крокуючи вулицями великого міста, ми часто зупиняємось перед рекламними щитами, на яких розклеєно афіші різних театрів та концертних організацій. Нашу увагу привертає багато назв театрів. Один має назву «театр драми», другий — «театр комедії», третій — «театр сатири». Ось афіша «театру юного глядача». Поруч із афішею, що знайомить нас із репертуаром «театру опери та балету», висять афіші «театру музичної комедії», «театру естради», «театру ляльок»...

Чим же різняться ці театри один від одного? Театри драми, комедії, сатири, «театр юного глядача» і «театр для дітей» — це різні види одного й того самого театру — драматичного. Один театр цієї групи відрізняється від іншого лише характером репертуару і своїми масштабами. Якщо сучасний *театр драми* ставить на своїй сцені трагедії та драми серйозного або комедійного змісту, то *театр комедії* відбирає для свого репертуару лише твори комедійного характеру, а *театр сатири* — гостро сатиричного спрямування. *Театр юного глядача*, що ставить своїм завданням виховувати молодь, крім п'єс вітчизняної і світової класики, у своєму репертуарі приділяє значну увагу творам, що розповідають про героїзм нашої молоді, її подвиги в часи громадянської та Великої Вітчизняної воєн. *Театр для дітей* прагне прищепити своїм маленьким глядачам кращі риси людського характеру — правдивість, вірність, чесність, сміливість, доброту — і шукає для здійснення своєї мети форми виразу, що можуть захопити малюків. Часто це форма інсценізованої байки, що має глибокий зміст, народної казки чи нескладного, але яскравого оповідання.

Про театр *опери* нам доведеться поговорити докладніше, оскільки він має свої особливості та принципово відрізняється від театру драматичного. Основою театрального мистецтва є драматургія, що дає акторові матеріал для створення сценічного образу, який живе

справжнім «життям людського духу». Драматургія є основою і драматичного, і музичного театрів. Однак, принципова різниця між ними полягає в тому, що основою драматичної вистави є літературний твір, а у театрі опери драматургія виражена музичними засобами. Літературна основа музичного твору, так зване *лібрето*, переосмислюється і збагачується в горнилі музичного мистецтва, в партитурі композитора. Саме музика — вокальна (арії, аріозо, речитатив, вокальні ансамблі), оркестрова — характеризує в оперній виставі дійових осіб, розкриває їхні почуття та взаємини.

Виразний спів, зігрітий щирим почуттям, досконала вокальна техніка, правдива сценічна поведінка і висока акторська майстерність — усе це дає можливість оперному акторові передати на сцені «істину пристрастей» і «правдоподібність почуттів» людини, що переконують і хвилюють слухачів.

Величезне значення в опері має оркестр, і було б цілком неправильно розглядати його як інструмент, що лише акомпанує співу артистів. Оркестр створює музичну атмосферу оперної вистави. Прослухавши вступ до «Пікової дами», у якому П. Чайковський яскраво розкриває душевну трагедію Германа, розвиваючи й зіставляючи тему «трьох карт» і «почуття кохання» героя, слухач ще перед відкриттям завіси відчуває невблаганну силу пристрастей Германа, жертвою яких йому судилося стати. Оркестр відчиняє тут для слухачів таємничі двері в світ трагічних образів геніальної опери П. Чайковського. Музика характеризує дійових осіб і відтворює їхній душевний стан. Виступаючи інколи в союзі з живописом, оркестрова музика може змальовувати ідилічний пейзаж зоряної ночі (в опері М. Римського-Корсакова «Ніч перед Різдвом»). Нарешті, оркестр в опері часто є самостійним художнім компонентом. Досить згадати сцени «Полтавської битви» в «Мазепі» П. Чайковського, музичні картини у «Казці про царя Салтана», величну «Січу при Керженці» в «Кітежі» М. Римського-Корсакова та ін.

Крім симфонічного оркестру, у виставах оперного театру часто бере участь ще так званий духовий оркестр. Його можна почути у «Фаусті» Ш. Гуно та в «Аїді» Дж. Верді, в «Івані Сусаніні» та в «Руслані і Людмилі» М. Глінки та у багатьох інших операх.

Значне місце в оперному театрі посідає балетне мистецтво. У багатьох операх учасники балетної трупи виступають не тільки в епізодичних сценах, зображуючи тих, хто танцює на балу, або виконуючи окремі танці. Балетна трупа в оперному театрі часто стає невід'ємною частиною цілих розгорнутих сцен, як, наприклад, під час виконання «Половецьких танців» у «Князі Ігорі» О. Бородіна, «Польської сцени» в «Івані Сусаніні» М. Глінки, «Вальпургієвої ночі» у «Фаусті» Ш. Гуно, фіналу першого акту в «Запорожці за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та ін. Саме завдяки близькому зв'язку опери й балету, постійній участі балетної трупи в оперному театрі та великого симфонічного оркестру у виставах балетного театру, ці колективи об'єднуються і мають назву «театр опери та балету».

Необхідним компонентом оперних вистав є також художньо-повноцінний хор. Він (особливо в класичних українських і російських оперних виставах) виконує надзвичайно важливу роль. Учасників хорового колективу називають в оперному театрі «артистами хору», оскільки їм часто доручають складні й відповідальні сценічні завдання. Згадаймо «Сцену під Кромами» у «Борисі Годунові» М. Мусоргського, «Віче» у «Псковитянці» чи «Торжище» в «Садко» М. Римського-Корсакова, «Запорозьку Січ» та обрання кошового в «Тарасі Бульбі» М. Лисенка.

У театру «чарівниці-опери», як називав її Т. Шевченко, художній організм дуже великий і складний. Для оперних театрів будуються спеціально розраховані на це споруди з технічно обладнаною великою сценою, щоб на ній одночасно могли розміститися й діяти солісти, хор, балет, артисти мімансу та сценічний оркестр. В окремих картинах у великому за масштабом оперному театрі кількість учасників досягає трьохсот і більше осіб. Перед сценою в оперному театрі є також приміщення для оркестру.

Усю творчу роботу, пов'язану з постановкою п'єси, очолює та об'єднує режисер. Постановку опери здійснюють режисер, який керує сценічним втіленням твору, і диригент, який проводить усю підготовку і очолює музичне керівництво виставою. Цілком зрозуміло, що художньо інтерпретувати оперний твір можна лише тоді, коли режисер і диригент, які працюють над ним, об'єднані спільністю ідей і поглядів.

Зміст художнього твору, що виконується в оперному театрі, утілюється в музичних сценічних образах, а у балетному театрі — в образах музично-хореографічних. Музика сучасного балету розкриває характер дійових осіб і ситуацій, сюжетні колізії. Особливо високого ступеня виразності досягає музика у балетах П. Чайковського, О. Глазунова, Б. Асаф'єва, С. Прокоф'єва. Спираючись на музику, балетмейстер під час постановки балету, пропонує своє пластичне тлумачення створеної композитором партитури і складає детальний план окремих танців, великих танцювальних ансамблів, а також пантомімічних сцен, прагне розкрити зміст музики в дійових хореографічних образах. Славетний

французький балетмейстер Жан Новер зазначав, що «музика для танцю — те саме, що слова для музики», стверджуючи, отже, що музика в балеті є своєрідним лібрето, яке обумовлює поведінку, рухи й дію танцюриста. Загальновідомо, що танок-рух може передавати почуття і душевний стан людини, ніжність і любов, радість і горе, слабкість і силу. Це саме завдання може виконувати і пантоміма чи пантомімний танець. Мистецтво пантоміми (міміки й руху) було знайоме й добре розвинене ще в давні часи. Про це маємо цікаве свідчення грецького письменника Лонгуса, який у своєму романі «Дафніс і Хлоя» (II—IV сторіччя нашої ери) описує пантомімний танок, що зображує збирання винограду: «Дріас підвівся, попросив Волопаса заграти вакхічну пісню і почав танцювати танок виноградарів. Можна було бачити, як він по черзі то зриває виноград з лози, то несе його в корзині, то видавлює гроно, то наповнює бочки і п'є солодке вино — настільки досконалим було мистецтво і так природно зображав танок — лози, точило, бочки і Дріаса, який п'є».

Отже, перед актором-танцюристом, озброєним виразними засобами танцю і пантоміми, стоїть те саме завдання, що й перед актором драми й опери — передати засобами балетного мистецтва «правдоподібність почуттів» свого героя, примусити глядачів співчувати його горю і радіти з його щастя.

До музичних театрів належить і театр оперети. *Оперета* — це музично-драматичний твір комедійного характеру. У часи Ж. Офенбаха вона відзначалась сатиричним спрямуванням, а пізніше набула солодкувато-ліричного характеру. В опереті поєднуються спів, музика, розмовний діалог і танець. Характери дійових осіб розкриваються здебільшого у музичних номерах — аріях і дуетах. Театр оперети інколи називають «театром музичної комедії», хоча по суті останній швидше належить до жанру драми комедійного характеру, насиченої музичними номерами.

Театр естради являє собою театр малих форм, на його сцені виконуються твори найрізноманітніших жанрів: оповідання і невелика драматична сценка, політична сатира і танець, акробатичний номер і джазова чи лірична пісня. Програма естрадного театру зазвичай об'єднується дотепним конферансом на злободенні теми.

Театр ляльок — театр, що захоплює дітей та дорослих. Водіння ляльок вимагає від актора великої майстерності, досконалого володіння найрізноманітнішими виражальними засобами. У лялькових театрах мистецтво *водіння* ляльок досягло високого художнього рівня. Свого часу лялькový, так званий

«вертепний театр», був одним із найулюбленіших видовищ українського народу.

ОРІЄНТОВНА СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ З ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

1. Знайомство, привітання

Діти вітаються (знайомляться) за допомогою вправ на розвиток пам'яті, уваги. Вітання відбувається у віршованій, ігровій формі, спрямоване на підвищення настрою та отримання позитивних емоцій.

2. Гімнастика

Це комплекс вправ, що містить у собі елементи сценічного руху, фізичну гімнастику, дихальну гімнастику. На початку заняття організм дитини має розігрітися за допомогою фізичних вправ, щоб бути гнучким і готовим до втілення творчих ідей. Діти пробуджують фізичне тіло за допомогою різноманітних вправ, що спрямовані на розвиток м'язів, володіння своїм тілом, вивчення можливостей свого організму, позбавлення затисків, набуття навичок сценічної виразності.

Сценічний рух — це вправи розвивального характеру, спрямовані на розвиток свого фізичного тіла, розвиток уваги та координації руху, розвиток гнучкості та рухомості рук, вправи з ритміки.

Дихальна гімнастика — це вправи, спрямовані на кращий розвиток легенів, діафрагми, на встановлення дихання.

3. Артикуляційна гімнастика (розвиток мовленнєвого апарату)

Мета артикуляційної гімнастики: розвивати рухливість органів мовленнєвого апарату; відпрацьовувати правильні, повноцінні рухи артикуляційних органів, необхідних для правильної вимови звуків.

Артикуляційна гімнастика містить:

- вправи на тренування рухливості м'язів губ, язика, м'якого піднебіння, нижньої щелепи;
- ігри та вправи на розвиток слухової уваги, сприймання, пам'яті.

Мімічна гімнастика — це вправи на розвиток дрібних м'язів обличчя.

4. Голосові вправи

Вправи на розвиток голосу.

5. Акторський тренінг, етюди

Це творчі вправи на розвиток уваги, уяви. Наприклад, це етюди на вираження емоцій, на тренування окремих груп м'язів, на розвиток творчого мислення, фантазії, уваги, пластики, спостережливості.

6. Робота з мовним матеріалом

Розвиток мовлення шляхом вправ на розвиток фонематичного слуху, вивчення напам'ять віршів, невеличких творчих текстів.

7. Робота над виставою

Постановка вистави — це обов'язковий елемент навчання дітей. Діти матимуть можливість продемонструвати перед публікою (батьками, однолітками) свої вміння, здобуті та виявлені під час навчання. Кожна дитина матиме свою індивідуальну роботу, що є відмінною від решти дітей, відповідно до бажання та навичок.

ПЕДАГОГІЧНІ ПРИЙОМИ, ЩО МОЖНА ВИКОРИСТОВУВАТИ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ

1. *«Лови помилку»*. Пояснюючи матеріал, учитель навмисно припускається помилки. Діти заздалегідь попереджені про це. Учитель намагається зробити так, щоб діти не тільки помітили помилку, зрозуміли «помилкопебезпечне» місце, але й знали правильну відповідь.
2. *«Відстрочена відгадка»*. На початку заняття вчитель загадує загадку (дивовижний факт), відгадку (ключ до розуміння) до якої діти отримують під час заняття. Інший варіант — загадка пропонується наприкінці заняття, щоб учні мали нагоду обміркувати її вдома. На початку наступного заняття вчитель вислуховує думки і дає правильну відповідь, правильне тлумачення дивовижного факту.
3. *«Фантастичне припущення»*. Учитель доповнює реальну ситуацію фантастикою. Цей прийом дає можливість поглянути на звичні речі з незвичної точки зору.
4. *«Щедра оцінка»*. Заохочувальний прийом для невпевнених у собі дітей. Учитель оцінює словом, інтонацією, жестом.

Використання цього прийому підбадьорює учнів, створює позитивний емоційний настрій, стимулює процес навчання. Помічаються найменші успіхи дитини, авансуються майбутні успіхи, підтримується інтерес дитини до занять. Для учня із завищеною самооцінкою «щедру оцінку» слід застосовувати обережно і поміркувано.

5. *«Дитяче журі»*. Учитель дає можливість учням не тільки оцінити роботу товаришів, але й розвивати вміння дітей аналізувати, відбирати вагомі критерії оцінювання, обґрунтовувати свої висновки.
6. *«Здивуй»*. Цей прийом нагадує прийом «Фантастичне припущення» — учитель знаходить таку точку зору, за якої буденне стає дивовижним. Цей прийом збуджує увагу дітей не тільки на занятті, але й може мати пролонговану дію впродовж тривалого часу після заняття.
7. *«Ідеальна оцінка»*. Учням пропонується самим поставити собі оцінки за виконану роботу, за концертний виступ, за підсумком одного заняття. Це показовий прийом з точки зору оцінки вимогливості педагога до дітей. Як правило, критерії оцінювання учнів орієнтовані на рівень вимог педагога і це може стати приводом до роздумів щодо корекції своєї роботи.
8. *«Рейтинг»*. Завершуючи роботу, учень сам ставить собі оцінку. За ту саму роботу оцінку ставить і педагог. Цей прийом зорієнтовує дітей на правильні критерії оцінювання роботи і привчає до регулярного оцінювання своєї праці.
9. *«Привабліва мета»*. Перед учнями ставиться проста, розумна і привабліва мета, досягаючи якої, вони опановують навчальні завдання, що запланував педагог. Цей прийом тісно пов'язаний із мотивацією навчання. «Привабліва мета» може бути розрахована на одне заняття, на певну частину заняття, на один вид роботи.
10. *«Навчи іншого»*. Кожний учень має змогу виступити в привабливій для себе ролі вчителя, наставника. Це активізує дітей, заохочує їх до сумлінного виконання навчальних завдань. Іноді пояснення товариша сприймаються прийнятніше, ніж пояснення педагога.
11. *«Хто краще»*. Момент змагання як засіб активізації уваги, навчальної активності завжди був дієвим. Форма проведення змагання віддається на розсуд керівника. Змагання «Хто краще» може бути присутнім у роботі як окремий момент заняття, а може стати формою проведення всього заняття —

як підбиття підсумків, вивчення цілої теми, опанування всього концертного номеру.

12. *«Роби, як я»*. На перший погляд, виконання будь-яких дій чітко за педагогом або призначеним учнем не містить елементу творчості, проте дає змогу обіграти цю ситуацію так, що повторення дій, рухів стане для учнів цікавим. (Наприклад: уявити, що ви перед дзеркалом, а «дзеркалом» є педагог або учень; обіграти ситуацію з кінозйомкою — усі дії фіксуються в уповільненому темпі.)
13. *«Розширення поля оцінок»*. Цей прийом пожвавить атмосферу на занятті, коли замість звичних оцінок учня оцінять літерою «м» (молодець!), або «мм» (двічі молодець!), або літерою «н» (не старався). Ураховуючи віковий склад гуртківців, ступінь довірливості та стиль взаємин, кожен педагог може розширювати поле оцінок у тій мірі, у якій уважає за доцільне.
14. *«Кредит довіри»*. Оцінювання роботи в «кредит». Помітити найменше досягнення («ти ще трошки попрацюєш, і я впевнений, що робота стане кращою»; «я відчуваю, що ти зможеш...»), створити позитивний настрій, запевнити в своїх силах.
15. *«Точка зору»*. Привчає дітей аналізувати, оцінювати, аргументувати свої думки. Стає у пригоді під час обговорення завершених робіт. Можна об'єднати групу у два табори опонентів, які по черзі висловлюють свою думку. Застосування цього прийому сприяє розвитку комунікативних навичок у дітей, учить логічно вибудовувати аргументи, культури спілкування.

Згадані педагогічні прийоми і приклади їх використання є лише невеличкими цеглинками у будівлі власного педагогічного досвіду кожного педагога. Кожний, хто працює з дітьми, має свій арсенал прийомів, методів, власних таємниць і здогадок, помилок і перемог — усього того, з чого створюється педагогічна стежинка у світ дитячої творчої душі.

МИСТЕЦТВО ДЕКЛАМАЦІЇ

Правильне усне читання художнього твору сприяє розумінню його тематичного та ідейно-мистецького змісту. Завдання школи полягає в тому, щоб навчити дітей читати, слухати і сприймати художній твір.

Виразне усне читання є невід'ємною складовою частиною загального процесу навчання і виховання учнів.

Майстерність мовлення, безпосередність словесної дії вимагають від читця, мовця не тільки знань теорії та методики, навичок і умінь виразного читання, а й добре виробленої техніки мовлення — комплексу теоретично-практичних основ вимови (досконале володіння мовленнєвим апаратом, уміння правильно користуватися мовою і мовленням).

Техніка мовлення складається з таких елементів:

- дихання — фізіологічної основи мовлення;
- голосу — головного інструмента читця;
- дикції — чіткого вимовляння звуків, слів, виразів;
- орфоепії — правильної літературної вимови.

Без глибокого знання, практичного засвоєння елементів техніки мовлення не можна досягти виразності читання.

ДИХАННЯ

Дихання є важливим фактором мовлення. Від правильного дихання залежить сила і рівномірність звучання мовлення, а також зміст і краса мовлення взагалі. Дихання безпосередньо пов'язане з паузами, а паузи зумовлені змістом, і тому членують потік мовлення на мовленнєві такти. Часте набирання повітря під час

читання створює нічим не виправдані паузи, а це, в свою чергу, впливає на красу мовлення. Дихання з широкими інтервалами позбавляє читця можливості робити необхідні за змістом паузи і зрештою призводить до монотонного мовлення.

Дихання — це основа звукоутворення. Залежно від того, які саме м'язи беруть участь у роботі дихального апарату, його поділяють на чотири типи фонаційного дихання:

- ключичний;
- грудний;
- діафрагмальний;
- комбінований.

Ключичний — це такий тип дихання, під час якого високо здіймаються плечі, а з ними й ключиці, лопатки та верхні ребра. Воно є неефективним, адже заповнюються повітрям лише верхні ділянки легенів; зустрічається рідко та справляє неприємне естетичне враження.

Грудний — це такий тип дихання (у театральному середовищі його називають «жіночим»), за яким повітрям наповнюється середня частина легень. При вдиху грудна клітка розширюється, а живіт утягується, у легені не потрапляє достатньої кількості повітря, щоб заповнити і верхню, і нижню частини.

Діафрагмальний — це такий тип дихання, що ґрунтується на роботі м'язів діафрагми. Скорочуючись, діафрагма осідає на черевну порожнину, від цього нижні ребра розсовуються, живіт подається вперед. Таке дихання значно краще, ніж ключичне чи грудне, проте також неправильне, адже верхня і середня частини залишаються пасивними, погано вентилюються. Це найпоширеніший тип дихання серед людей, які працюють фізично.

Комбінований — це найдоцільніший тип дихання, що має значні переваги, тому що найповніше насичує повітрям легені та забезпечує еластичну роботу м'язів діафрагми під час видиху, що дає змогу раціонально використовувати повітряний потік.

Автоматизувати діяльність дихального апарату — означає підкорити процес дихання своїй волі. Дихання повинно бути непомітним як для виконавця, так і для стороннього. Його постановка вимагає спеціальних вправ, індивідуального підходу. Правильного дихання, що необхідне для виразного читання — власного чи авторського тексту, можна навчитись. Досягти правильного фонаційного дихання можна тільки за допомогою тренувальних вправ, що умовно можна поділити на три групи.

ПЕРША ГРУПА

Завдання: виробити вміння управляти роботою м'язів дихального апарату (виробити або закріпити комбіноване дихання).

Вправа

Стати рівно, спокійно, м'язів не напружувати, але повністю розслабляти.

1. Видих — вимова звуків «п — ф».
2. Вдих на рахунок (усно) 1—3 за допомогою активного руху м'язів діафрагми, міжреберних м'язів і косих м'язів живота. Затримка на секунду.
3. Видих — вимова звуків «п — ф».

Повторити вправу 3—4 рази.

Під час повторення таких вправ рахунок на вдих можна збільшити до 5—6.

ДРУГА ГРУПА

Завдання: скоротити вдих і продовжити видих.

Вправа

1. Видих — вимова звуків «п — ф».
2. Пауза.
3. Швидкий вдих на рахунок 1, 2, 3 (лічити мовчки).
4. Затримка повітря в легенях на рахунок 1, 2.
5. Плавний видих на рахунок від 1 до 10 (лічити мовчки).

Тривалість видиху на цифру 10 умовно. За першої вправи вона може бути різнитися. Це залежатиме від місткості робочого повітря в легенях того, хто вправлятиметься.

ТРЕТЯ ГРУПА

Завдання: виробити вміння управляти диханням у процесі мовлення (читання, переповідання), тобто вміти підпорядковувати дихання вимогам тексту.

Вправа

1. На одному вдиху читати два рядки вірша. Поступово кількість рядків збільшувати до 3, 4 і більше. Бажано читати п'яти-шестистопний ямб або хорей, чотири-п'ятистопний дактиль, амфібрахій, анапест.

Вправи для вироблення правильного дихання і вміння керувати ним

Вправа 1

Сісти вільно, ноги поставити перпендикулярно до сидіння; спину тримати рівно, але не напружено. Зробити активний видих «п-ф-ф-ф...» При видиху повітря не «вистрілювати», а ніби проціджувати його крізь зуби. Не видихати до внутрішнього напруження, а якщо бракує повітря, то спокійно добрати його через ніс.

Повторити 5—6 разів.

Завдання: «Не погасити полум'я свічки», «Щоб не впала пір'їнка».

Вправа 2

Сісти вільно, ноги поставити перпендикулярно до сидіння; спину тримати рівно, але не напружено. Вимовити кілька разів поспіль проривні приголосні «к-г, к-г... г-к, г-к...»

Повторити 5—6 разів.

Вправа 3

Сісти вільно, ноги поставити перпендикулярно до сидіння; спину тримати рівно, але не напружено. Повільно вимовляти голосні «а-е-о». Зосередити увагу на роботі мускулатури ротової порожнини.

Повторити 5—6 разів.

Вправа 4

Уявити собі, що коло вас був кіт. Раптом він зник. Ви озирнулися — немає його. Покликати так, ніби він десь близько: «киць-киць...», коротко вимовляючи звуки, вочевидь, він десь вибіг. Посилити звук протяжніше, на відстань: «ксс-ксс...»

Повторити 5—6 разів.

Вправа 5

Сісти спокійно, ненапружено.

1. Читати кожен вірпований рядок на одному видиху. Повітря набирати після кожного рядка.

М. Стельмах

Заєць спати захотів,
Сам постелю постелив,
Сам собі зробив подушку,
Підмостив її під вушко.

Та у зайця довге вушко —
Все звисає із подушки.

2. Принцип роботи аналогічний. Але тепер прочитати 1-й і 2-й рядки на одному видиху, добрати повітря і прочитати разом 3-й і 4-й рядки. Добирати повітря глибоко, але безшумно і непомітно для глядача і слухача.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 6

Принцип роботи аналогічний. Прочитати перші три рядки на видиху, перед четвертим добрати повітря і прочитати текст до кінця. Стежити за процесом добирання повітря: легко, безшумно, непомітно. Під час добирання повітря не порушувати структуру тексту.

Наталя Забіла

Скопав я грядку сам один
В городі біля тину.
Хотів зростить багато динь,
Зросла ж одна-єдина.

Та ласував не я один,
А наша вся родина,
І всі хвалили як один
Мою єдину диню.

Примітка. Тексти можна добрати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 7

Принцип роботи аналогічний. Після видиху на «п-ф-ф-ф», вдиху і затримки на «раз» читати прислів'я на одному видиху. Потім знову вдихнути, затримати повітря і читати прислів'я.

- Хто людям добра бажає — той і сам має.
- Добре ім'я — найкраще багатство.
- Добро завжди перемагає зло.
- Добро роби — добро і буде.

Примітка. Прислів'я можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 8

Принцип роботи аналогічний. На одному вдиху прочитати кожен рядок чотиривірша, зупиняючись для вдиху в його кінці.

Не щебечи соловейко,
Під вікном близенько,
Не щебечи, маненький,
На зорі раненько.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправи потрібно проводити на свіжому чистому повітрі, до кожної наступної вправи переходити лише тоді, коли добре засвоєна попередня.

Потрібно пам'ятати, що суть проведення вправ полягає не в тому, щоб уміти набирати значний запас повітря в легені при вдиху, а в тому, щоб оптимальний запас набраного повітря якнайраціональніше використати в процесі мовлення.

ГОЛОС

Голос має важливе значення для виразного читання. *Голос* — це сукупність різних щодо висоти, сили і тембру звуків, які видає людина (або тварина, яка дихає легенями) за допомогою голосового апарата. Голос — це дієвий компонент звукового мовлення. Вдихаючи і видихаючи повітря в процесі говоріння, людина змушує голосові зв'язки змикатися і розмикатися. Унаслідок цього з'являється голос.

Правильне володіння голосом — це велике мистецтво, адже не будь-який голос може задовольнити вимоги виразного читання. Навіть гарний від природи голос ще не здатний без подолання певних труднощів упоратися з тим завданням, що їх ставить перед ним мистецтво живого слова.

«Але гарні розмовні голоси,— зазначає К. Станіславський,— трапляються рідко. А коли вони й трапляються, то бувають недостатні своєю силою і діапазоном».

Над розвитком голосу необхідно працювати. Сам голос — слабкий. Для того щоб він звучав, необхідне посилення звуків голосу. Процес утворення голосу нерозривно пов'язаний із диханням, що є неодмінною умовою звучання мовлення.

Розмовному голосу будь-якої людини властиві такі якості, як: *сила*, тобто певний ступінь гучності його звучання; *висота*, тобто тональні можливості або діапазон; його *звуковий обсяг*; *тембр* — певне забарвлення.

Для того щоб поставити голос, потрібно над ним працювати, тобто настільки розвинути, удосконалити його природні якості, щоб вони легко підкорялися творчій волі читця відповідно до завдань художнього твору чи іншого характеру мовлення.

Голос — це надзвичайно тонкий, поліфункціональний інструмент: він змушує чути не лише вухо, але й очі — голосом можна відтворити будь-яку картину, створити образ, передати емоції. Сила голосу регулюється вільно. Вона залежить здебільшого від напруження мовленнєвого апарату і від сили видиху повітря. Розмовляючи пошепки, можна змусити відчути силу голосу, починаючи переконувати співрозмовника й автоматично підсилюючи голос, хоч він і позбавлений гучності. Сила голосу, сила мовленнєвого звучання ґрунтуються на силі вольових і почуттєвих імпульсів, обумовлюються силою волі, силою характеру, силою бажання, силою почуття.

Вправи для вироблення сили, висоти, тембру голосу

Вправа 1

Читаючи текст, посилювати голос у межах одного рядка, утримуючи його звучання на одній висоті.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправи 2

Змінювати одночасно силу і висоту голосу в кожному рядку в межах однієї строфи.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 3

Полічити кількість рядків у вірші. Перший рядок вірша читати пошепки, другий — тихо, третій — голосніше тощо. На середині вірша, дійшовши до дуже гучного голосу, але не до крику, змінювати його динаміку в протилежному напрямі. Темп повільний, висота звичайна, дихання за потреби, вдих швидкий і непомітний.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 4

Тричі прочитати текст: один раз — пошепки, вдруге — тихим голосом, але намагаючись чітко промовляти кожен звук, третій — середнім, притаманним вам голосом. Звернути увагу на те, чи чутно ваш голос у приміщенні, в якому ви виконуєте вправу.

Богдан-Ігор Антонич

Ой піду я | до бору, | до бору, ‖
подивлюся на сонце | крізь тінь. |||
Піднесуться | дерева угору, | угору, ‖
і на землю | впаде далечінь. |||

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 5

Не поспішаючи, з властивою вашому голосу силою читати текст, протягуючи наголошені склади. Вслухатися у виразне (ясне і чітке) проговорювання кожного звуку, складу, слова. Робити паузи і щоразу набирати повітря.

Богдан-Ігор Антонич

Ой піду я | до бору, | до бору, ‖
подивлюся на сонце | крізь сон. |||
Попливуть | мої думи угору, | угору, ‖
ліс і сон | запумлять в унісон. |||

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Діапазон

Висота голосу (*діапазон*) — це його тональні можливості, межа людського голосу від найнижчих до найвищих тонів звучання. Голос кожної людини має три регістри, тобто три частини звукоряду, що різняться за висотою звучання: низький, середній і високий.

Середній — той, що властивий мовцеві: індивідуальний. Від цієї нейтральної помітки голос може підвищуватись (*високий*) або понижуватись (*низький*). Таку зміну висоти звучання називають зміною тону (або тональності) голосу.

За висотою тону варіюються речення розповідного, питального, спонукального типу. Вона залежить від чистоти коливання голосових зв'язок. Ця властивість голосу відіграє суттєву роль у роботі читця, оскільки кожен текст має свою висоту звучання, що слід обов'язково враховувати під час підготовки тексту до читання.

Діапазон змінюється як із віком, так і в процесі тренування. Чим він ширший, тим цікавішими є інтонаційні варіанти читання і мовлення.

Є голоси, багаті від природи. Але необхідно вміти ними користуватися, берегти їх. Іноді трапляється, що в усному мовленні голос слухати приємно, а під час читання він звучить не гнучко, на одному рівні, не передає ані думок, ані емоцій. Такий голос потрібно тренувати.

ВПРАВИ ДЛЯ ТРЕНУВАННЯ ДІАПАЗОНУ

Вправа 1

Полічити кількість рядків у вірші. Перший рядок вірша читати пошепки, другий — тихо, третій — голосніше. На середині вірша, дійшовши до дуже гучного голосу, але не до крику, змінити його динаміку в протилежному напрямі. Темп повільний, висота звичайна, дихання за потреби, вдих швидкий і непомітний.

Вправа 2

Перший рядок вірша читати на нижній ноті вашого натурального тону. Другий — трохи вище (на тон чи півтора), третій — ще вище і т. д., усього вісім-десять рядків. Кількість рядків залежатиме від діапазону голосу.

Після цього в аналогічному порядку знижувати голос. Темп і сила голосу звичайні. Вдихати повітря після кожного рядка. Після певної кількості пророблених вправ розширювати діапазон голосу.

Вправа 3

Слово за словом чи стопа за стопою підвищувати тон, поки голос не досягне найвищого легкого звучання. Після цього в аналогічному порядку поступово знижувати голос. З таким переходом — від підвищення до пониження — читати весь вірш. Дихання в кінці кожного рядка, вдих швидкий і непомітний. Темп і сила звичайні.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 4

Найвідчутніше різні тони розпізнаються в читанні діалогів. Простежити за зміною тональності під час читання вірша.

Л. Глібов

МИПА І ПАЦЮК

— Добривечір, сусіде мій!
Чи всі ви живі та здорові? —
Гукнула Мипа Пацюкові.
— Та ще! — Пацюк мовляє їй.
— А я це,— каже,— прилинула,
Щоб розказать тобі, що чула,
Щоб ти радів, як я, та знав:
Лев, кажуть-би, Кота піймав...
— Якого?
— Катюгу нашого рудого,
Що нам просвітку не давав...
— Гай-гай! — Пацюк мовля.—
Раденька,
Як кажуть, що дурненька!
Що з того, що піймав?..
Як дійдеться у них до чого,—
Не бачить Лева нам живого!
Бо знаєш, що за звір той Кіт!

Отак, як хто кого боїться,
То й думає, що на того ввесь світ
Так буде, як і він, дивиться.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 5

Використати текст для розширення діапазону. Визначити найзручнішу для голосу висоту. Від цього рівня висоти рухатися вгору і вниз, стежачи за плавним переходом від однієї висоти до другої.

Текст можна читати кілька разів, змінюючи темп на різних висотах.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 6

Використати прозовий текст.

Набрати повітря і, починаючи з низької ноти, підвищувати звучання кожного слова (ніби йдучи по сходинках). Мета: про-

йти свій діапазон, повітря добирати лише перед початком нового речення. Голос не напружувати за силою звучання.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Звучність, темп, чистота, рухливість голосу

Існує ціла низка властивостей, що характеризує голос. Це звучність, темп, чистота, рухливість.

Звучність (*дзвінкість*) — це властивість голосу, що звучить гучно і чітко. Така властивість буває потрібною під час читання емоційно напруженого тексту, де не стільки потрібна сила голосу, скільки його гучне звучання.

Темп — це швидкість читання і мовлення. Здається, що варто лише дотримуватися змісту, структури тексту, і темп відповідатиме задуму.

Проте це не так просто. Кожній людині властивий відповідний темпоритм усного мовлення, що може призвести до спотворення ідеї твору.

Чистота читання — це відсутність під час читання таких вад, як придих, хрипота, сиплість, гугнявість.

Відсутність згаданих вад — найголовніша умова благозвучності голосу.

Рухливість (*гнучкість*) голосу полягає в здатності легко і еластично володіти так званими важелями тону: вище — нижче, гучніше — тихіше, швидше — повільніше, різкіше — м'якше.

ВПРАВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЗВУЧНОСТІ, ТЕМПУ, ЧИСТОТИ, РУХЛИВОСТІ ГОЛОСУ

Вправа 1

Прочитати кілька разів текст, змінюючи темп звучання. Чи впливає темп читання на уявлення про характер дії?

Л. Глібов

«Весна прийшла!
Тепло знайшла!» —
Кричать дівчата й хлопчики.
«Цвірінь! Цвірінь!
Журбу покинь!» —
Клопочуться горобчики.

Завдання до вправи

1. Прочитати цей текст майже пошепки, але так, щоб вас почули всі присутні.
2. Уявити, що працюєте у великій аудиторії. Тихо читаючи текст, звертати увагу на артикуляцію звуків і посилати їх до уявних останніх рядів. Темп читання середній.
3. Уявити, що поспішаєте, але вам потрібно поговорити про весну з дівчатами, які весь час від вас віддаляються. Отже, необхідно стежити за темпом і посилати голос весь час на дальшу відстань, то збільшуючи силу голосу, то активізуючи звучність.

Примітка. Тексти можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Вправа 2

Кілька разів прочитати скоромовку: спочатку повільно, а потім швидше і швидше. Чітко вимовляти кожне слово.

Хитру сороку
спіймати морока.
А на сорок сорок —
сорок морок.

Примітка. Скоромовки можна добирати відповідно до індивідуальних, вікових особливостей учнів.

Дикція

Дикція — це чітка правильна вимова кожного мовленнєвого звука, правильна, виразна артикуляція, засіб якісного розрізнення звуків мовлення. Дикція — це важливий компонент культурної мови: уміння правильно вимовляти всі голосні та приголосні. Необхідно пам'ятати про те, що кожному з яких притаманне певне звучання, яке залежить від точної роботи мовленнєвого апарату.

Помилки вимови різняться і виникають внаслідок певних органічних (природжених) і неорганічних (неприроджених) вад у будові мовленнєвого апарату. Наявність певних відхилень у його будові призводить до порушення вимовляння того чи іншого звука.

Недоліки вимови властиві багатьом дітям. Їх виправлянням повинні займатися не тільки медичні заклади, але й учитель.

Неорганічні вади вимови можна ліквідувати за допомогою певного комплексу тренувальних вправ.

Виразність і чистота дикції досягаються, насамперед, правильністю артикуляції, тобто чіткістю роботи органів мовлення та їх рухів під час вимовляння звуків. Тому роботу над усуненням вад вимови слід розпочинати з виправлення неправильно завчених раніше рухів органів артикуляції. Удосконалення дикції потребує індивідуальної роботи, оскільки в кожної людини дикційні вади виявляються по-своєму. Наведені нижче вправи доцільно розпочинати з артикуляційної гімнастики (розвиток нижньої щелепи, губів, язика). Вона допоможе розвинути мовленнєвий апарат, підготувати його до виконання всіх наступних вправ на дикцію.

АРТИКУЛЯЦІЙНА ГІМНАСТИКА

Кожна вправа виконується чітко, повільно по 8—10 разів.

«Лопаточка»

Широко відкрити рот, висунути язик, розслабити, покласти на нижню губу. Стежити, щоб язик не тремтів. Тримати впродовж 10—15 секунд.

«Чашечка»

Рот широко розкрити. Язик підняти догори. Потягнутися язиком до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати язик у такому положенні протягом 10—15 секунд.

«Голочка»

Рот відкрити. Язик висунути далеко вперед, напружити його, зробити вузьким. Утримувати в такому положенні впродовж 15 секунд.

«Гірка»

Рот відкрити. Бічні краї язика пригорнути до верхніх кутніх зубів. Кінчик язика вперти в нижні передні зуби. Утримувати в такому положенні протягом 15 секунд.

«Трубочка»

Висунути широкий язик. Бічні краї язика загнути нагору. Подути в трубочку, що вийшла. Виконувати в повільному темпі 10—15 разів.

«Годинки»

Висунути вузький язик. Тягтися язиком поперемінно то до правого вуха, то до лівого. Рухати язиком у повільному темпі під рахунок 15—20 разів.

«Конячка»

Присмоктати язик до піднебіння, клацнути язиком. Клацати повільно, сильно. Тягти під'язичну зв'язку. Виконати вправу 10—15 разів.

«Грибок»

Розкрити рот. Присмоктати язик до піднебіння. Не відриваючи язик від піднебіння, сильно відтягати донизу нижню щелепу. Зробити 15 разів. На відміну від вправи «Копячка» язик не повинен відриватися від піднебіння.

«Гойдалка»

Висунути вузький язик. Тягтися язиком попеременно то до носа, то до підборіддя. Рот при цьому не закривати. Вправа проводитися під рахунок 10—15 разів.

«Смачне варення»

Висунути широкий язик, облизати верхню губу й забрати язик у глиб рота. Повторити 15 разів.

«Змійка»

Рот широко відкрити. Язик сильно висунути вперед, напружити, зробити вузьким. Вузький язик максимально висувати вперед і забирати в глиб рота. Рухати язиком у повільному темпі 15 разів.

«Маляр»

Висунути язик, рот відкрити. Облизати спочатку верхню, потім нижню губу по колу. Проробити 10 разів, змінюючи напрямок.

«Барабанщики»

Посміхнутися, відкрити рот і постукати кінчиком язика за верхніми зубами, багаторазово й чітко вимовляючи: «Д-д-д». Спочатку звук [д] вимовляти повільно. Поступово прискорювати темп.

ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Орфоепія — це сукупність правил вимови, наголошування та інтонації, а також розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної вимови.

У спрощеній фонетичній транскрипції використовують літери українського алфавіту, крім літер Я, Ю, Є, Ї, що можуть позначати два звуки, та літери Щ, що завжди передає на письмі два звуки — [ш] та [ч]. Не використовують у фонетичній транскрипції також Ь, що не передає звука. Звуки, що мають у вимові відтінок іншого звуку, позначають відповідною літерою алфавіту і вгорі праворуч літерою того звуку, який є відтінком, наприклад: [е^{и}] — так передають звук [е] з наближенням до [и]; [о^{у}] — так передають звук [о] з наближенням до [у]: с[е^{и}]ло, к[о^{у}]жух.

Злиті звуки позначають двома з'єднаними дужкою літерами: [д͡ж], [д͡з].

Нескладові звуки позначають відповідною літерою з дужечкою над нею: [ў], [ǐ] (пра[ў]да, кра[ǐ]).

У транскрипції використовують також спеціальні діакритичні знаки, що передають певні особливості звуків. Діакритичні знаки можуть бути підрядковими і надрядковими. Використовують такі діакритичні знаки:

['] після літери вгорі — м'якість приголосного: ку[л']ка, [с']іно;

[:] після літери — подовження звуку: сі[л':]ю, зна[н':]я;

[ˊ] над голосним — наголос у слові.

У мовленнєвому потоці повнозначні слова і суміжні з ними службові, що не мають самостійного наголосу, функціонують як одне фонетичне слово: [здóму], [надóбр'ійе^{и}м].

Артикуляція голосних

«А» — рот спокійно розкритий, язик спокійно лежить, кінчик торкається нижніх передніх зубів.

«О» — губи трошки напружені, утворюють кружок, язик не торкається нижніх передніх зубів.

«У» — губи напружені, витягнуті в трубочку, язик не торкається нижніх передніх зубів.

«И» — губи як для звуку [у], але кути губ розтягнуті в сторони, язик не торкається нижніх передніх зубів.

«І» — губи як для звуку [и], але кути губ більше розтягнуті в сторони, язик не торкається нижніх передніх зубів.

«Е» — губи як для звуку [і], але кути губ більше розтягнуті в сторони, язик не торкається нижніх передніх зубів.

Вимова голосних звуків

Звук [а] в усіх позиціях вимовляється виразно, чітко, ніколи не скорочується: с[а]д, с[а]док, с[а]дівник.

Звук [у] в усіх позиціях також вимовляється виразно, чітко: поб[у]д[у]вати, п[у]рп[у]ровий. Вимова цього звуке зазнає змін лише у позиції після голосного перед приголосним: [у] може ослаблюватися до невиразного звука, що не утворює складу (а[ў]диторія). Аналогічно може вимовлятися приголосний [в], коли він стоїть після голосного: пра[ў]да, чо[ў]ни, ле[ў].

Звук [і] вимовляється чітко в усіх позиціях: [д'і]д, [д'і]дй, [д'і]дуга́н; [ш'і]сть, [ш'і]стьма́.

Звук [о] як наголошений, так і ненаголошений, вимовляється виразно, повнозвучно, ніколи не переходить в [а]: в[о́]ди, в[о]да́.

Ненаголошене [о] перед наголошеним складом з [у] може вимовлятися з незначним наближенням до [у]: з[о^{у}]зуля, т[о^{у}]му. Це наближення є менш помітним перед складом з наголошеним [і]: г[о]ло́вка, п[о]рі́г, св[о]і́м.

Звук [е] вимовляється чітко в позиції під наголосом: п[е́]бо, т[е́]плий. Не втрачає своєї якості звук [е] також на початку слова: [е]тап. Достатньо чітко звук [е] вимовляється, коли він входить до складу закінчення: Петр[е], друг[е], серц[е]м.

У ненаголошеній позиції звук [е] наближається у вимові до [и]: с[е^{и}]ло́. Особливо відчутне це наближення перед складом з [і], [и], [у]: в[е^{и}]діть. Вимова з наближенням до [и] спостерігається також у позиції між м'якими приголосними: європе[йе^{и}ц'], змага[йе^{и}ц':а].

Звук [и] вимовляється чітко в позиції під наголосом: т[и́]хо, с[и́]н, бл[и́]зько. У деяких ненаголошених позиціях звук [и] вимовляється з помітним наближенням до [е]: зб[и^{е}]ра́ти.

Вправи для розвитку артикуляції голосних

Вправа 1

Вимовляти весь звукоряд голосних на одному зв'язному звучанні досить повільно. Спочатку мовчки, потім пошепки і нарешті вголос на найкращій ноті натурального тону.

Схема. Вдих, пауза, на видиху вимова.

а—о—у—и—і—е (вдих); е—і—и—у—о—а (вдих).

Вправа 2

Вимовляти йотовані голосні.

Схема. Вдих, пауза, на видиху вимова:

я—ю—ї—є—є—ї—ю—я (вдих);

є—ї—ю—я—я—ю—ї—є (вдих).

Вправа 3

Вимовляти сполучення голосних з йотованими.

Схема. Вдих, пауза, на видиху вимова:

а-я, у-ю, і—ї, е—є, є—е, ї-і, я —а (вдих);

е—є, ї—і, ю—у, я—а, а-я, у-ю, і—ї, е—є (вдих).

Вимова приголосних звуків

Дзвінкі приголосні [б], [в], [д], [з], [д͡з], [д͡ж], [ж], [г], [ґ], [д'] [з'], [д͡з'] вимовляються дзвінко в кінці слова: пі[ж], ду[б], хлі[б], ґе[д͡з'], ві[з].

Шиплячі [ж], [ш], [ч], [д͡ж] в українській літературній мові тверді: [ж]ати, [ч]а[ш]а, б[д͡ж]оли.

Звук [ч] та сполучення звуків [шч], що позначається літерою Щ, вимовляються твердо. Шиплячі звуки лише злегка пом'якшуються в позиції перед [і]: [ч']ітко, [ш']ість, [шч']ільний.

Шиплячі звуки необхідно вимовляти як напівпом'якшені також і тоді, коли вони подовжуються: узбі[ч':]я, збі[ж':]я, узви[ш':]я.

Приголосні звуки [б], [п], [в], [ф], [м], [г], [ґ], [к], [х] не здатні пом'якшуватися. Лише у позиції перед [і] вони злегка пом'якшуються: [б']ігти, к[в']іти, [п']існя. Таке ж пом'якшення спостерігаємо перед голосними [а], [о], [у] в небагатьох українських словах: морк[в']яний, ть[м']яний, с[в']ято.

Звук [в] вимовляється дзвінко, ніколи не замінюється глухим звуком в кінці слова та перед приголосним: бук[в], най[в]ливовіший. У позиції після голосного та на початку слова цей звук набуває більшої звучності і переходить в [ў] нескладовий: пра[ў]да, Є[ў]ропа.

Звук [ґ] властивий лише деяким словам української мови: а[ґ]рус, [ґ]ава, [ґ]ума, [ґ]едзь, [ґ]удзик, [ґ]анок, [ґ]ніт (тягар), [ґ]речний, [ґ]рати (іменник), [ґ]андж, [ґ]атунок, джи[ґ]ун та ін. Він відрізняється від характерного для української мови звука [г].

Звук [д͡ж] — злитий звук, завжди твердий: [д͡ж]ерело, [д͡ж]міль, бу[д͡ж]у. Лише у позиції перед [і] злегка пом'якшується: б[дж']ілка. Слід розрізняти звук [д͡ж] і сполучення звуків [д] і [ж], що позначаються літерами Д, Ж. У сполученні звуків [д] і [ж]

кожен звук вимовляється окремо. Таке сполучення трапляється на межі префікса і кореня: пі[дж]ивити, ві[дж]имати.

Звук [д͡з] — теж злитий звук, що може бути і твердим і м'яким: [д͡з]воник, [д͡з]еркало, [д͡з']юрчати. Сполучення звуків [д] і [з], що трапляється на межі морфем, вимовляється так, що кожен звук лунає окремо: пі[дз]олистий, на[дз]вичайний.

Звук [л] може бути і твердим, і м'яким: к[л]ас, [л]ипа, [л']ютий, [л']ялька.

Звук [р] постійно твердий у кінці слова й складу: ліхта[р], буква[р], зві[р]ки, чоти[р]ма. Звук [ф] — глухий твердий приголосний, властивий лише словам іншомовного походження: [ф]акт, [ф]ото, [ф]ос[ф]ор, [ф]естиваль.

Звук [ц] в літературній вимові — м'який звук у більшості позицій, зокрема у кінці слова: хлопе[ц'], молоде[ц'], шве[ц']. Цей звук вимовляється як м'який і перед голосними [а], [о], [у]: пра[ц']я, вули[ц']я, [ц']ього, [ц']юкати, крім слів іншомовного походження: царина, цукати. Тверде [ц] вимовляється перед [е], [и]: ли[ц]е, [ц]их, [ц]ими.

Звук [й] — м'який приголосний звук. У кінці слова та в позиції після голосного перед приголосним цей звук вимовляється як [ї] нескладовий: кра[ї], зна[ї], пита[ї]те. На початку слова та в позиції між голосними звук [й] вимовляється чітко: [йо]го, [йа]рмарок, чу[йе^и]те, зна[йе^и]мо.

Вимова звукосполучень

Зміни дзвінких перед глухими. Дзвінкий приголосний унаслідок впливу наступного глухого звука втрачає дзвінкість і вимовляється як глухий: зцідити — [сц']ідити, з хати — [сх]ати, розподіл — ро[сп]оділ, вогко — во[хк]о.

Вимова префікса *з-* і прийменника *з* перед наступним глухим приголосним: префікс *з-* і прийменник *з* уподібнюються глухому і вимовляються як глухий звук [с]: зцілити — [сц]ілити, зсипати — [с:]ипати, з татом — [ст]атом.

У позиції перед глухими *г* вимовляється як [х] у словах: ні[х]ті, кі[х]ті, ле[х]ко, во[х]ко, дьо[х]тю, ді[х]тяр та похідних.

Зміни глухих перед дзвінкими. У межах слова й на межі слів глухі приголосні перед наступним дзвінким вимовляються дзвінко: молотьба — моло[д']ба, отже — о[д]же, якби — я[ґ]би.

Зміни свистячих перед шиплячими. До групи свистячих належать звуки [з], [с], [ц]. У позиції перед шиплячими ці звуки вимовляються як шиплячі:

Звукосполучення [с+ш] вимовляється як [ш:]: принісши — прині[ш:]и, вирісши — вирі[ш:]и.

Звукосполучення [з+ш] вимовляється як [жш]: вивізши — виві[жш]и, безшумний — бе[жш]умний. Можливе й повне уподібнення, коли це звукосполучення вимовляється як [ш:]: зшити — [ш:]ити.

Звукосполучення [з+ж] вимовляється як [ж:]: зжовкнути — [ж:]овкнути, безжалісний — бе[ж:]алісний.

Звукосполучення [з+ч] вимовляється як [жч]: безчесний — бе[жч]есний, розчистити — ро[жч]истити. На початку слова це звукосполучення вимовляється як [шч]: зчорніти — [шч]орніти, з чого — [шч]ого.

Звукосполучення [з+д͡ж] вимовляється як [жд͡ж]: з джерела — [жд͡ж]ерела, з джурою — [жд͡ж]урою.

Зміни шиплячих перед свистячими. Шиплячі звуки внаслідок сусідства зі свистячими уподібнюються останнім.

Звукосполучення [ш+с'] вимовляється як [с':]: милуєшся — милує[с':]я, смієшся — сміє[с':]я.

Звукосполучення [ж+с'] вимовляється як [з'с']: наважся — нава[з'с']я, намажся — нама[з'с']я.

Звукосполучення [ч+с'] вимовляється як [ц'с']: не морочся — моро[ц'с']я, не мучся — не му[ц'с']я.

Звукосполучення [ш+ц'] вимовляється як [с'ц']: на дошці — на до[с'ц']і, на вишці — на ви[с'ц']і.

Звукосполучення [ж+ц'] вимовляється як [з'ц']: у книжці — у кни[з'ц']і, запоріжці — запорі[з'ц']і.

Звукосполучення [ч+ц'] вимовляється як [ц':]: на річці — на рі[ц':]і, дочці — до[ц':]і.

Групи приголосних, у вимові яких послідовно відбувається *спрощення, що не позначається на письмі*:

-стс- — [с:]: шістсот — ші[с:]от;

-стн- — [сн]: шістнадцять — ші[сн]адцять, баластний — бала[сн]ий, контрастний — контра[сн]ий;

-стл- — [сл]: пестливий — пе[сл]ивий, хвастливий — хва[сл]ивий;

-стц'- — [сц']: невістці — неві[сц']і, відпустці — відпу[сц']і;

-здц'- — [зц']: поїздці — пої[зц']і;

-нтст- — [нст]: студентство — студе[нст]во;

-нтеьк- — [нс'к]: парламентський — парламе[нс'к]ий, депонентський — депоне[нс'к]ий;

-стеьк- — [с':к]: туристський — тури[с':к]ий, журналістський — журналі[с':к]ий, модерністський — модерні[с':к]ий.

Спрощення в групах приголосних, *що призводить до зміни приголосних звуків*:

-тськ- — [ц']: депутатський — депута[ц']кий, кандидатський — кандида[ц']кий;

-стц- — [сц']: танцюристці — танцюри[сц']і, артистці — арти[сц']і;

-стч- — [шч]: невістчин — неві[шч]ин;

-стд- — [зд]: шістдесят — ші[зд]есят;

-тст[цт]: братство — бра[цт]во, багатство — бага[цт]во.

Вправи для розвитку артикуляції приголосних

Вправа 1

Вимовляйте, чергуючи дзвінкі й глухі приголосні.

Схема. Вдих, пауза, на видиху вимова: б — п; в — ф; г — к; ґ — х; д — т; (вдих) дж — ч; дз — ц; ж — ш; з — с (5—6 разів).

Вправа 2

Вимовляйте сполучення приголосних з голосними.

Схема. Вдих, пауза, на видиху вимова: би-бі-бе-ба-бо-бу (вдих); бу-бо-ба-бе-бі-би (5—6 разів).

Примітка. Така вправа проводиться з усіма приголосними звуками. Коли визначили проблеми кожного учня, то можна проводити гру з підключенням інтонування.

Вправа 3

Вимовляти сполучення приголосних з голосними.

Діалог трьох учнів.

1-й учень. ***Схема***. Вдих, пауза, на видиху вимова з питальною інтонацією:

би-бі-бе-ба-бо-бу.

2-й учень. ***Схема***. Вдих, пауза, на видиху вимова зі стверджувальною інтонацією:

бу-бо-ба-бе-бі-би.

3-й учень. ***Схема***. Вдих, пауза, на видиху вимова зі спонукальною інтонацією:

би-бі-бе-ба-бо-бу.

Примітка. Приголосні обирати залежно від їх вимови учнями.

Вправа 4

1. Обрати скоромовку. Спочатку записати транскрипцію; чітко, повільно за транскрипцією промовляти її. Коли вимова буде правильною, можна прискорити темп.
2. Обрати прості тексти віршів, зробити звукову партитури. Працювати як зі скоромовками.

Скоромовки

- Бабин біб розцвів у дощ,
  Буде бабі біб у борщ.
- Босий хлопець сіно косить,
  Роса росить ноги босі.
- Був бик тупогуб,
  Тупогубенький бичок.
  У бика була туга губа.
- Був господар, був господар,
  Да й розгосподарився.
- Був собі цебер, та переполуцебрився на полуцебренята.
- Бук бундючився перед дубом,
  Тряс над дубом бурим чубом.
  Дуб пригнув до чуба бука —
  Буде букові наука.
- Варка варила вареника,
  Василь взяв вареника.
  Варка Василя варехою.
  Василь Варку вареником.
- В домі Діми дим.
  Ой, ходім туди, ходім
  Рятувати Дімин дім.
- Вовк-вовцюг вівцю волік.
  Вова вовку вила в бік.
  Як завив же вовк-вовцюг,
  Миттю випустив вівцю.
- Ворона проворонила вороненя.
- Ішли жінки із базару, забалакались про покришки і про покрипенята.
- Іпов Прокіп, кипів окріп, прийпов Прокіп — кипить окріп, як при Прокопі, так і при Прокописі і при прокопенятах.
- Кіт котові каже:
  «Коте, до комори кадуб вкотили.

В кадуб вкинеш капустину,
Кілька китичок калини».

- Ковпак на ковпаку, під ковпаком — ковпак.
- Летів горобець, сів на хлівець,
  А як вийшов стрілець, то утік горобець.
- Летів горобець через безверхий хлівець,
  Ухопив гороху без червотоку,
  Без червоточини, без прачервоточини.
- Летів горобчик, сів на стовпчик,
  Прибіг хлопчик, утік горобчик.
- Надворі трава,
  На траві дрова.
  Не рубай дрова,
  Бо трава здорова.
- Наш садівник розсадівникувався.
- Невеличка перепеличка під полукіпком розпідпадьомкалась.
- Не клюй, курко, крупку,
  Не кури, турку, люльку.
- Пилип посіяв просо,
  Просо поспіло.
  Пташки прилетіли,
  Просо поїли,
  Пилип плаче.
- Пиляв Пилип поліна з лип,
  Притупив пилку Пилип.
- Пік біля кіп картоплю Прокіп.
- Прийшов Прокіп, налляв окріп.
  Іде Гаврило — це не зварилось.
  Прийшов Денис — налляв сім мис.
  Прийшов Тарас — з'їв все нараз.
- Раз — дрова, два — дрова, три — дрова.
- Розкажу вам про покупки, про покупки, про покупки, про покупочки мої.
- Росте липа біля Пилипа.
- Серед корчів корч найкорчакуватіший.
- Сів пшак на пшаківню,
  Заспівав пшак півню:
  «Ти не вмієш так, як я,
  Я не вмію так, як ти».
- Стоїть піп на коні,
  Кона під попом,
  Піп під ковпаком.

- Улас у нас, Панас у вас.
- У нас надворі погода розмокропогодилася.
- У садочку барвінок,
  На барвінку — втінок.
  Заберімо втінок,
  Вирвімо барвінок.
- Хитру сороку
  Спіймати морока,
  А на сорок сорок
  Сорок морок.
- Ходить квочка коло кілочка,
  Водить діточок коло квіточок.
- Ходить посмітюха по сміттю з маленькими посмітюпенятами.
- Ходить Прокін — руками тіп.
- Хто про Прокопа, хто про Прокопиху,
  хто про прокопових дітей.
- Через грядку гріб тхір ямку.
- Чорний баран, рябе ярча.

ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ, ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

Розглядання логіко-емоційної виразності доцільно почати з розмови про саму суть мистецтва взагалі та мистецтва слова зокрема.

Діяльність мистецтва заснована на тому, що людина, сприймаючи слухом чи зором вираження почуттів іншої людини, здатна перейматися тими самими почуттями.

Кожне осмислення думки, власної або чужої, може бути правильно виражене і так само сприйняте слухачами лише в тому разі, коли читець (мовець) правильно використає всі компоненти мовлення (системи її звуків, складобудови, словесного наголосу) та інтонації (органічної єдності пауз, логічної та емоційної функцій наголосів, мелодики, темпу, режиму й голосового тембру).

Важливу роль і процесі мовлення відіграє інтонація. Вона набуває, насамперед, виняткового значення у передаванні змісту висловлювання, його найтонших відтінків, є своєрідним засобом трансформації смислових взаємозв'язків мовних елементів в межах розповіді, розкриває суб'єктивне ставлення мовця до предмета висловлюваної думки, до співрозмовника, до фактів навколишньої дійсності.

Стилістична специфіка комунікацій передається насамперед в інтонації: відповідь учнів на уроці, наприклад, інтонаційно відмінна від спілкування з однокласниками на перерві.

Для кожного функціонального стилю характерне певне інтонаційне оформлення. Учені неодноразово підкреслювали думку про те, що інтонація — це один із найважливіших компонентів висловлювання, без інтонації усного мовлення не буває, без неї не можна вимовити слово, будь-яке написане речення, навіть ізольовану фонему.

Складові частини інтонації, що сприяють оформленню змісту висловлювання та його емоційно-вольових відтінків — це пауза, темп, мелодика, логічні наголоси. Опанувати ці засоби інтонації складно, але необхідно. Уміти чітко, виразно висловлювати свою думку — це означає вміти чітко мислити.

Найпоширеніші партитурні знаки

1. Паузи.
2. Логічний наголос (підкреслюється ціле слово).
3. Підвищення тону ↗
4. Зниження тону ↘
5. Перелом інтонації /\
6. Розтягування слова або уповільнення темпу...
7. Прискорення темпу — ⟶ (під рядком).
8. Читати тоном вставного речення — < >
9. Додаткові слова, що вводяться подумки; вони допомагають знайти потрібний тон — [ ]. Наприклад: [Коли] у товаристві лад — усяк тому радіє.
10. Лапки до слів, що читаються з іронією « ».
11. Кома втратила синтаксичну роль, отже, паузи робити не слід — (,).

Паузи

Паузи — це один із найважливіших елементів інтонації. Паузи — це не нулі в усному мовленні, а своєрідні комунікативні одиниці, що несуть відповідне навантаження: членують мовленнєвий потік на синтаксичні відрізки, речення, словосполучення, слова.

Паузами називають зупинки між мовленнєвими тактами, окремими словами відповідно до змісту тексту, до почуттів, переданих у ньому, та до закладеної в нього ідеї.

Паузи поділяють на:

- синтаксичні;
- логічні;
- психологічні;
- вірповані;
- фізіологічні.

СИНТАКСИЧНІ, ЛОГІЧНІ ПАУЗИ

До категорії логічних пауз у теоретичній літературі належать паузи, що членують мовлення за допомогою інтонації (інтонаційна роль членування), а у певних випадках і ті, що членують мовлення за допомогою розділових знаків (синтаксична роль членування). Для читця-професіонала такий поділ логічної паузи не має практичного значення. Він читає твори напам'ять і спирається при цьому на логіку, а не на розділові знаки. А от учні читають здебільшого з тексту, і розділові знаки допомагають їм розкрити зміст фрази і водночас є засобом навчання виразного читання. Тому й доцільно розглядати логічну паузу в двох функціональних аспектах: суто логічному і синтаксичному. Ті паузи, що не лише спираються на зміст, але й збігаються з розділовими знаками, доцільно називати синтаксичними, а логічними — лише ті, що не збігаються з розділовими знаками.

Робота над текстовим твором вимагає з особливою увагою ставитись до синтаксичної структури мови автора, добре усвідомлювати значення кожного розділового знака.

Крапка, знак питання, знак оклику завжди відповідають паузам, оскільки відділяють одне від одного висловлювання із закінченим змістом. Інші розділові знаки теж відповідають обов'язковій паузі.

На розділовий знак «кома» слід зважати найбільше. Вона, як і інші розділові знаки, здебільшого збігається з паузою.

Але трапляється й так, що за правилами пунктуації кома ставиться, а паузи у цьому місці робити не слід. Це буває в таких випадках:

1. Перед звертанням, якщо воно стоїть у середині або в кінці речення.

   Розкажіть мені (,) бабусю, казку.

2. Після вигуків, якщо вони тісно пов'язані з наступним звертанням.

   Ой (,) у лузі червона калина.

3. Перед вставними словами і після них, а також після однакових слів у тому разі, коли вони пов'язані з усім реченням і мають характер вставних.

Думас (,) як заверпити свій танець.

4. Перед короткими порівняльними зворотами, здебільшого такими, що складаються з одного слова, зі сполучниками «мов», «як», «ніби».

Хитра (,) як лисиця.

5. При жвавому темпі перед підрядними реченнями та дієприслівниковими зворотами, якщо вони за змістом тісно пов'язані з тим словом, що стоїть перед комою.

Розкажіть (,) як за горою сонечко сідає.

6. Між двома словами, що повторюються.

Падай (,) падай, дощику...

7. Після сполучників «і», «та», якщо вони стоять перед дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами.

Діти прийшли до замку (,) і, прослухавши коментарі екскурсовода, почали розглядати експонати.

Наведені приклади не вичерпують усіх випадків, коли на місці розділового знака не слід робити паузу, але вже на їх прикладі можна побачити, що синтаксичний аспект виразності не завжди передає зміст тексту.

Логічна пауза — це зупинка, що завжди зумовлена думкою, змістом.

Значення логічної паузи для читця надзвичайно велике. Вона є виразником нашого розуму: при суцільному звучанні слів мовленнєвого такту дозволяє нам підкреслити єдність смислового значення. Доки триває логічна пауза, думка читця працює активніше, ніж під час самого читання. Такі паузи між тактами чи після речення підказують читцеві ставлення до подальшого тексту, допомагаючи, таким чином, повніше, емоційніше передати його зміст.

Неправильне вживання логічної паузи або цілковите ігнорування призводить до того, що:

- зміст речення втрачає конкретну виразність;
- змінюється зміст тексту;
- зміст фрази перетворюється на цілковитий абсурд.

Для того щоб навчитися правильно визначати логічну паузу в тих випадках, коли розділові знаки допомогти в цьому не

можуть, слід запам'ятати, що пауза за відсутності розділових знаків робиться:

1. Між поширеними групами підмета та присудка.

Виступ хору | розпочнеться о сьомій вечора.

2. У реченнях з багатьма другорядними членами — для виділення обставин із відповідними словами.

Розбійницю таку | не так судить годиться...

3. Перед сполучниками «і», «та», що з'єднують поширені частини речень або цілі речення.

Ось випаде доцик | і почне безжалісно змивати осінню красу зажуреного каштана.

4. При зворотному порядку слів у фразі.

І от ми з вами у Львові! Навколо нас | просторі дитячі майданчики будуються | нові | казкові.

5. Між словами чи словосполученнями, що виражають логічний підмет і логічний присудок і з'єднуються без допомоги узгодження.

Перед хатою — подвір'я, а на подвір'ї | діти.

6. Між групами пояснювальних слів. Пауза їх розділяє для того, щоб якійсь групі надати особливого відтінку й самотності.

Зі дому йшли до школи | вдвох | Марійка та Гафійка.

ПСИХОЛОГІЧНІ АБО ЕМОЦІЙНІ ПАУЗИ

Для вираження «чужого» і власного мовлення потрібні й такі паузи, що не стосуються ступеня смислового зв'язку слів, між якими вони робляться, і призначені не для того, щоб додати думці чіткості. Вони мають іншу мету. Ці паузи можуть збігатися з паузами синтаксичними, логічними, віршовими і тоді впливають на ступінь їхньої тривалості. Вони робляться за потреби, в будь-якому місці, це так звані *психологічні*, або *емоційні паузи*. Психологічна пауза робиться відповідно до настроїв, почуттів, бажань читця і до реакції слухачів, її природа — мовчазне переживання. Психологічна пауза завжди зумовлена ставленням читця до змісту твору, до персонажу, його вчинків і допомагає вплинути на емоції слухачів, зосередити їхню увагу на чомусь важливому.

З цього приводу К. Станіславський писав: «Тим часом як логічна пауза механічно формує такти, цілі фрази і тим дозволяє з'ясувати їх зміст, психологічна пауза дає життя цій думці, фразі і такту, намагаючись передати їх підтекст. Якщо без логічної

фрази мова безграмотна, то без психологічної вона позбавлена життя».

Мета психологічної паузи — зосереджувати увагу слухачів на якомусь слові або групі слів, надаючи їм особливого значення.

Різновиди психологічної паузи

1. Пауза настороженості робиться після слів «ах», «те», «це», «стій» («ні кроку») та ін.
   Чш ! ‖ Тихіше! ‖ Максим уроки робить.
2. Пауза роздумів.
   Що мені робити... ‖ Зорі милі ! ‖ Де шукати... ‖ козаченька...
3. Пауза недомовленості.
   Озирається і раз, і вдруге, і втретє — не має... ‖
4. Пауза пригадування.
   «Де я могла його бачити?» ‖ — згадувала Оля.
5. Пауза напруження робиться у несподіваному місці для того, щоб привернути увагу слухачів, перед сприйманням слів, яким надається особливого значення.
   Раптом бачить Оленка: | якийсь птах незвичайний прилетів.
6. Пауза відшукуванні відповіді.
   — Чому не вивчив вірш? Часу не було?
   — Ні, Маріє Іванівно... ‖ Світло вимкнули.
7. Паузи емоційного підсилення.
   — Вадиме! ‖ Вадиме! ‖ Зачекай мене!
8. Пауза стримування почуттєвих реакцій :
   — Підлога буде чиста, допю... ‖ А душа?

ВІРШОВАНІ ПАУЗИ

Віршована пауза — це така зупинка, яку читець робить наприкінці віршового рядка при перенесенні одного й того самого мовленнєвого такту на наступний рядок.

На відміну від прозового твору, поетичному твору властива ритмічність. Порушення цієї організації під час читання перетворило б вірш на прозу. Для того щоб цього не трапилося, слід, зокрема, наприкінці кожного рядка робити зупинку. Така віршовані пауза не тільки запобігає порушенню форми вірша, але й підкреслює внутрішнє багатство твору, додає краси його звучанню. Читець зобов'язаний правильно розкрити й донести до слухачів авторські думки і почуття. Для цього слід дотримуватися як синтаксичних та логічних пауз, так і психологічних, які можна робити і в межах мовленнєвих тактів. Якщо ці паузи припадають на кінець рядка, то читцеві не має потреби й замислюватися над віршованою паузою — вона виливається в синтаксичну, логічну або психологічну.

Наприклад:

Т. Шевченко

Садок вишневий коло хати, |
хрущі над вишнями гудуть, |
плугатарі з плугами йдуть, |
співають ідучи дівчата, |
а матері вечерять ждуть. ‖
Сім'я вечеря коло хати, |
вечірня зіронька встає. ‖
Дочка вечерю подає, |
а мати хоче научати, |
так соловейко не дає. ‖
Поклала мати коло хати |
маленьких діточок своїх; |
сама заснула коло них. |
Затихло все, тільки дівчата |
та соловейко не затих. ‖

Однак, віршована пауза не завжди збігається з іншими. Трапляється, що думку мовного такту поет переносить з одного рядка на наступний. Наприклад:

Я. Щоголів

Вчіться діти! Мудра книжка
скаже вам | чогось багато |
з того, | що колись другими
і посіяно, | й пожато.

Хоч за змістом і за синтаксичною будовою пауза, здавалося б, у кінці віршового рядка не потрібна, але у таких випадках її обов'язково потрібно робити. А щоб вона не вийшла штучною, слід виправдати її внесенням психологічного осмислення, тобто перетворити на момент «красномовного мовчання». Тоді пауза посилить емоційність, допоможе підготувати слухача до сприймання наступних важливих слів, на які необхідно звернути особливу

увагу тощо... А можна при перенесеннях думки психологічно забарвити й підкреслити останні слова рядка. Тоді пауза стає майже непомітною. У наведеному прикладі такого психологічного забарвлення й підкреслення потребує останнє слово другого рядка «багато». Тут необхідно робити психологічну осмислену віршову паузу в кінці кожного рядка. Але в кінці першого і третього вона збігається з логічною і тільки в кінці другого має самостійне значення:

Вчіться діти! Мудра книжка
скаже вам | чогось багато |
з того, | що колись другими |
і посіяно, | й пожато.

Таким чином, віршовану паузу не можна робити формально. Вона має бути осмисленою і змістовною. Для цього слід знаходити такі емоційно-образні нюанси змісту, які б дали змогу перетворити цю паузу на психологічну.

ФІЗІОЛОГІЧНІ ПАУЗИ

Виділяють ще *фізіологічну паузу*, що допомагає передати фізичний стан персонажа: втому, задишку, переляк тощо. Синтаксично вона позначається трикрапкою чи дефісом.

Наприклад:

— Тс-с-с! Не заважай! — таємниче прошепотів дідусь.
— Гм-м-м... Нічого не бачу!

Фізіологічні паузи підказують нам графічні знаки. Така пауза доречна тоді, коли читець перевтілюється у дійову особу. Необхідно тільки твердо пам'ятати, що, на відміну від психологічної, за допомогою фізіологічної паузи передається стан персонажів, але в жодному разі не читця.

РОЗМІР ПАУЗИ

Паузи можуть бути малими (короткими), середніми й довгими (глибокими).

Короткі паузи (рахунок — раз) слід робити між словами, де немає жодного розділового знака, щоб виділити, підкреслити якесь слово або перепочити, набрати повітря в легені для читання тексту далі.

Середні паузи (рахунок — раз, два) слід робити на комі, двокрапці, тире.

Довгі паузи (рахунок — раз, два, три) — на крапці з комою, тире з комою, знаках оклику та питання.

Наприклад:

Захотілося Зайцеві, || щоб його всі | боялися. ||| Іде він | до коваля. |||

Логічні наголоси

Логічним називається такий наголос, яким виділяються основні слова, за допомогою яких передається зміст у складі всієї фрази.

Наприклад, джерелом формування інформативно-змістовних умінь є усвідомлення школярами того факту, що у кожному реченні є важливі для виявлення думки слова, які необхідно виділяти більшою силою голосу, оскільки вони несуть нову інформацію про предмет мовлення: з'ясовують, що відбулося з предметом, який він є, чому саме. Тому застосування завдань на відшукування таких слів у реченнях тексту, виділення їх в усному мовленні логічним наголосом допоможе вчителеві сформувати у своїх вихованців уміння розуміти прочитане або сказане, чіткіше висловлювати власну думку.

Не всі слова в реченні мають однакове значення для висловлення думки: одні з них передають основний зміст, інші допомагають повніше його зрозуміти.

ВПРАВИ НА ВИЗНАЧЕННЯ ЛОГІЧНОГО НАГОЛОСУ В РЕЧЕННЯХ

Вправа 1

Завдання: визначити, які слова є найважливішими у реченнях.

Звернути увагу на те, що в більшості речень головні слова стоять перед крапкою. Чим це пояснити? Зупинка на крапці підкреслює важливість останнього слова. Однак у деяких реченнях найважливішими є слова, що стоять посередині. Аналогічна робота на двох-трьох заняттях підведе учнів до самостійних висновків: слово, що має найбільше значення в реченні, під час читання вимовляється з більшою силою, з невеликим притиском. Готуючи текст до виразного читання, головні слова в реченні підкреслюють однією рискою. (*Речення добирає вчитель.*)

Вправа 2

Виділити логічним наголосом слово в реченні залежно від завдання.

Сьогодні будемо писати контрольну роботу.

Завдання

Тепер, а не колись (**Сьогодні** будемо писати контрольну роботу).

Саме писати, а не усно відповідати (Сьогодні **будемо писати** контрольну роботу).

Не диктант, а контрольну (Сьогодні будемо писати **контрольну роботу**).

Приклади речень:

Три тижні не був у школі Сергійко.
Ми з бабусею посіяли на грядці насіння.
Риба вглиб зимувати пішла.
Якось прибіг до пенька їжак.
Цвіте рожевий мак.
А люди вранці кажуть: золота осінь.
Уночі впала роса.
Соловейко в гаї заспівав.
Жаби під корчі позабивалися.

Вправа 3

Пояснити учням, що в простих реченнях, зокрема у довгих, може бути два-три головних слова.

Цвіте | рожевий мак. ||| Уночі | впала роса. ||| Прокинулася | вранці Квітка, || побачила на своїх пелюстках | Краплини Роси. ||| (*В. Сухомлинський «Краплина роси»*)

Перше речення недовге, проте в ньому є два головних слова, які виражають основний зміст думки: перше підкреслюється малою паузою, друге — зупинкою на кращі. Друге речення аналогічне до першого: має два головних слова, що передають основний зміст думки (перше підкреслюється малою паузою, друге — зупинкою на кращі). Третє речення складне: перша частина має два головних слова, перше стоїть на початку речення (коротка пауза), друге перед комою (середня пауза), наступна частина речення має два головних слова.

Учні повинні усвідомити: якщо визначити у тексті слова, що мають логічний наголос, то можна зрозуміти головну думку тексту. (*Цвіте мак. Уночі роса. Прокинулася Квітка, на пелюстках Краплини.*)

МЕЛОДИКА

Мелодика є одним із основних засобів відтворення логіко-емоційного змісту тексту під час читання. Якщо паузи вказують на зупинки, зумовлені змістом, а логічні наголоси — безпосередньо на зміст і почуття, то мелодика їх відтворює.

Мелодика — це певні зміни голосу у тривалості, силі і висоті його звучання відповідно до зовнішнього і внутрішнього змісту текстуальної чи спонтанної мови.

Такт — основна одиниця ритмічно-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним вимовним потоком і виділяється паузами.

У мовних тактах найвиразніше мелодичні зміни позначаються на логічних наголосах. Кожний із них у фразі має свій логічний наголос — головне щодо змісту слова. Мелодика ж наділяє це слово найрізноманітнішими відтінками почуттів людини: звеличенням чи приниженням, схваленням чи засудженням, любов'ю чи ненавистю, повагою чи зневагою тощо. Таким чином, кожен мовленнєвий такт — це окремий мелодично оформлений малюнок. І чим більше у фразі таких малюнків, тим багатша і складніша мелодика. А звідси й правило: щоб не помилитися у визначенні загальної мелодики фрази, що складається з кількох мовленнєвих тактів, слід установити її в кожному мовленнєвому такті окремо, але в єдності з загальним тоном, зовнішнім і внутрішнім змістом фрази.

Усі мелодичні зміни основного тону, що сприймається на слух, передаються відносними поняттями:

- підвищення — позначається стрілочкою, спрямованою вверх над логічно виділеним словом;
- пониження — позначається стрілочкою, спрямованою вниз над логічно виділеним словом;
- монотон, (однотон) — позначається стрілочкою в горизонтальному положенні над логічно виділеним словом.

Кожний мовець по-своєму використовує мелодичні зміни. Усе залежить від його стану, настрою, волі, почуттів. Звичайна людина не надає таким змінам свого тону жодного значення в процесі мовлення. Вони виникають самі по собі залежно від мети висловлення. А тому часто доводиться чути небагатослівні, непереконливі висловлювання. Інша річ, коли це стосується читця. Мелодичні зміни він завжди використовує як засіб виразності, переконливості, емоційності.

Потрібно вчити дітей мелодики мовлення. Особливо важливо звернути увагу на мелодику під час читання віршів. Розвиток думки потребує підвищення голосу, її закінчення — пониження голосу. Крапка свідчить про завершеність думки, вимагає паузи.

Навчати мелодики мовлення найкраще на невеликих віршах, які учні легко вивчають на пам'ять. Читати їх можна хором, групами, індивідуально:

Ліна Костенко

Іще не сніг | і навіть ще не іній, ‖
ще чути в полі | голос череди. |||
Здригнувся заєць ‖ — ліс | такий осінній, ‖
куди не ступиш, ‖ все щось шарудить! |||
Чи, | може, | це спинається грибочок? |||
Чи, | може, | це скрадається хижак? |||
То пролетить | березовий листочок, ‖
то пробіжить | невидимий їжак... |||

Потрібно звернути увагу, що мелодичне пониження свідчить про довершеність, закінченість думки.

— Сьогодні прекрасний день. ||| Прекрасний осінній день. |||

Будь-яке мелодичне підвищення свідчить про розвиток думки:

— Що це за людина? ‖ Звичайна людина. |||

Рівна, монотонна мелодика характеризує незакінчену або перервану думку, що потребує або розвитку, або завершення в наступних мовленнєвих тактах:

У одній хатині, | що край стояла, к полю, | жила удова. ‖

У нашому мовленні є ще й постійні, відносно сталі фразові мелодики. У них і вкладається все багатство мелодичних змін. Ці мелодики нормативних інтонацій та інтонаційних форм (розповідної, питальної, спонукально-окличної, протиставлення, заперечення тощо).

Розповідними інтонаціями учні володіють цілком достатньо.

Відомо, що будь-яке поняття легше усвідомлюється учнями у зіставленні його з іншими. Тому доцільним є читання тих самих речень спочатку із розповідною, а потім із питальною інтонацією. Окличка інтонація залежно від змісту й настрою може мати різноманітні відтінки.

Вправа

Почати речення з розповідною, питальною та окличною інтонаціями; пояснити, яка інтонація буде найвідповіднішою до кожного з речень:

1. Хмара пливе небом.
2. Вітер дмухнув сильніше...
3. ...думай, Василько, швидше!
4. Хіба ви не знали правди?

Школярі мають уміти відтворювати інтонації перелічення, протиставлення. Потрібно пояснити їм, як слід читати речення, у яких є перелічення чи протиставлення. Якщо у реченні є перелічення, то кожний з однорідних членів слід вимовляти з притиском і трохи підвищеним голосом, як головні слова; після кожного робити паузу середньої тривалості:

Всюди на пагорбах, ‖ у волинках, ‖ на яскраво освітлених галявинках | розсипає весна свої фіолетові усмішки. |||

Якщо ж у фразі є протиставлення, то частини речення, що протиставляються, необхідно відтіняти голосом різного забарвлення (схвалення — осуд, радість — сум і подібні); в обох частинах виділяти головні слова, що передають основний зміст протиставлення; між частинами слід робити глибоку паузу:

Люди мучились, ‖ як в пеклі, ||| пан втішався, ‖ як у раї.

ТЕМП МОВЛЕННЯ

Одним із дієвих засобів, що допомагають дітям позбутися таких вад, як мляве або занадто швидке читання, є постійна увага до *темпу*, якого слід дотримуватись, щоб правильно

відтворити зображене письменником. Темп мовлення є інтонаційним засобом виразності. Вибір темпу визначається здебільшого змістом, призначенням, задумом висловлювання, а також жанром твору.

Необхідно розширити знання дітей про темп як про одну із важливих комунікативних якостей мовлення, сформувати вміння слухати зміни в темпі, пояснювати їх.

Звісно, весь твір, хоч би й невеликий, в одному темпі читається рідко. Тому для перших вправ потрібно брати коротенькі твори або уривки з більших, витримані в одному настрої. Залежно від змісту різні твори слід читати з відповідною швидкістю, тобто у певному темпі: повільному, середньому та швидкому. Найчастіше твори читають у середньому темпі. Ті місця, де автор розповідає про подію, що розвивається швидко, або про глибокі переживання дійових осіб, читають у прискореному темпі. Якщо хочеться щось підкреслити, зосередити на цьому увагу слухачів, або читаємо про подію, що розвивається повільно, чи неквапливу дію героя, то темп уповільнюється.

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Стилі різняться залежно від мети висловлювання.

I. ***Функціонально-стилістичний*** різновид сучасної української — для нього характерне добирання мовних засобів, що притаманні для певного типу висловлювання.

Основні функціональні стилі:

1. *Розмовно-побутовий* — це сукупність мовних засобів, якими люди користуються щодня, спілкуючись між собою. Для цього стилю характерний особливий словник, у якому можуть бути регіональні слова, професіоналізми, емоційна лексика. Синтаксичні конструкції будуються з недотриманням порядку слів; речення короткі, неповні, часто зрозумілі на фоні ситуації, відомої для мовців і слухачів; важливу роль відіграє міміка, жести, «мова» тіла.
2. *Офіційно-діловий* — це сукупність мовних засобів, властивих мовленню, основною функцією якого є регулювання взаємин між громадянами та державними і громадськими організаціями. Його характеризують такі риси, як: значна кількість абстрактних іменників, серед яких багато віддієслівних; висока частота вживання безособових конструкцій, висловів, що передають категоричність (*зобов'язаний, повинні, дозволено, заборонено*); чимало загальноприйнятих формул; текст складається за виробленими схемами (*пункти, підпункти, параграфи*).
3. *Науковий* — сукупність мовних засобів, властивих науковим текстам (усним та писемним). Особливістю наукового стилю є точність, орієнтація на логічний виклад інформації. Для нього характерна термінологічна лексика з різних ділянок знань, абстрактна лексика. Речення здебільшого складні.

   Різновиди наукового стилю:
   - науково-популярні тексти;
   - шкільна навчальна література;
   - навчальна література для вищих навчальних закладів;
   - лекції на різні наукові теми тощо.
4. *Публіцистичний* — це сукупність засобів як інтелектуального, так і експресивного мовлення. Основна функція публіцистичного стилю — інформувати слухача про актуальні проблеми суспільного життя і певним чином впливати на формування суспільної думки.

   Різновиди публіцистичного стилю:
   - статті, опубліковані переважно в друкованих засобах масової інформації;
   - виступи на телебаченні, по радіо на політичні теми;
   - критично-публіцистичні огляди та інше.
5. *Художній* — у лексиці та в граматиці є відображенням найрізноманітніших сторін загальнонародного мовлення. У художньому стилі найповніше відбита індивідуальність письменника, тобто його світосприймання, талант, погляди на життя. Проза, поезія, драматургія мають свої особливості у використанні мовних засобів.

II. ***Індивідуальний*** — сукупність мовних засобів, що характеризують творчість одного письменника чи певний літературний твір, літературний напрям. Наприклад: стиль Лесі Українки, стиль Павла Тичини.

III. ***Суржик*** — своєрідний різновид народного мовлення, що витворився на основі змішування елементів двох мов, які контактують між собою; в Україні найчастіше — української та російської. Він поширений здебільшого серед малоосвічених верств населення, які не дбають про підвищення рівня своєї мовленнєвої культури.

ПІДГОТОВКА ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ДО ЧИТАННЯ

Опанування техніки мовлення та засобів інтонаційної виразності є важливою передумовою для успішного читання художнього твору, але цього недостатньо. Для правильного вибору прийомів та засобів необхідно проаналізувати текст, осмислити його, визначити мету читання.

У підготовці твору до виразного читання визначають такі основні напрями, як *літературознавчий* і *виконавський* аналіз тексту.

1. Аналіз тексту

Твір уважно прочитують, визначають його жанр, тему («про що йдеться») та ідею (головну думку). Це необхідно для правильного розуміння задуму автора і подальшого визначення мети читання. Адже, не зрозумівши глибинного змісту твору, неможливо «озвучити» його правильно.

Ідея твору розкривається через систему образів, серед яких найважливіше значення мають дійові особи: саме через них автор передає свої думки, почуття, світосприймання, ставлення до дійсності. Конфлікт між дійовими особами є серцевиною твору: зрозумівши мотиви дій героїв, ми наблизимося до розкриття ідеї. Саме тому необхідно максимально чітко уявити собі кожного героя (його зовнішність, вік, характер, манеру поведінки, навіть попередній досвід життя), що допоможе зрозуміти мотиви його вчинків, висловлювань, взаємин з іншими дійовими особами, місце і значення в творі. Тільки за умови правильного виконання цього аналізу можна знайти правильні засоби для передавання («малювання голосом») під час читання конкретних образів.

2. Визначення мети читання

Осмисливши художній твір — його ідею, систему образів, обставини, місце подій, — можна визначити мету читання. Для чого читається твір? Чим схвилювати, зацікавити слухачів, які викликати емоції? Головну мету зазвичай називають «надзавданням», або виконавським завданням. Вона кристалізується поступово, у процесі дійового аналізу, тому що кожний епізод працює на неї, конкретизує, підкріплює.

Кожна частина сюжету, що має логічну завершеність, відокремлюється логічною паузою. Це дає можливість слухачеві краще

зрозуміти і відчути прочитане, а виконавцеві — налаштуватися на подальше читання.

Аналізуючи кожну частину тексту необхідно розв'язати такі завдання:

- зрозуміти і розкрити внутрішню логіку подій чи опису (підтекст — те, про що прямо в тексті не говориться, що відчувається за словами як особлива емоційна оцінка, яка визначає сутність думки автора);
- обрати тональну емоційну характеристику;
- визначити головну думку частини, дати їй умовну назву (можна для цього обрати цитату з тексту).

Заключна фраза часто несе особливий підтекст. Тому читати її потрібно досить уповільнено, вагомо; після неї робити велику паузу, щоб дати можливість слухачам пережити почуте, подумати над ним.

Такий аналіз допомагає сформулювати мету читання, або виконавське завдання, для кожної частини тексту.

3. Аналіз сюжету і композиції твору

Твори для декламації обираються, як правило, сюжетні. Розуміння структури твору, внутрішньої динаміки розгортання подій допомагає виділити найважливіші точки, на яких слід сконцентрувати увагу.

Елементи сюжету — це експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, епілог (експозиції та епілогу в маленькому творі може й не бути).

Мета експозиції: привернути увагу слухача, підготувати до сприйняття наступних подій. Вона потребує розповідних інтонацій.

Часто твори починаються відразу із зав'язки, що вводить у початок дії (конфлікту). У цій частині з'являються герої — дійові особи, складаються перші враження про них, від чого залежить ступінь подальшого розуміння тексту.

Розвиток дії веде до найвищої, найнапруженішої точки розповіді — кульмінації, у якій найяскравіше виявляється ідея твору; після цього моменту в дії настає злам. Виділення кульмінації під час читання (темпом, силою голосу, мелодикою, паузами) обов'язкове.

Розв'язка — це найчастіше заключна частина. Вона вносить розрядку в дію, підбиває підсумок подій (розставляє все на свої місця).

4. Аналіз лексичних особливостей тексту

Мова художнього твору теж потребує спеціальної уваги. Необхідно:

- уточнити тлумачення слів, значення яких незрозуміле;
- перевірити наголос у словах, вимова яких викликає сумнів (особливо у віршованих рядках, де помилковий наголос може зламати ритм);
- виявити всі художні особливості мови автора («розшифрувати» метафори, проаналізувати уособлення, порівняння, підкреслити випадки звукопису та ін.);
- визначити стилістичні особливості мовлення героїв твору.

5. Розмітка тексту для читання

Наступний етап роботи — робоча розмітка тексту спеціальними знаками (створення партитури), що вимагає глибокого проникнення у зміст та емоційний характер кожної фрази. Знаками визначають паузи, головні слова (логічний наголос), повороти мелодики, зміни темпу.

6. Робота над виразним читанням тексту

Слід зазначити, що підготовка до читання ліричних творів істотно відрізняється, адже вони не мають сюжету, невеликі за обсягом, але вагомі за змістом і своєрідні за формою. Головне в них — почуття ліричного героя, емоційна оцінка фактів життя або їх філософське осмислення, а в підтексті — чуттєвий стан автора. Тому завданням виконавця є осмислення глибинного змісту твору і через нього визначення настрою, з яким його необхідно читати.

Під час аналізу значну допомогу може надавати історична довідка про час і оточення поета, події, умови, за яких народився твір. Вони являють собою основу створення ліричного образу, правильного розуміння і сприймання тексту твору.

Оцінювання декламації потребує спеціальної організації уваги: під час прослуховування виконавця необхідно коротко занотовувати свої зауваження для того, щоб потім на їх основі скласти зв'язний відгук.

Аналізуються такі якості виконання:

- техніка читання;
- рівень володіння інтонаційними засобами мовлення;
- ступінь досягнення мети читання (розуміння змісту).

Під час проведення аналізу спочатку необхідно похвалити, знайти всі позитивні моменти роботи учня, відзначити їх, а тільки після цього робити зауваження.

Вправа

Учням пропонується обрати твір для декламації, зробити аналіз, «партитуру» твору:

- визначити тему, ідею твору;
- визначити ідею виконавця;
- поділити текст на частини, дати їм назву, визначити мету читання кожної частини;
- проаналізувати сюжет і композицію твору;
- створити біографії дійових осіб;
- з'ясувати значення малознайомих слів;
- визначити усі художні засоби, що використані у творі, їх призначення в ньому;
- записати «партитуру» твору.

Необхідно провести колективне обговорення аналізу та «партитури». Під час такої роботи учні вчаться доводити свою думку, точніше розуміти твір.

ЧИТАННЯ ТВОРІВ РІЗНИХ ЖАНРІВ

Прислів'я

Прислів'я — це один із видів усної народної творчості. Можна виділити такі особливості прислів'їв: узагальнення народного досвіду, повчальність, стислість і ємність висловленої думки, влучність і поетичність, використання в прямому і переносному значеннях.

Прислів'я відображають глибокі й складні зв'язки різноманітних явищ життя і промовляються для того, щоб:

- у чомусь переконати слухачів, закликати до чогось;
- що-небудь схвалити чи засудити, висміяти тощо.

Під час читання прислів'їв важливо сформувати уміння висловлювати судження і своє ставлення до життєвого явища, що викликало це судження.

У процесі підготовки до читання необхідно згадати факти із життя, висновком до яких є прислів'я, сформулювати своє ставлення до них. Після цього потрібно промовити прислів'я так, щоб передати відтінки почуттів, щоб усім було зрозуміле ставлення того, хто висловлюється.

На прислів'ях у школярів можна легко сформувати поняття підтексту, не використовуючи самого терміна. Так, наприклад,

в процесі аналізу прислів'я «Голова без розуму як ліхтар без свічки» вчитель підводить до висновку, що воно може бути використано (відповідно — і прочитане) з різною метою: засудити (сердито), висміяти або поспівчувати. Залежно від змісту і особливостей висловлення думки інтонація може бути розповідною, спонукальною, питальною, окличною.

Велике значення під час читання прислів'їв мають логічний наголос і паузи, які допомагають передати зміст.

Вправа

Завдання

1. Проаналізувати прислів'я, записати «партитуру» і прочитати відповідно до позначок і рекомендацій.
   Наприклад:
   Добрий початок — | половина діла. (*Розповідна, спокійно.*)
   Не біда, | як є хліб і вода! (*Окличка, бадьоро.*)
   Землю поважай — | вона дасть урожай. (*Спокійна, лагідно.*)
   Де таке бачено, | щоб родила нива ледачому? (*Запитальна, насмішкувато.*)
2. Проаналізувати зміст прислів'їв і визначити їх підтекст. З якими різними почуттями можна прочитати кожне з них?
3. Проаналізувати зміст і підготуватися до читання прислів'їв. Визначити паузи, логічний наголос, особливості інтонації та емоційного забарвлення.
4. Дібрати 3—4 прислів'я на одну з тем (про працю, дружбу, поведінку, пори року та ін.) з різним емоційним забарвленням і інтонацією. Підготуватися до читання.

ПРИСЛІВ'Я

- Хотів по поліну, та втяв по коліну.
- Чи так, чи не так, а не буде з риби рак.
- Хоч би три дні не їсти, аби з печі не злізти.
- Замкнув вовка межи вівці — нехай тюрму знає!
- Шиє та порє, та все ниткам горе.
- Лінивого й ноги не носять.
- З осла не буде коня.
- Так до діла, як свиня пітани наділа.
- Носить голову тільки для шапки.
- Давши слово — держись, а не давши — кріпись.

- Ні риба, ні м'ясо, а щось наче гриб!
- Ні попові, ні наймитові.
- Ні в тин, ні в ворота.
- Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.
- Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
- Воно б добре, та нікуди не годиться.
- Купив хрону до лимону.
- Все ж таки ми! Хоч вовки коня з'їли, так ми воза не дали.
- Це було за царя Горопіка, як було людей тропки.
- За деревами й лісу не бачить.
- Від теплого слова і лід розмерзає.
- Пішов на комара з дрючком, а на вовка з швайкою.
- Лучив ворону, попав у корову.
- Молов батько невіяне, пекла мати несіяне.
- Винувата діжа, що не смакує їжа!
- Ходив три дні, та виходив злидні.
- Плив, плив, а при березі втопився.
- Умій сказати, умій змовчати.
- Більше діла — менше слів.
- Жодний ще вченим з неба не впав.
- Зачепилася за пень — простояла цілий день.
- Батько хай їде орать — його коні знають,
  а я піду гулять — мене гості чекають.
- Як у поле — Анцю в боці коле,
  як до танцю — вже не коле Анцю.
- Хоч ти іди в ліс по дрова, а я буду дома,
  хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова.
- Що напряла, та й те миша вкрала.
- Гостре словечко коле сердечко.
- Отак він діло в руки бере, як свекор пелюшки пере.
- — Грицю, Грицю, до роботи!
  — В мене порвані чоботи!
  — Грицю, Грицю, до телят!
  — В мене ніженьки болять!
  — Грицю, Грицю! До Марусі!
  — Зараз, зараз, приберуся!
- — Іване, ходи робити!
  — Ноги болять.
  — Іване, ходи їсти!
  — Іду, іду!
- Їсть за вовка, робить за комара.
- День гуляє, три слабий, а на п'ятий — вихідний.

- Як спить, то не їсть, а як їсть — не дрімає.
- Пішла Настя в поле жати та й забула серп узяти.
- Серп узяла — хліб забула, так-то Настя вдома була.
- Шаленая муха вкусила за вухо.
- Надувся, як півтора нещастя.
- І хороша, і вродлива, тільки шкода, що сварлива.
- Серце з перцем, а душа з часником.
- Лякає мишка кицьку, а сама з нори не вилазить.
- Боязливому по вуха, сміливому по коліна.
- Хто боїться — той не рушить,
  хто відважить — той воза підважить.
- Всіх би перегнав, та боїться бігти.
- У лісі вовки виють, а на печі страшно.
- Сміливий, як жаба: з маху в воду.
- Хто співає, той журбу проганяє.
- Ні в поле не бери, ні вдома не лишай.
- Ви мене просіть, а я ніби не хочу.
- — Хочу пирогів, а нема!
  — Та он, на печі, бери їж!
  — Не хочу, я думав, що нема!
- Забажалося печеного льоду.
- Захоче — на гору доскоче,
  а не схоче — з гори не скоче.
- Хоч піду до їх, та не піду в двір;
  хоч піду в двір, та не піду в хату;
  хоч піду в хату, та не сяду за стіл;
  хоч сяду за стіл, та не буду їсти.
- Катерина та Дем'ян посварились за бур'ян.
  Катерина Дем'яну не попустить бур'яну.
- — Що дурень робить?
  — Воду міряє!
- Під носом косовиця, а в голові ще й на зяб не орано.
- Борода виросла, а розуму не принесла.
- Шовкова борідка, та розуму рідко.
- Дурень з дурнем зустрічались,
  один одним дивувались.
- Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
- Два брехуни одної правди не скажуть.
- Поневолі баба клянеться, коли бреше.
- Се ще вилами на воді писано,
  а граблями скороджено.
- Таке говорить, що й собака з маслом не з'їсть.

- В закритий рот муха не влетить.
- Наговорив сім мішків горіхів,
  гречаної вовни, та всі неповні.
- Тринди-ринди з маком борщ.
- Терендю-парандю, та ще й завтра прийду.
- Кудкудак за п'ятак, кукуріку за копійку.
- Порожній млин і без вітру меле.
- У короткого розуму язик довгий.
- Млин меле — мука буде:
  язик меле — біда буде.
- Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю.
- Наговорила: на осиці кислиці, а на вербі груші.
- Де Крим, де Рим, а де попова група.
- Коцюба кудкудакала, помело яйце знесло.
- Моє діло теляче: наївся і в хлів.
- Моє діло міроп'ницьке: запустив та й мовчи.
- Мовчи, глуха, менше гріха.
- Не супься, середа, поперед четверга.
- — Їдьмо!
  — Та ще не запряжено.
  — Нічого, по дорозі запряжем.
- — Сідай, бабо, підвезу!
  — Нема часу, треба йти!
- Просили на дорозі,
  щоб не був на порозі.
- — Так просили, так не пускали!
  — А куди просили?
  — З хати.
  — А куди не пускали?
  — В хату.
- Дожидай долі, то не матимеш і льолі.
- Щастя без розуму — торбина дірява.
- Щастя біжить, а нещастя летить.
- Що буде, то буде,
  а більш копи лиха не буде.
- Була лихо, що плаче,
  а була, що й скаче.
- Перемелеться лихо — добро буде.
- Що буває, те й минає.
- Рідна мати високо замахує, а помалу б'є.

- Материн гнів, як весняний сніг:
  рясно випаде, та скоро розтане.
- У дитини заболить пальчик, а в мами — серце.
- Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить.
- Матері своїх дітей жаль, хоч найменшого, хоч найбільшого.
- У кого с ненька, у того й голівонька гладенька.
- Мене мати цілий вік дурила:
  Казала «битиму», та й не била.
- Добрі діти доброго слова послухають,
  а лихі — й дрючка не бояться.
- Шануй батька й неньку,
  то буде тобі скрізь гладенько.
- Раз опечешся — другий остережешся.
- Як віз ламається, чумак ума набирається.
- Не бійся, та стережися.
- Як їдеш, дивись під ноги;
  хоч грошей не найдеш,
  так носа не наб'єш.
- Не все перескакуй, інде й перелізь.
- Знайшов — не скач, згубив — не плач.
- Зле — не гнися, добре — не нися.
- З добрим поживеш — добре й переймеш,
  з лихим зійдешся — й свого позбудешся.
- Лихий доброго псує.
- Від лихого поли вріж та тікай.
- Добре далеко розходиться, а лихе ще й далі.
- Шабля ранить голову, а слово — душу.
- Рана загоїться, зле слово — ніколи.
- Удар забувається, а слово пам'ятається.
- Від теплого слова і лід розмерзає.
- Гостре словечко коле сердечко.
- Слово — не стріла, а глибше ранить.
- Вода все сполоще, а злого слова — ні.
- Їж борщ з грибами і держи язик за зубами.
- Хто мовчить, той двох навчить.
- Довгим язиком тільки полумиски лизать.
- Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом.
- Дурний язик голові не приятель.

Загадки

Загадка — невеликий твір, у якому в прихованій формі описується задуманий предмет, що його слід назвати. Особливість загадок полягає в тому, що предмет зображення називається не прямо, а інакомовно.

Розглянемо основні способи створення загадок, тобто приховування задуманого предмета, з якими поступово необхідно познайомити учнів.

Найпростіший спосіб — опис зовнішнього вигляду, дій або властивостей предмета:

- Умивається часто, але рушником не витирається.
- Зимою біле, восени чорне, літом зелене, восени стрижене.

У загадках може використовуватися порівняння предмета з іншим, чимось на нього схожим; з цією метою може вживатись і протиставлення:

- Біле, як сніг, надуте, як міх, лопатами ходить, рогом їсть.

Часто задуманий предмет названо іншим, чимось на нього схожим (метафоричні загадки та їх різновид — на основі уособлення). Ознаки, дії, властивості в таких загадках називаються інакомовно:

- Ходить полем з краю в край, ріже чорний коровай.

У багатьох загадках названо не одну ознаку задуманого предмета, а кілька, використовуються різні способи побудови:

- Бідовий хлопчина
  В теплій сірячині
  По дворах стрибає,
  Крихти підбирає.

Більшість загадок, особливо авторських, мають ритм і риму, що важливо враховувати під час читання.

Загадки промовляють повільно, щоб слухачі легко сприйняли їхній зміст. У загадці багато пауз, в ній кожне слово важливе, тому його необхідно вимовляти чітко та ясно. Логічним наголосом виділяють слова, що допомагають відгадати загадку, передають ознаки задуманого предмета.

Під час читання загадок важливо навчитись діяти словом і промовляти їх таємничо, хитрувато і водночас доброзичливо («Ану», «Подумай», «Здогадайся»), зацікавити слухачів незвичайністю предмета загадування.

Вправа

Завдання

1. Проаналізувати загадки і підготуватися до читання, урахову-ючи орієнтовну партитуру.
   Наприклад:

   Рідке, | а не вода, | біле, | а не сніг. (*Інтонація протиставлення, хитрувато.*)

   Не гавкає, не кусає, | а в дім | не пускає. (*Здивування.*)

   Посеред двора | стоїть гора: | спереду вила, | а ззаду мітла. (*Таємничо, насмішкувато.*)

   Хто | малюнок на вікні | уночі зробив мені? (*Запитально, хитрувато.*)
2. Підготуватися до читання народних загадок. Скласти «партитуру», визначити емоційне забарвлення.
3. Підготуватися до читання напам'ять віршованих загадок, визначити партитурні позначки.
   Наприклад:

Марійка Підгірянка

а) Я руда, | низького росту. |
хитра я | і довгохвоста. |
На курей я вельми ласа — |
в них таке смачненьке м'ясо...
‖ Вовку-брату я | сестриця, |
а зовуть мене... |||

б) Хто з хвостом | і вушками? |
В кого лапки | з подушками? |
Як іде, | ніхто не чує, |
тихо, | крадучись, | полює.

в) То чорна, | то сива |
по небі ходила, |
набив її вітер — |
сльози розпустила. |||

4. Дібрати 3—4 загадки, різних за способом побудови, зробити «партитуру» і підготуватися до читання.

НАРОДНІ ЗАГАДКИ

- Розстелений кожушок, на нім посіяний горошок. (*Небо і зорі*)
- Торох, торох, розсипався горох,
  Почало світати — нема що збирати. (*Небо і зорі*)

- Серед двора-двора лежить червона сковорода. (*Місяць на небі*)
- У бабиній хатині висить хліба скибина,
  Собаки гавкають — не можуть дістати. (*Місяць на небі*)
- Голуба хустина, жовтий клубок;
  По хустині качається, людям усміхається. (*Небо і сонце*)
- Їхав по горі волох, розсипав горох;
  Стало світати — нема що збирати. (*Сонце і зорі*)
- Один баранець пасе тисячі овець. (*Місяць і зорі*)
- На рогожці розістлані горошки, а в середині півбублика. (*На небі зорі й місяць*)
- Золотий піпов, а срібний прийпов. (*Сонце і місяць*)
- Іде лісом — не шелестить.
  Іде водою — не плюскотить. (*Промінь сонця або місяця*)
- Іде лісом — не ковтне,
  Іде водою — не бовтне. (*Промінь сонця або місяця*)
- Іде лісом — не тріщить,
  Іде водою — не хлюпцить,
  Іде до хати — на нього пси не гавкають. (*Промінь сонця або місяця*)
- Куди ступиш — всюди маєш,
  Хоч не бачиш, а вживаєш. (*Повітря*)
- Чорна корова весь світ поборола. (*Ніч*)
- Звечора вмирає, вранці оживає. (*День*)
- Чорна корова всіх людей поборола,
  А білий віл всіх людей підвів. (*Ніч і день*)
- По соломі ходить, а не шелестить. (*Тінь*)
- Йде слідом за тобою: утікай — не утечеш, доганяй — не доженеш. (*Тінь*)
- Хоч сам не біжить, а стоять не велить. (*Мороз*)
- Що росте догори коренем? (*Бурулька*)
- Впаде з неба — не розіб'ється,
  Впаде в воду — розпливеться. (*Сніг*)
- Скатертина біла увесь світ накрила. (*Сніг*)
- Що приходить тихо, а відходить з шумом? (*Сніг*)
- Біле, як сорочка,
  Пухнате, як квочка,
  Крил не має,
  А гарно літає.
  Що це за птиця,
  Що сонця боїться? (*Сніг*)
- Старий дід мости помостив,
  Молода прийшла — мости рознесла. (*Мороз і весна*)

- Що без леза та без зуба
  Розтина міцного дуба? (*Блискавка*)
- Біг кінь білобокий понад яр глибокий;
  Як упав — на весь світ заіржав. (*Грім*)
- Як сіробокий кінь заіржав,
  То весь світ задрижав. (*Грім*)
- Мене просять і чекають,
  А як покажусь — утікають. (*Дощ*)
- Ішов довгов'яз, у землю ув'яз, з землі всіх повиганяв. (*Дощ і рослина*)
- Сидить дід за подушками
  І стріляє галушками. (*Град*)
- Із-під гірки, з-під крутої
  Прокрадається порою
  Та й до моря утіка
  Через лози по ярках. (*Джерело*)
- На долину, на поділ
  Ліг великий сивий віл.
  Надійде теля червоне —
  Геть того вола прожене. (*Туман і сонце*)
- Зоря-зірниця, красна дівиця, по небу гуляла, плакала-ридала, місяць бачив — не підняв, сонце встало і забрало. (*Роса*)
- Вийшла звідкись гарна дівка,
  На ній стрічка-семицвітка;
  А де з річки воду брала,
  Там коромисло зламала. (*Веселка*)
- Доки батько народився, син по світу находився. (*Вогонь і дим*)
- Прийшов хтось та взяв щось; бігти за ним — не знаю за ким, бо пішов туди — не знаю куди. (*Вітер*)
- Летить коник, басує,
  Полем-долом пустує.
  Ніхто його не вціпляє
  І ніхто не загнуздає. (*Вітер*)
- Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить. (*Річка*)

ЗАГАДКИ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА

* * *

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Дуже мудрує.

Часом захоче —
Правди навчає;
Іноді бреше,
Всіх звеселяє.
Люба розмова, —
Будемо, діти,
З нею довіку
Жити-дружити.

Хто ж то такая
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартівлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді:
Річ коротенька —
КНИЖКА та й годі.

* * *

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі.
Нам тієї тарілочки
Чому не любить —
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба — сама чорна,
І чорний жупан, —
Заховала тарілочку
У синій туман.
Постихали співи й жарти
У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Стало жаль усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...»
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,
Довгохвостий, гостроносий,
На восьми ногах.

Тільки став я приглядатися —
І що, і відкіль,
А він зразу розігнався —
І в вікно сусіль...
Я — на піч та у куточку
Зігнувсь, притаївсь
І, щоб птах той не надибав,—
Рядном укрився.
Навіжений птах літає,
Не найде ніде
І тонесенько виводить:
«А де дідок, де?»
Закричав горлатий півень
І прогнав мій страх,
Я зрадів — і не побачив,
Де той дівся птах.

Золотую тарілочку
Всі знають давно:
То на небі СОНЦЕ ясне,
На весь світ одно.
Чорна баба — НІЧКА темна:
Із давних-давен
Покриває все на світі,
Як погасне день.
Захований, шуткуючи,
Дідусь-господар,
Щоб не зразу догадались,
Що той птах — КОМАР.

* * *

Скажу ще загадку таку:
У човнах переплив я річку
І у долинці на піску
Побачив хатку невеличку.
Без вікон хатка, без дверей,—
Як не мудруй, не можна влізти;
Вона ж повнісінька людей,
А ласощів — не переїсти!
Ну, як би так мені туди?
Хоч би ж тобі де-небудь щілка...
Я і туди, я і сюди —
Ніяк: ні зверху, ні з причілка.
Дивлюсь — з лози іде Різак,—
Його мале й велике знає:

Сокири нашої свояк,
По всіх усюдах він буває.
Побачив, що я там ходжу:
«Чого,— питає,— тут никаєш?»
«Ох, мій голубчику! — кажу,—
Нащо питаєш? Либонь, знаєш».
Він цюк — і хатку розрубав.
«Ну,— каже,— лізь, щоб не кортіло!»
Я так зрадів, аж закричав:
«От молодець! От гарне діло!»
І зараз всіх поразганяв,
Щоб ласощів не роз'їдали
Хазяйнувати сам почав,
Аж зуби танцювати стали.
Я через приключку таку
Вподобав дуже хатку тую
І, дякуючи Різаку,
Щолітечка тепер смакую.
От бачте, як старий ласун
Плести вам загадки навчився...
Не хатка то була — КАВУН
До мене в гості прикотився.
А хто ж Різак, такий мастак,
Що й хатку розрубать береться?
Не чоловік і не козак —
НОЖЕМ він на всім світі зветься.
Я шуткувать давно привик
І рад, як діти веселяться...
Попли вам, доле, довгий вік,
Не знать журби, а більш сміяться.

* * *

Була собі бабуся Гася:
Гладуху добре всякий знав...
Якась чудна вона вдалася,
І досі я не розгадав.
Як прийде,— люди врозтіч скачуть
І труситься, як загуде;
А як немає довго,— плачуть
І виглядають, чи не йде.
Пішов я раз по полуниці,—
Ще змалечку я був їдок:
Ввесь день збираю у травиці —
Одну у глечик, дві в роток.
Дивлюсь, до мене суне Гася...

Ну, чуба, думаю, намне!..
І відкіля вона взялася?
Неначе стерегла мене.
Піднявся поли, чимчикую,
Вона ж за мною навздогін;
От-от настигне... близько, чую...
Я до баштанника в курінь.
Розсердилася дуже Гася,
Що не піймався їй дідок,
І так сльозами розлилася,
Що аж товстий курінь промок.
На мене гримнула бабуся:
«Тривай, старий ласун, тривай!
Колись застукаю, діждуся...»
І потяглась кудись за гай.
От вам і загадка знайшлася:
То так, то сяк — і догоджу,
Хто ж вона справді, тая Гася?
Як не вгадасте — скажу.
Що ж то за баба, Гася тая?
Невже не можна розгадать?
То, діти, ХМАРА ДОЩОВАЯ,—
Не гріх і бабою прозвать.
Буває, скрізь все літо ходить,
А іноді нема й нема;
Раз добре зробить, раз пашкодить,
І плач, і радість — їй дарма.

* * *

Химерний, маленький,
Вокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купався.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть та й пропав.
Хотів був догнати —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати! —
Лінуюсь сказати,
Ануте лиш ви!

«То ж, діду коханий,
ВАРЕНИК гречаний!» —
Кричить дітвора.
Чому не вгадати!
Не бігать — шукати
Такого добра.

* * *

Гоп! Гоп! Діти-молодята!
І дівчата, і хлоп'ята!
Годі бігать і скакать,
Буду загадку казать:
Як була я молодою,
Грала в хрещика з весною
І між квітками росла,
Зеленіла і цвіла.
Добрі люди доглядали,
Шанували, поливали,
Щоб жила краса моя,
Щоб доладна була я.
Як підкрадеться до мене
Те бадиллячко зелене,
Чи бур'ян, чи лобода,—
Через мене всім біда.
Всіх од мене проганяють,
Через тин перекидають,
Щоб нічого не росло,
Щоб пристріту не було.
Як великою вже стала,
Я сім плахт поначіпляла,
Довгі кісоньки взяла
У віночок заплела.
Куди треба, помандрую,
Скрізь і днюю, і ночую,
Світ увесь я обійшла
І на ярмарку була...
...Тільки я сердита зроду:
Хто задивиться на вроду
Чи сунеться цілувать —
Буде сльози проливать.
Діти-квіти, виростайте
І мене ви розгадайте!
Прилетить веселий час —
Поцілую дуже вас.
Діти думали-гадали
І ніяк не розібрали.

В мою хатоньку прийшли,
На печі мене знайшли.
«Ой, дідусю, не вгадали,—
Діти разом закричали,—
Годі в просі гріться, спать,
Поможи нам розгадать!
Ось де пряничок чудовий,
Неабиякий — медовий.
Вач — і самі не їмо,
А тобі віддасмо!»
Взяв я пряничок, дивлюся
І облизуюсь, сміюся...
«Не вгадали ви? Ото!
То ж ЦИБУЛЯ, більш ніхто!»
Здивувались дуже діти:
«Тьху, погана!.. Так верни ти...»
А я пряник гам та гам:
«Вибачайте, не віддам!»

* * *

Раз піпов я на отаву
І наткнувся на прояву:
Довга-довга і страшенна,
Мов гадюка здоровенна,
Голова десь за горами,
Ноги вперлись між лісами.
Став я, хвертом в боки взявся
І до неї обізвався:
«Де ти в біса узялася
І чого тут розляглася?»
Чую — десь щось загуділо,
Буйним вітром запуміло:
«Схаменися, дурню сивий,
Прикуси язик брехливий!
Я не відьма, не проява,—
По всім світі моя слава;
Мене люди поважають
І до мене учащають...
Ось устану, коли треба,
Підниму тебе до неба,
Через море перекину
У далекую чужину!..»
Засмутився я, злякався
І пасилу одбрехався:
«Вибачай, вставать не треба,
Бо не хочу я до неба,—

Там огнями зорі палять,
Мені бороду обсмалять,
А як часом покочуся —
На шматочки розіб'юся;
Любі діточки заплачуть:
Діда більше не побачуть!»
Я побіг, не оглядався
І у хату захований,
А у хаті баба мила
Мені каші наварила.
Їм я кашу солоденьку;
Здумав загадку стареньку;
Покіль другу скомпопую —
Розгадайте першу сюю.
Правду загадка сказала,
Мене трохи палякала:
То не відьма, не проява,
Бо про неї всюди слава;
То всесвітняя ДОРОГА,
І далека, і розлога.
Її всякий добре знає,
Ніхто в світі не минає:
По дорозі щастя скаче,
По дорозі горе плаче.
Так було воно і буде,
Покіль будуть жити люди.

* * *

Ой ви, діти,— квіти наші!
Наварю вам горщик каші,
Поїсте ви до смаку,—
Мовить баба у кутку,—
«Я щедруха, я гладуха;
В мене донечка красуха;
Кучерявенький синок,
Як той сизий голубок.
Я морозу не боюся,
І хто мерзне — я сміюся:
Бабу гріс не кожух,
А веселий теплий дух.
Біля мене всі товчуться —
І веселі діти в'ються,
І старесенький дідок
Тут мурлика, мов коток.
Гей, до мене! Є у мене
І варене, і печене:

Буде людям, буде й вам,
А ледачим дулю дам!»
Гарно, хитро баба каже,
По губах мов медом маже,—
Тому заськи, тому на...
Угадайте ж, хто вона?
Хто ж та баба дзиндзюриста?
То всесвітня ПЧ ваpиста,
І не тільки я, мерзляк,—
Тую бабу знає всяк.
Як лиха зима приспіє,
Білим снігом поле вкриє,
До бабусі дітвора
Утікає із двора.
Як трусне мороз зимою
Шкарубкою бородою,
Бідний люд мерщій біжить
Безталаннячко погріть.
Хто ж та донечка кохана?
І хороша, і рум'яна?
То БАГАТТЯ золоте
Гарно жевріє-цвіте.
Хто ж синочок любий, милий,
Мов той голуб сизокрилий?
Бреше баба — не синок,
Ні, то прихвостень ДИМОК.

ЗАГАДКИ МАРІЙКИ ПІДГІРЯНКИ

Має зуби залізні,
Гризе дерево різне,
Гризе, ріже з усіх сил,
Аж під нею сипле пил. (*Пила*)

Без дров, без огня,
А світить і гріє щодня. (*Сонце*)

Що то є за гість:
Ніжок має шість,
Аж чотири крильця має,
По квітках собі літає.
Ні бджола, ні джмелик,
Зветься він... (*метелик*).

Школяре, школяре, я твоя подруга.
Кращого ніколи не знайдеш ти друга.

Ти мене пильнуєш — я тебе навчаю,
Я тебе навчаю та ще й забавляю. (*Книга*)

Гострі кігті має — в подушки ховає.
Вилазить все на плотик, а зветься... (*котик*).

Чистенькі віконця сміються до сонця.
Діточки довкола. Наша люба... (*школа*).

Дві сестрички,
Дві близнючки,
Скорі на бігу.
Хто їх має,
Той сідає —
Їде по снігу. (*Санчата*)

Звірята рогаті,
Та ще й бородаті,
Ходять пастись в лози.
Хто? Вгадайте!.. (*Кози*).

Оповідання

Оповідання — невеликий за обсягом твір, який складається з кількох епізодів, дія в якому розгортається в логічній послідовності. Герої — діти, дорослі, тварини, поведінка і переживання яких завжди мають конкретний характер. Усе це визначає специфіку читання оповідань.

Інтонація прозових творів — розповідна, вона є своєрідним зразком усного літературного мовлення. Завдання читця — з самого початку привернути увагу учнів, зацікавити їх розповіддю.

Про події необхідно розповідати просто і природно, без зайвого пафосу, але яскраво передавати розгортання дії (сюжет). Учинки дійових осіб, їх мовлення передаються згідно з їх характерами, відповідними настроями. Важливо уявляти кожного героя, розуміти, що з ним відбувається, мотивувати його вчинки, схвалювати чи засуджувати їх. При цьому читець не перевтілюється у своїх героїв, він лише оповідач, який образно і яскраво передає події і розмови.

Потрібно дбайливо ставитись до мови творів, правильно передавати мовлення не лише дійових осіб, а й автора. Необхідно заздалегідь виділити найяскравіші вирази і слова.

Оповідання складаються з кількох епізодів, частин, між якими необхідно робити великі паузи для того, щоб слухачі могли обміркувати і пережити почуте, психологічно підготуватись до подальшого слухання.

Вправа

Завдання

1. Прочитати оповідання. Визначити тему, ідею і головну мету читання. Поділити текст на епізоди, з'ясувати мету читання кожного.

   Підготуватися до виразного читання оповідання за оріентовною «партитурою». Продумати зміни темпу, особливості читання діалогу.

   Наприклад:

   Познайомитися з оповіданням «А що там за лісом?» В. Сухомлинського. Проаналізувати особливості поведінки героїв, ураховуючи зміст прямої мови — засобу вираження суті характерів персонажів, авторської оцінки, ставлення дійових осіб одне до одного. Звернути увагу на авторський текст, що допомагає зрозуміти внутрішній стан героїв, визначити ставлення автора до них. Знайти відповідний тон розповіді. Підготуватися до виразного читання.

   Мені пригадується весняний день. Сяє сонце, ласкавий вітерець шепоче в листі дерев. Співають пташки, щось шелестить у лузі — так тихо-тихо, ледве чутно. Я сиджу на високій степовій могилі й слухаю, як шумить весна.

   Переді мною — зелені лани. На обрії — ліс.

   — А що там, за лісом? — питаю старшого брата.

   — Поля, села...— каже брат.— А там знову ліс.

   — А за тим аж лісом — що там?

   — Дніпро. Велика наша ріка Дніпро.

   — А за Дніпром що?

   — Знову поля, села, ліси.

   Це було тоді для мене найбільше відкриття світу. Мене здивувало, що світ такий широкий. Мене зворушило, що така велика, багата Україна.

2. Читати оповідання за ролями. Кожний учасник готує портфоліо свого героя. Тепер можна працювати над інсценізацією оповідання. Учитель разом з учасниками шукає найефектніші мізансцени для кожної події.
3. Підготувати власну розповідь-спогад про цікавий випадок або розповідь-роздум про якийсь факт, подію, прочитану книжку.

Продумати послідовність розповіді, можливості спілкування з аудиторією (відповідно до характеру розповіді), особливості вираження ставлення до того, про що йдеться.

Казка

Казка — один із найважливіших літературних жанрів. Найбільше є казок про тварин, а також соціально-побутових і фантастичних (чарівних, героїчних) казок. Кожна з груп має певні особливості. Але всім казкам притаманні мудрість, високі ідеали, мрії про щасливе життя і радісну працю. У більшості казок добро перемагає зло. Казки вчать бути чуйними, працьовитими, хоробрими, долати труднощі, прагнути справедливості, боротись зі злом. У них завжди є мораль, яку необхідно донести до слухачів. Цим визначається головна мета читання.

Казки складали усно і були розраховані на слухачів, тому манера їх читання — розповідь, проста, щира, з розмовною інтонацією. Виконавець ніби розповідає про те, що «десь, колись» чув, він ніби звертається до слухачів, спілкується з ними, шукає їхньої підтримки. Під час виконання казки важливо досягти безпосереднього спілкування оповідача зі слухачем.

Казці притаманні динамізм, напруженість, незвичайність ситуації, таємничість, що важливо передавати під час читання.

Більшість народних казок будується за принципом антитези: добро протиставляється злу, працьовитість — лодарству, розум — безглуздості тощо. Герої народних казок наділяються певними усталеними рисами, подаються прямолінійно, розвиток характеру в більшості казок відсутній. Під час читання важливо з перших рядків підкреслювати голосом оцінку подій і героїв, передавати ставлення до них. Читання кожного епізоду казки потребує від читця уміння намалювати яскраву заверпену картину, дати інтонаційне забарвлення кожному вчинку героя, продемонструвати його риси через діалог. Епізоди відокремлюються один від одного великими паузами.

У багатьох казках використовується прийом триразового повторення подій, чим досягається поступове зростання напруження, яке необхідно передати під час читання.

Казкам притаманні певні мовні особливості, що надають їм поетичності, підсилюють вплив на слухачів. Необхідно підкреслити голосом, емоційно передати постійні епітети і усталені вирази. Тавтологічні повтори вимагають уповільненого темпу, що надає

певної мелодійності, створює ритм. Невеликі римовані пісеньки, що їх часто вплітають у казки, читають співучим голосом або виконують на нескладний мотив зі збереженням інтонації, притаманної характеру і настрою героя казки.

Готуючись до розповіді казки, важливо зберегти її традиційну будову і казкові елементи, передати мовні особливості.

Вправа

Завдання

1. Проаналізувати народну казку. Визначити ідею казки, особливості сюжету і характерів героїв. Сформулювати головну мету читання, поділити казку на епізоди і визначити особливості читання кожного.
2. Виразно читати казку, записати її «партитуру».
3. Виразно читати казку за особами.

Примітка. Для роботи використовуйте коротенькі казки.

Байки

Байка — це короткий алегоричний гумористичний твір дидактичного характеру, частіше віршованої форми. Як правило, складається з двох частин: зображення подій або розповіді про них і моралі (повчального висновку). У багатьох байках значне місце посідає діалог.

Байку не читають, а розповідають, їй притаманна інтонація розмовно-побутового мовлення. Важливо досягти безпосереднього спілкування з аудиторією, застосовувати міміку, жести.

Виконавець байки є нібито свідком подій і своєрідним коментатором цих подій, передаючи власне ставлення до них. Для цього важливо з'ясувати ідею байки, зрозуміти думки і наміри автора.

Висловлювання героїв читають з урахуванням їх індивідуальних особливостей, зовнішнього вигляду, характеру вчинків. Коли байку декламує один читець, то дійових осіб не «грають», а лише зображують через інтонацію, міміку, окремі жести, позу. Читання учнями за особами містить елементи гри, драматизації.

Важливо звернути увагу на мораль байки, що підбиває підсумок розповіді, вимагає роздумів, розкриває основний задум автора. Мораль не можна нав'язувати, читати неприродно; виконавець ніби нагадує слухачам відому істину, привертає увагу до неї, примушує ще раз замислитись.

Вправа

Завдання

1. Проаналізувати ідею, сюжет, образи байки Л. Глібова «Лебідь, Щука і Рак» і визначити мету читання. Продумати емоційне забарвлення, темп читання, власне ставлення до подій, міміку, жести. Використати орієнтовну партитуру.

У товаристві лад | — усяк тому радіє. |
Дурне безладдя | лихо діє, |
І діло, | як на гріх, |
не діло | — тільки сміх. |||
Колись-то Лебідь, | Рак | та Щука |
приставить хуру узялись. |
От троє разом | запряглись. |
смикнули | — катма ходу... ||
Що за морока. || Що робить? ||
А й невеличка, | бачся, | штука, — |
так Лебідь | рветься підлетіть, |
Рак | упирається, | а Щука | тягне в воду. |||
Хто винен з них, | хто ні | — судить не нам. |
Та тільки хура | й досі там. |||

Примітка. Для роботи використовуйте відомі байки.

Поезія

Зміст будь-якого вірша нерозривно пов'язаний із його поетичною формою, певними художніми прийомами, що використовує поет. Важливо, щоб читець не лише правильно передав під час декламації основну ідею твору, його емоційну насиченість, поетичні образи, а й доніс до слухачів ритмічність і музикальність тексту. Це можливо за умови знання законів віршованого мовлення.

Найтиповішими помилками читців віршів є монотонне читання; злиття рядків вірша, коли між ними відсутні знаки пунктуації; відривна вимова слів у фразі (скандування); силове виділення останніх слів у рядках; відсутність творчого бачення образів тощо.

Особливості віршованого тексту, що відрізняють його від прози

- Віршоване мовлення має ритмічну організацію, що проявляється у наявності певних ритмічних відрізків — віршових рядків.
- Незалежно від того, чи збігається рядок із закінченням речення, у кінці роблять ритмічну паузу, інакше текст звучатиме

як прозовий. Якщо думку не завершено, в кінці рядка необхідно підвищити голос (інтонація перенесення), що свідчить про продовження фрази.

- Для посилення ритміко-мелодичного звучання вірша можна ввести додаткову паузу — цезуру, що ділить рядок навпіл. Цезура повинна бути внутрішньо виправданою.
- Віршові рядки, як правило, об'єднані римою — звуковою співзвучністю. У багатьох випадках римуються слова, які мають важливе смислове значення, що необхідно підкреслити голосом. Але не слід посилювати вимову, якщо римовані слова не мають особливого смислового навантаження. Це вирве їх із контексту, призведе до втрати плавності, музичності звучання.

Ці особливості необхідно враховувати під час читання і так званих білих віршів, в яких відсутня рима.

Народній поезії властива переважно *тонічна* система віршування, у якій вірш будується поділом тексту на рядки, що оформлюються за допомогою рим і пауз.

Силабічна — це така система, у якій ритмічний лад спирається на однакову кількість складів у рядках з вільним розміщенням наголосів.

Найпоширеніша *силабо-тонічна* система віршування (від грецьк. *syllabe* — склад і *tonos* — наголос): рядки мають визначену кількість складів і певне розміщення наголосів. Одиницею ритму є *стопа* — група складів з одним наголошеним. Стопи найчастіше бувають *двоскладові* (хорей, ямб) та *трискладові* (дактиль, амфібрахій, анапест). Вони визначають розмір вірша, що важливо передати під час читання.

Здебільшого рядки вірша об'єднують у строфи, яким притаманна певна інтонація і чергування рим. Отже, вірш ніби ділиться на окремі логічно завершені частини, що сприяє його сприйманню. Під час читання одна строфа від іншої відокремлюється паузою.

Вірші бувають *епічними* (розповідь про події, героїв, є сюжет або його елементи) і *ліричними* (основа змісту — думки, почуття).

У ліричних творах постає образ людини через її переживання, що нас хвилюють. У таких творах діє так званий ліричний герой, який є своєрідним художнім узагальненням і засобом вираження думок і почуттів автора.

Під час підготовки вірша до читання важливо відчути і розкрити настрій ліричного героя і всього твору, передати розвиток переживань.

Читець повинен уміти об'єднувати зміст і форму вірша, передавати їх єдність під час читання. Під час читання лірики необхідно зважати на особливу роль творчого бачення. Своєрідною основою того чи іншого настрою є бачення певних образів, картин, подій, про які в тексті ледь згадується. Важливо їх уявити, пофантазувати деталі, що сприятиме виразності інтонації, перетворить слухачів на співтворців.

Ліричні твори розмежовуються за тематичним принципом, що свідчить не тільки про те, про що розповідається у тексті, але й про те, яких струн душі людини в ньому торкаються. Основними видами лірики є *інтимна, філософська, пейзажна, громадянська*. Поетичний зміст розкривається в жанрових особливостях (пісня, балада, сонет, ода та ін.), композиції вірша, втілюється у ритміці та лексиці тексту, що необхідно враховувати у процесі підготовки до читання.

Однією із загальних вимог щодо виразного читання лірики є використання особливих способів спілкування читця зі слухачами. Лірика — це своєрідний монолог автора (ліричного героя), це роздуми і почуття з приводу побаченого, почутого, пережитого, що досить часто адресовані безіменній особі чи групі людей, рідному краю, природі тощо. Громадянська лірика потребує здебільшого прямого спілкування; інтимна, філософська — моноспілкування; пейзажна — спілкування з уявним об'єктом. Працюючи з віршами, іноді доводиться переключатися з одного виду спілкування на інший навіть під час читання одного твору.

Важливо поступово розвивати у школярів уміння сприймати ліричні твори, звертати увагу на особливості віршованих текстів, художню майстерність поета.

ОСНОВИ СЦЕНІЧНОГО РУХУ

Пластичність — це здатність до формоутворення, співвідношення внутрішнього життя образа з його зовнішньою виразністю.

Як наголошував К. С. Станіславський, увага людини має бути багатоплановою, тобто такою, коли вона може контролювати одночасно декілька об'єктів. Багатопланова увага дає можливість зосередитися на тому об'єкті, який у цей момент є найголовнішим, але в той же час спостерігати за іншими об'єктами. Увага до своїх рухів, до розмови, що ведеться, до приміщення, де відбувається розмова, до усіх людей, з якими спілкуєшся,— найважливіші фактори продуктивного спілкування.

Саме цих якостей можна навчитися під час занять зі сценічного руху.

На заняттях діти повинні опанувати елементи пластичної культури: основи володіння психофізичним апаратом; навички з удосконалення таких якостей, як увага, гнучкість, спритність, ритмічність, музикальність, здатність до емоційного настрою.

Під час роботи поступово відбувається усунення м'язового затиску, позбавлення утоми, зайвого хвилювання.

Умови, необхідні для проведення занять

- Бажано, щоб приміщення для занять було ізольованим від шуму. Для занять необхідні стільці та підстилки зі щільного матеріалу в ріст дитини.
- Форма одягу — будь-який спортивно-тренувальний костюм. Взуття — чешки, кеди.
- У деяких вправах основою є музика. Тому бажано, щоб заняття проводились під музичний супровід.

Основні вимоги до проведення вправ

- Перед кожною вправою необхідно чітко визначити форми й способи досягнення мети.

- Не слід вимагати негайного результату — тут важливим є процес (при такому підході невпевненість у своїх можливостях у дітей поступово минеться).
- Регулярність занять, послідовність і наполегливість.
- Оскільки і фізично, і психічно не існує двох однакових людей, то всі вправи слід проводити з урахуванням кожної індивідуальності.
- Усі вправи повинні перетворюватись в образно-ігрову форму.

ОБЛИЧЧЯ — ЗОСЕРЕДЖЕННЯ «ПСИХІЧНОЇ МУСКУЛАТУРИ»

Міміка передає настрій людини та її стан. Наприклад, спокійна посмішка є свідченням гарного настрою. Насуплені, з'єднані брови, стиснуті губи — це ознака невдоволення, глибокої зосередженості.

Вправи для позбавлення затисків обличчя (чергування напруження і розслаблення)

Вправа 1

Стиснути щелепи — розслабити, відкрити рот широко — відпустити щелепу в положення, якого вона сама набуде. Звернути увагу учнів на те, що при стиснутих і розкритих щелепах затримується подих. Розслаблена щелепа — вільний подих.

Вправа 2

Притиснути язик до піднебіння — опустити до нижніх, верхніх зубів, праворуч, ліворуч.

Вправа 3

Висунути щосили язик — відпустити (вільно відпущений язик сам собою прикладається до верхніх зубів).

Вправа 4

Підняти брови («подив») — розслабити. Зберігати чоло рівним упродовж 30 секунд.

Вправа 5

Насупити («серджуся») — розслабити брови.

Вправа 6

Розширити очі («страх»), при цьому чоло не напружувати — розслабити повіки.

Вправа 7

Розширити ніздрі («вдихаю запах») — розслабити повіки та брови.

Вправа 8

Замружитися («жах») — розслабити повіки.

Вправа 9

Підняти верхню губу, зморщуючи ніс («презирство»), — розслабитися.

Вправа 10

Оскіритися («лють») — розслабити щоки і рот.

Вправа 11

Опустити нижню губу («відраза») — розслабитися.

«Передавалки»

Учні утворюють коло. Уважно слухають, що необхідно передати сусідові тільки мімікою або жестом.

- Передай посміпку.
- Передай «сердилку» (сердитий вираз обличчя).
- Передай оплески (оплески можуть бути різними — об стіл, обома долонями, однією долонькою об стіл, об коліна, комбіновані оплески: плеск над столом і два об стіл).

  Ускладнення — оплески можуть передавати ритмічний малюнок.
- Передай «переляк».
- Передай «страшилку».
- Передай «смішинку».
- Передай вітання.
- Передай прощання.

В усіх цих вправах головне — підсилити м'язове відчуття і контроль мускулатури обличчя.

ПЛАСТИЧНІСТЬ РУК

Руки — один з найдієвіших засобів людської виразності. Вони можуть багато чого передати красномовно, яскраво і чітко, коли людина досконало володіє ними. У противному разі руки ви-

дають її скутість, неспритність. Від зніяковілості їх або ховають у «рятівні» кишені, або мимоволі жестикулюють услід кожному вимовленому слову.

Вправи для надання рукам пластичності

«Миємо руки»

Швидко, але ретельно «вимити» руки, зрозуміло, з уявлюваними милом і водою.

Варіант: ви повернулися з вулиці, руки змерзли, тому, розтираючи, розігрійте їх.

«Усунення зайвого м'язового напруження»

Струшувати уявні крапельки води доти, поки руки не «висохнуть», оскільки немає рушника.

Варіант: кисті — це «крила», необхідно «злетіти» (при цьому стежте, щоб надмірно не напружувалися м'язи обличчя і шиї).

«Долоні»

Долоню витягнутої руки притулити до стіни трохи нижче за рівень плеча, набагатися наблизити лікоть до стіни. Далі — упор на пальці, останнє — тільки на кінчики пальців.

Примітка. При болісному відчутті, що може виникати в цій вправі, дозволяється ступінь болю виявляти звуком «ой!»

«Шаман»

Різко викинути широко розчепірені пальці, потім розслабити їх. Ви — «шаман», який робить заклинання.

«Піаніст»

Хвилеподібні рухи спочатку прямими, потім напівзігнутими пальцями. «Граємо гами на роялі».

«Відіпхни»

Кисть пряма. Прогин долоні в середній частині. Що-небудь, кого-небудь відіпхнути.

«Чудеса руками»

Зібрати пальці разом і, по черзі розчепірюючи їх, зробити рух, що нагадує ножиці.

Використовуючи можливості та виразність кистей рук, залучивши творчу уяву, придумати образні вправи на зразок: «Вогонь», «Метелик», «Медуза», «Павук».

«Руки говорять»

Це можуть бути одиночні, парні та групові етюди. У них можна скористатися предметами (такими, як олівець, квітка, пляшка, обручка). Але руки обов'язково повинні бути реальними людськими руками.

«Цвітіння і прив'ядання»

Уявіть, що ви — дерево, у якому піднімається сік, починаючи від ступні та поширюючись нагору по всьому тілу, досягаючи рук, що стрімко «розцвітають», як і все тіло.

У другій частині вправи тіло поступове «прив'ядає». У міру засвоєння доповніть вправу ритмічним рухом по колу.

«Фарбуємо»

Мета: удосконалювати пластичність рук.

Музика: розмір 4/4, повільна.

Вихідне положення (В. П.). Учні підходять до стіни.

Завдання

Уявити, що долоні та пальці рук — малярна щітка, яку занурили у фарбу. Цією щіткою необхідно пофарбувати стіну. Ручку щітки (частину руки від долоні до ліктя) необхідно рухати зверху вниз, потім знизу вверх. Перший такт музики — «фарбуємо» вниз, другий такт — вверх.

Коли починається зміна руху, волосяна частина «щітки» закручуватиметься. Це означає, що під час руху з нижньої позиції пальці рук спочатку зігнуться у перших суглобах, потім — у других, далі — в третіх. Після цього «щітка» «фарбуватиме» тильним боком. Під час руху зверху вниз після закручування «волосяної частини» знову «фарбуватимемо» внутрішньою частиною долоні.

Вправу виконують спочатку лівою рукою, потім — правою. Коли вправа засвоєна, можна виконувати обома руками.

Ускладнення

а) Виконати те саме, але біля уявної стінки. Учні повинні передати відчуття стіни. Якщо одразу не вийде, знову зробити вправу біля стіни.

б) Паркан, який «фарбуємо», дуже високий. «Фарбувати» необхідно зверху донизу. Якщо учні змінять амплітуду рухів руками, це свідчить про наявність у них творчої уяви.

в) Необхідно «фарбувати» по горизонталі. Рухи пальцями і долонею такі самі, як коли «фарбуємо» по вертикалі. Спочатку учні «фарбують» по горизонталі біля стіни, коли засвоїли рухи, можна працювати із уявною стіною. Пробуємо однією рукою, потім другою, коли засвоєно, то обома руками одночасно. Руки розташовують одна над одною.

г) «Фарбувати» — зверху вниз і назад (двічі); зліва направо і назад (двічі).

Спочатку учні лічать: «Один, два, три, чотири», коли вправа засвоєна, можна увімкнути ліричну мелодію.

д) «Фарбувати» і співати знайому пісню.

«Полощемо хустинку»

Музика: повільний вальс.

В. П. Учні стають «зграйкою».

Учитель. Якщо хустинку опустити у воду і потягти за кінчик праворуч, то вона витягнеться у лінієчку і рухатиметься за рукою. Якщо рука піде у протилежний бік, хустинка повернеться і знову потягнеться за рукою.

Завдання

Кисть правої руки — «хустинка», що потягнеться у воді за рукою (під час руху ліворуч з правої сторони), а під час руху у зворотному напрямку кисть повернеться і потягнеться позаду, але вже ліворуч. Коли рука тягнеться справа наліво, то долоня спрямована вниз, до підлоги; під час зворотного руху долоня звернена до стелі. Те саме необхідно зробити лівою рукою.

Ускладнення

Рухи виконувати одночасно обома руками.

Вправи на координацію

Вправа 1

Мета: учитися співвідносити свої кроки з кроками партнерів, щоб відстань між учнями залишалася незмінною.

В. П. Учні шикуються у шеренгу.

Завдання

Учні крокують на місці з лівої ноги (20—30 секунд). Зупинка, поворот праворуч, крокувати, бігати.

Вправа 2

Мета: навчитися співвідносити свою швидкість зі швидкістю партнерів, таким чином знаходячи єдину швидкість для всієї групи.

В. П. Учні шикуються у шеренгу.

Завдання

Крокувати у різних напрямках. Необхідно частіше змінювати напрямок руху, швидкість руху. Продовжувати ходьбу з різною швидкістю. За сигналом зупинитися. Дихання вільне.

Вправа 3

Мета: удосконалювати координацію рухів.

В. П. Учні утворюють коло, обличчям стоять у потилицю одне одному, руки на поясі.

Завдання

Три кроки з лівої ноги вперед, один — назад. Повторити з правої ноги. Коли вправа засвоєна, можна прискорити темп виконання.

Ускладнення

а) Коли учні утворюють коло, вони кладуть витягнуті руки на плечі учневі, який стоїть попереду. У цьому ланцюжку виконати вправу.

б) Покласти зігнуті в лікті руки на плечі учневі, який стоїть попереду.

Вправа 4

Мета: удосконалювати правильне дихання під час фізичного навантаження.

В. П. Учні утворюють коло, обличчям стоять у потилицю одне одному.

Завдання

Біг. Дихання під час бігу: вдих через ніс, рот трохи відкритий; видих — тільки через рот. Під час бігу: чотири кроки — вдих, чотири кроки — видих. Через одну хвилину бігу необхідно перейти на повільну ходу.

Вправа 5

Мета: удосконалювати координацію рухів.

Музика: 3/4, темп 60, ритм — один крок — чверть.

В. П. Учні утворюють коло, руки на поясі.

Завдання

Два кроки вперед з правої ноги, один назад. Через те, що кількість кроків непарна, перший раз необхідно йти вперед з правої ноги, наступний раз — із лівої.

Ускладнення

На місці вивчити рухи руками:

1 — права рука вперед;

2 — ліва в сторону;

3 — обидві руки вперед, плеснути перед собою.

Після розучування вправи з'єднати ходу із рухами рук.

Рух починати з правої ноги і правої руки; потім — лівої ноги, правої руки.

Вправа 6

Мета: учити чітко вимовляти слова, правильно дихати.

Музика: 4/4, темп 60—80.

В. П. Учні утворюють коло.

Завдання

Біг упродовж 1 хвилини, уповільнена хода, зупинка. Учні повертаються обличчям в середину кола, починають згадувати таблицю множення на 3.

Текст лягає на музику так:

1-а чверть — три;

2-а чверть — на один;

3-я чверть — три;

4-а чверть — пауза;

1-а чверть — три;

2-а чверть — на сім;

3-я чверть — двадцять;

4-я чверть — один.

Дихання поступово уповільнюється. Учням потрібно підказати, що необхідно активно, але без шуму робити вдих на паузах і в кінці фрази, якщо вона складається із чотирьох слів.

Вправа 7

Мета: удосконалювати почуття ритму, координацію рухів.

Музика: 4/4, темп 60.

В. П. Учні стають у коло.

Завдання

На перші три чверті — три кроки вперед, на четверту чверть — пауза (стояти). На другому такті на перші дві чверті — два кроки вперед, далі — на дві чверті стояти.

Ускладнення

У другому такті на третю і четверту чверті схрестити ноги і повернутися на 180°.

Вправа 8

Мета: удосконалювати почуття ритму, координацію рухів.

Музика: 4/4, темп 60.

В. П. Учні утворюють «зграйку» («літають» як горобці; розведеними в сторони руками перевірюють, чи не заважають одне одному), руки опущені.

Завдання для правої руки

1-а чверть — підняти руку вперед, долоня відкрита, «дивиться» на стелю.

2-а чверть — стулити долоню в кулак.

3-я чверть — відкрити долоню.

4-а чверть — опустити руку вниз.

Завдання необхідно повторити декілька разів для того, щоб учні його запам'ятали.

Завдання для лівої руки

1-а чверть — відвести руку в сторону, кулак стиснутий.

2-а чверть — кулак відкрити, долоня повернена до стелі.

3-я чверть — кулак стиснути.

4-а чверть — опустити руку вниз.

Завдання необхідно повторити декілька разів, щоб учні його запам'ятали.

Коли вправа вивчена обома руками, то необхідно виконувати її одночасно лівою і правою рукою. Якщо вправа одразу не виходить, слід повторити її кожною рукою окремо з умовою: роблять вправу правою рукою, промовляють рухи лівої руки і навпаки.

Вправа 9

Мета: удосконалювати почуття ритму, координацію рухів.

Музика: 4/4, темп 60, ритм — один рух — чверть.

В. П. Учні утворюють «зграйку», руки опущені.

Завдання для правої руки

1-а чверть — підняти руку вперед.

2-а чверть — підняти руку вверх.

3-я чверть — відвести руку в сторону.

4-а чверть — опустити руку вниз.

Завдання необхідно повторити декілька разів, щоб учні його запам'ятали.

Завдання для лівої руки

1-а чверть — відвести руку в сторону.

2-а чверть — підняти руку вверх.

3-я чверть — опустити руку вперед.

4-а чверть — опустити руку вниз.

Завдання необхідно повторити декілька разів, щоб учні його запам'ятали.

Об'єднати рухи правої та лівої рук. Спочатку виконувати під рахунок учителя, а коли учні засвоять вправу, можна виконувати під музику.

Вправа 10

Мета: удосконалювати почуття ритму, координацію рухів.

Музика: 4/4, 1 крок — одна друга такту.

В. П. Учні утворюють коло, руки на поясі.

Завдання

Учні йдуть по колу вперед два такти, не розвертаючись, два такти йдуть назад.

Вправа 11

Мета: удосконалювати почуття ритму, координацію рухів.

Музика: 4/4, темп 60.

В. П. Учні стають «зграйкою», руки опущені.

Завдання для правої руки

1-а чверть — підняти руку вперед.

2-а чверть — зігнути в лікті.

3-я чверть — відвести руку в сторону.

4-а чверть — опустити руку вниз.

Завдання необхідно повторити декілька разів, щоб учні його запам'ятали.

Завдання для лівої руки

1-а чверть — відвести руку в сторону.

2-а чверть — підняти руку вверх.

3-я чверть — опустити руку вперед перед груддю.

4-а чверть — опустити руку вниз.

Завдання необхідно повторити декілька разів, щоб учні його запам'ятали.

Об'єднати рухи правої і лівої рук. Коли рухи руками заевоєні, додається хода. Кожний крок — 1/2 такту. Два кроки вперед, два кроки назад.

Рухи руками та кроки об'єднують.

Вправи на баланс

Відчуття балансу — це загострене відчуття тіла в екстремальній ситуації, у якій актор кидає своє тіло свідомо; це яскравий зовнішній прояв активного внутрішнього існування.

Усі вправи об'єднані загальними завданнями:

- зберігати баланс, контролюючи перехід з однієї позиції в іншу;
- контролювати міру напруження тіла, якнайдетальніше пробляючи кожний етап вправи;
- координувати рухи відповідно до запропонованого завданнями;
- засвоювати вправи в різних швидкостях, зберігаючи максимальну амплітуду, м'якість і безперервність руху;
- не допускати механічного виконання рухів;

- під час виконання вправ стежити за безперервним, вільним подихом. Не стримувати видих;
- деякі вправи складаються з декількох груп рухів, тому їх варто виконувати як єдине ціле;
- контролювати роботу периферії тіла (ніг, рук, обличчя) до дрібних подробиць;
- під час виконання вправ контролювати відчуття руху.

Вправа 1

Мета: утримувати рівновагу; зберігати точність колового руху кінчиками пальців рук і кінчиками пальців піднятої ноги; переносити вагу тіла з однієї ноги на другу ногу м'яко, без ривків; не порушувати рівномірного руху долонями; зберігати максимальну амплітуду руху; застосовувати різні швидкості руху; змінювати позицію, не перериваючи виконання обертових рухів долонями.

В. П. Ноги на ширині плечей. Ступні паралельно. Підняти догори прямі руки. Пальці разом.

Завдання

Стоячи на обох ногах, виконувати обертання долонями. Потім перенести вагу на праву ногу й обертати стопою лівої ноги, продовжуючи рухи долонями. Змінити опорну ногу й напрямок обертання. Повернутися у В. П., продовжуючи обертання долонями.

Вправа 2

Мета: утримувати рівновагу; контролювати точність колового руху ногою від коліна й руками від ліктів; переносити вагу тіла з ноги на ногу м'яко, без ривків; зберігати максимальну амплітуду руху; застосовувати різні швидкості руху; змінювати позицію, не перериваючи виконання обертових рухів руками від ліктів.

В. П. Ноги на ширині плечей. Ступні паралельно. Руки розведені в сторони. Пальці зібрані в м'який кулак.

Завдання

Стоячи у В. П., виконувати обертання руками від ліктів. Перенести вагу тіла на праву ногу. Підняти ліву ногу так, щоб стегно було паралельним підлозі. Виконувати обертання лівою ногою від коліна. Змінити опорну ногу та напрямок обертання. Повернутися у В. П., продовжуючи обертання руками від ліктів.

Примітка. Стежити за тим, щоб стопа піднятої ноги не була напруженою під час обертового руху від коліна.

Вправа 3

Мета: утримувати рівновагу; контролювати точність рухів руками; переносити вагу тіла з ноги на ногу м'яко, без ривків;

зберігати максимальну амплітуду руху; застосовувати різні швидкості руху.

В. П. Ноги на ширині плечей. Ступні паралельно. Права рука піднята вверх, ліва відведена в сторону. Пальці рук стиснуті в кулаки.

Завдання

Обертати прямою правою рукою вперед. Обертати лівою рукою від ліктя усередину. Перенести вагу тіла на праву ногу, ліву ногу підняти. Обертати корпусом праворуч. Перенести вагу тіла на ліву ногу, змінити позиції рук і напрямок руху корпусом і руками.

Примітка. Необхідно змінювати напрямок обертових рухів саме в момент переходу з однієї ноги на другу.

Вправа 4

Мета: тримати рівновагу; змінювати позицію дуже м'яко, зберігаючи безперервність руху; повинно з'явитися відчуття безперервного потягування, навіть під час виконання обертання корпусом.

В. П. Поставити на одній лінії праву ногу попереду, ліву позаду. Пальці лівої ноги торкаються п'яти правої. Руки підняті вверх. Пальці рук з'єднані в «замок».

Завдання

Потягнутися руками й корпусом уперед. Повернутися у В. П. Прогнутися руками й корпусом назад. Повернутися у В. П. Нахилитися і потягнутися руками й корпусом праворуч. Повернутися у В. П. Нахилитися і потягнутися руками й корпусом ліворуч. Повернутися у В. П. Зробити корпусом повне коло праворуч. Повторити потягування в чотирьох напрямках — уперед, назад, праворуч, ліворуч. Зробити корпусом повне коло ліворуч.

Вправа 5

Мета: тримати баланс; намагатися, щоб корпус, рука й вільна нога становили пряму лінію, паралельну полу.

В. П. Вага тіла зосереджена на правій нозі, руки опущені.

Завдання

Лівою ногою потягнутися назад, корпус нахилити вперед, правою рукою потягнутися вперед. Змінити опорну ногу й повторити вправу. Змінити опорну ногу. Нахилити корпус праворуч, потягнутися лівою ногою ліворуч, правою рукою праворуч. Змінити опорну ногу. Нахилити корпус ліворуч, потягнутися правою ногою праворуч, лівою рукою — ліворуч.

Примітка. Перехід із ноги на ногу здійснювати м'яко й безупинно. Відчувати кінчики пальців рук і ніг.

Вправа 6

Мета: не втрачати відчуття постійного напруження в руках і корпусі під час нахилів; контролювати вільний подих.

В. П. Поставити на одній лінії праву ногу попереду, ліву позаду, на відстані двох кроків. Ноги зігнуті в колінах. П'яти відірвані від підлоги. Руки розведені в сторони, долоні долілиць, прямі пальці разом.

Завдання

Нахил праворуч: лівою рукою потягнутися вверх, правою — долілиць, намагатися торкнутися підлоги. Повернутися у В. П. Нахил ліворуч: правою рукою потягнутися нагору, лівою долілиць, намагатися торкнутися підлоги. Повернутися у В. П. Повернути корпус праворуч, одночасно активно витягаючи руки в сторони. Зафіксувати позицію. Повернутися у В. П. Розгорнути корпус ліворуч, руки в сторони. Повторити чотири етапи вправи як одну фразу.

Вправа 7

Мета: переходячи з однієї позиції в іншу, важливо встигати позбавлятися напруження й знову її набирати, розподіляючи по всьому тілу, зберігаючи стійкість і рівний подих.

В. П. Учні об'єднуються у пари, утворюють дві шеренги обличчям одне до одного, на відстані кроку, уявляючи, що між ними — «рухлива стіна» (стіна на колесах).

Завдання

За сигналом партнери намагаються «зруйнувати стіну», упираючись у неї руками, ногами, спиною, плечем (позиції змінюються за сигналом).

Вправа 8

Мета: працювати всім тілом, тримати баланс, не допускати перенапруження, не порушувати ритму подиху.

В. П. Учні тримають баланс на опорній нозі, роблять замах і за сигналом кидають уявний м'яч. Після «кидка» фіксують положення тіла на опорній нозі.

Ускладнення

Замах робити з максимальною амплітудою, «кидок» виконувати активно, намагаючись «кинути м'яч» якнайдалі і бачити точку, у яку влучить «м'яч».

Вправа 9 «На колоді над прірвою»

Мета: діяти не грубо, а делікатно «обіграти» партнера й зробити це не за рахунок сили, а за рахунок спритності.

Варіант I

В. П. Партнери стають обличчям друг до одного на відстані великого кроку. Ноги кожного перебувають на одній лінії, на-чебто на колоді, що перекинута через прірву.

Завдання партнерів: помінятися місцями, щоб продовжити свій шлях через «прірву» і не впасти з «колоди». Знайти 2—3 варіанти виконання завдання.

Варіант II

В. П. Партнери стають обличчям друг до одного на відстані великого кроку, на одній нозі.

Завдання партнерів: вивести партнера з рівноваги, щоб звільнити собі шлях і продовжити рух по «колоді» вперед.

Вправа 10 «Гірська ріка»

Мета: без слів узгоджувати свої дії, допомагати одне одному.

В. П. Двоє партнерів, тримаючись за руки, стають поруч.

Завдання партнерів: перебратися через «гірську ріку», стрибаючи з каменю на камінь. Рухатися можна одночасно або послідовно.

Вправа 11 «Прудкий м'ячик»

Мета: досягти легкості в стрибку; уважно стежити за пропусканням партнерів, намагатися не зіштовхуватися з ними, не робити багато стрибків, працювати різноманітно й акуратно.

В. П. Ноги разом, руки на поясі.

Завдання

Легкими, але пружними стрибками з однієї ноги на другу пересуватися кімнатою у різних напрямках.

Вправа 12

Мета: намагатися досягти легкості в дотиках; учитись утримувати рівновагу, відчувати партнера.

В. П. Партнери стають одне напроти одного на відстані кроку.

Завдання

Балансуючи на одній нозі, легкими рухами в різні точки тіла вивести партнера з рівноваги. Це гра з партнером, а не боротьба. Не потрібно робити відразу багато рухів. Якщо опорна нога втомилася, її можна змінити.

Вправа 13

Мета: учити відчувати партнера без слів, швидко долучатися до темпу роботи інших.

В. П. Відійти від партнера на максимальну відстань.

Завдання

Без слів партнери повинні зрозуміти, коли вони можуть почати швидко рухатися назустріч одне одному, різко зупинитися на відстані кроку. Витримати паузу, потім зробити розворот на 180° і повільно відійти на свої В. П.

Спочатку кожна пара робить це окремо, решта учасників визначають швидкість, з якою необхідно рухатись назустріч і відходити. Коли усі пари спробували, учитель пропонує всім парам зробити вправу одночасно.

Вправа 14

В. П. Відійти від партнера на максимальну відстань.

Завдання

Партнери біжать одне до одного. І раптом між ними утворилася прірва. Вони змушені зупинитися. Учням необхідно впоратися з інерцією руху, відчути, як змінюється напруження під час паузи між рухами. І тільки якщо учасники уважно стежитимуть за цими процесами, вправа набуде сенсу.

Ускладнення

Зупинитися перед прірвою й зафіксувати позицію на одній нозі.

Вправа 15

В. П. Відійти від партнера на максимальну відстань.

Завдання

Партнерам необхідно кинутися назустріч одне одному, обійнятися й завмерти. Не спроцувати момент обіймів і зупинки, але намагатися й не вдарити одне одного.

Вправа 16

В. П. Учні стають «зграйкою».

Завдання 1

Уявити, що стоїте по коліна «у воді», намагаєтесь розприскувати «воду» навсібіч. «Вода піднімається» по пояс. «Вода піднімається» до плечей. Намагаєтеся руками підняти масу «води» нагору, вичерпати її з-під себе. Необхідно враховувати щільність «води», а також можливість працювати всім тілом.

Завдання 2

Вирватися на «поверхню води». Необхідно відштовхнутися від підлоги й піднятися якнайвище, тому що «вода» вже покриває із головою. Нарешті опинилися «на поверхні» й необхідно швидко «плисти до берега», балансуючи на одній нозі. «Плисти»

на спині, на боці, брасом, самопочуття відмінне, нібито справжні риби в справжній воді. «Плисти» спокійно. Можна «плисти» як завгодно, навіть долілиць, можна поринати, перевертатися, стрибати. «Підплисти» до берега, вийти, струсити із себе «воду» й лягти на теплий м'який «пісок». Тіло свіже, не втомлене. Гарний настрій.

РИТМІКА

Види вправ:

- удари в такт музики (образно-звукові дії «горошинки»);
- ходьба сидячи на стільці;
- збільшення кола кроками назад від центра, зменшення кола кроками вперед до центра;
- піднімання й опускання рук на 4 рахунки, на 2 рахунки й на кожний рахунок;
- ходьба в навприсядки;
- удари руками під музику;
- рухи руками в різному темпі;
- виконання вправ руками під музику в різному темпі й з ударами;
- виконання загальнорозвивальних вправ під музику із притупуванням;
- удари ногою на кожний рахунок і через рахунок;
- кроки на кожний рахунок і через рахунок (крок уперед з лівої, тримати, крок уперед із правої, тримати);
- удари на рахунку;
- притупування на кожний рахунок;
- притупування з ударами по черзі;
- піднімання й опускання рук уперед на рахунок під музичний супровід;
- удари в долоні;
- довільні вправи на відтворення музики;
- виконання простих рухів руками в різному темпі;
- кроки вперед, руки в зчепленні вгорі, унизу;
- присідання з руками рук;
- підскоки з витягнутими руками нагору — по черзі;
- плавні рухи рук униз, нагору, у сторони, вниз;
- плавні рухи рук по черзі нагору, вниз.

ТАНЦЮВАЛЬНІ КРОКИ

Види вправ:

- крок із носка, на носках, навприсядки на одній нозі, другу вперед на п'яту;
- пружинисто навприсядки;
- приставний крок убік;
- крок із невеликим підскіком;
- комбінації з танцювальних кроків;
- сполучення кроків із носка й кроків із невеликим підскіком;
- м'який високий крок на носках. Поворот на 360° під час кроків;
- приставний і скрещний крок убік;
- попеременний крок;
- стрибки з ноги на ногу на місці та з поворотами;
- крок галопу вперед і убік;
- крок із підскіком;
- крок із притупуванням.
- композиція з вивчених раніше кроків.

ЗАНЯТТЯ З АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

АКТОРСЬКИЙ ТРЕНІНГ

«Учимося почувати простір»

Серед учнів обирається «сліпий» (йому зав'язують очі) і «поводир». Вони встають спинами одне до одного, «поводир» при цьому повертається обличчям до присутніх. Учитель ховає невелику іграшку десь перед «сліпим», «поводир» і «сліпий» не бачать, де іграшка, але це бачать присутні.

Завдання «сліпого»: знайти іграшку із зав'язаними очима.

Завдання «поводиря»: допомогти «сліпому» це зробити, говорячи вголос, куди йти, але стоячи до нього спиною. «Поводир» стоїть на місці, рухається тільки «сліпий».

Завдання присутніх: показати жестами «поводиреві» маршрут, за яким «сліпий» повинен дістатися іграшки. Ніхто, крім «поводиря», не повинен говорити!

«Говоримо "цокаючи"»!

Дитина читає невеликий вірш або коротку байку. Педагог і група просять її своїми словами переказати сюжет і зміст. Потім просять розповісти той самий вірш або байку мовою, якої не існує («цокаючи»). Винахідливість дітей є настільки високою, що, найчастіше, вони майже відразу, зрозумівши завдання й заговоривши «цокаючи», використовують досить точні звуковідтворення.

Завдання: відчути інтонацію, ритм і спрямованість дії.

«Дзеркало»

Двоє гравців стають одне навпроти одного. Один гравець — «людина перед дзеркалом», другий — його «віддзеркалення».

Завдання: рухи мають бути синхронними, щоб «відображення» повністю відповідало відтвореному руху.

«Криве дзеркало (різновид попередньої вправи)»

Учитель може «наділити» гравця, який є «відображенням» деякими характерними рисами певної «кривизни», за рахунок чого спотворюються форми відображення. Воно може бути гротесково-збільшеним або зменшеним тощо.

«Творимо!»

Учитель пропонує дітям для гри гімнастичні палки, м'ячі, обручі, скакалки тощо. З цих предметів він дає завдання створити «ліс» (зимовий, літній, весняний), «паровоз», «берег річки», «кімнату», «літальний прилад», «робота», «телевізор» тощо. Дозволяється дудіти, стрибати, лежати на підлозі, наслідувати вітер та ін. Важливо, щоб створення загального місця дії або предмета захопило всю групу, щоб ніхто не залишився байдужим до того, що відбувається. Учитель стежить за пластичним передаванням емоцій, за жестами.

«Цирк»

Традиційна вправа для акторської школи. Важливо допомогти дітям відчути важливість і значущість виходу «на арену», створити атмосферу врочистості, свята. Вправа «Цирк» — це відмінна форма для закріплення вивченого матеріалу.

«Люди — літаки»

Дуже корисна вправа для розвитку дихального апарата. Крім того, вона сприяє вихованню почуття колективу, партнерства.

Діти утворюють коло, учитель, який грає роль керівника польотів, подає команди: «На зліт», «Виїхати на стартову доріжку», «Зліт», «Набирання висоти» тощо. У всіх учасників передбачається один тип літаків (спортивні, вантажні, військові тощо). Зважаючи на це, учні голосом відтворюють звук моторів цих машин. Залежно від висоти й типу літака діти відповідним чином поводяться в «польоті». «Диспетчер» просить «літаки» розвернутися, побачити «аеродром», «приземлитися» і «вимкнути двигуни». Завдання «літаків»: не створювати аварійних ситуацій.

Ускладнення: перед початком кожний учасник із «диспетчером» обговорює свій маршрут, під час «польоту» необхідно чітко «летіти» своїм маршрутом.

«Зі світу по рядку...»

Учитель пропонує кожному учневі один рядок із вірша або байки, відомої всьому класу. Завдання групи: скласти із цих послідовних рядків розповідь, зміст якої змінюється залежно від завдання педагога. Важливо на дію, задану викладачем, «нанизати» кожний рядок як бусинку на нитку. Це дає можливість не тільки фізично відчути «смак» дії, але й, зі зміною завдання, торкнутися дуже важливого поняття — інтерпретації.

«Ми веселі тваринки»

Кожен учень обирає тваринку, яку демонструватиме. Відбувається маленький концерт. Артистам дозволяється тільки мімікою, пластикою зображувати обрану тварину. Завдання глядачів: відгадати, які тваринки були зображені.

«Музично-пластична імпровізація»

Виконується 2—3 різнохарактерних музичних фрагменти різних композиторів. Учням необхідно сценічно діяти відповідно до заданих мелодій, виправдуючи логіку своїх дій та вчинків.

«Пауза»

Учитель пропонує учням зробити під музику масовий етюд, у якому кульмінацією є німа сцена (пауза).

Можливі теми: «Сюрприз», «Подія», «Секрет», «Зоопарк», «Шпаргалка», «Ковзанка», «Урок фізкультури», «День народження» тощо.

«Ляльковий театр»

Учням пропонується виконувати різноманітні рухи під музику, але в образі ляльок.

«Скульптура»

Серед учнів обираються «скульптор» та «матеріал». «Скульптор» виготовляє «скульптуру», дає їй назву. Під час виконання завдання можна використовувати необхідний реквізит, бутафорію, деталі костюмів тощо.

«Лялькар і лялька»

Учасники об'єднуються у пари. Один — «лялькар», другий — «лялька». «Лялька» сидить, м'язи максимально розслаблені. «Лялькар» вивчає свою «ляльку». Він піднімає то черзі її руки, ноги, голову. Перевіряє, як вона реагує на його дотики, наскільки вона слухняна. Після виконання вправи партнери міняються місцями.

Ускладнення: «лялькар» водить «ляльку-маріонетку».

«Фантастична істота»

Учасникам пропонується перетворитися на фантастичну істоту, асоціюючись із незнайомим словом (наприклад «маняпа», «барабуда», «карапулька» тощо). Необхідно знайти пластичний

образ персонажа, представитися, розповісти про нього якнайдетальніше: де живе, що любить, чого боїться тощо.

«Я тримаю його в руках...»

(*Учні з учителем утворюють коло.*)

Учитель (*тримаючи в руках уявний м'яч*). Ось м'яч. Подивіться. (*Передає дитині, яка стоїть поруч.*) Тримай м'яч, не впусти. Розкажи, який він? Передавай його далі. Ой, наш м'ячик раптом перетворився на повітряну кульку. Яка кулька в твоїх руках? Кулька намагається полетіти в небо, тримай міцніше за ниточку. Передавай її далі.

Примітка. Уявні предмети передають по колу, перетворюючи на тарілку з гарячим супом, їжака, сніжку, маленьке кошеня, жменьку піску, жменьку води тощо.

«Продовж фразу показом»

Учитель пропонує продовжити фрази.

- Якщо холодно на вулиці, що ти одягнеш? (*Шубу, шапку, рукавички...*)
- Якщо тобі подарують маленьке кошеня, що ти зробиш? (*Погладжу, попещу, нагодую...*)
- Якщо ти залишився у лісі наодинці, що ти робитимеш? (*Голосно кричатиму: «Ау!»*)
- Якщо мама відпочиває, як ти поводитимешся? (*Ходитиму навшпиньках, не шумітиму...*)
- Якщо твій друг плаче, що робити? (*Утішити, погладити, заглянути в очі...*)

Учитель говорить фразу і показує на певного учня, який демонструє відповіді на питання.

«Хто як ходить?»

(*Діти за командою вчителя ходять залою.*)

Учитель. «Маленькі ніжки йшли по доріжці.
Великі ніжки йшли по доріжці».

(*Діти спочатку йдуть маленькими кроками, потім великими — велетенськими кроками.*)

- Як ходить дідусь?
- Як сірий вовк у лісі нишпорить?
- Як заєць, притиснувши вуха, тікає від нього?

«Загадки без слів»

Діти об'єднуються у дві підгрупи.

Діти першої підгрупи без слів за допомогою міміки та жестів зображують, наприклад, вітер, море, струмочок, чайник (якщо важко то — кішку, собаку, мишеня та ін.). Діти другої підгрупи відгадують. Потім загадує друга підгрупа, а перша відгадує.

СЦЕНІЧНА УВАГА

У житті *увага* — мимовільна та інстинктивна — залежить від різних рефлексів: орієнтувального («що це таке?»), оборонного («це для мене небезпечно!») і багатьох інших, що не класифікованих сучасною психологією. При цьому зазвичай домінує зорова, слухова, дотикова або м'язово-рухова увага.

У кожний момент творчості виникає мимовільна увага, але вже не життєва, а творча. Як життєва увага, властива кожній людині, перетворюється, коли ця людина вступає на сценічні (або аудиторні) підмостки?

Діють якісь інші закономірності, що примиряють життєві прояви з умовними обставинами.

Наводимо вправи і групові ігри, у яких педагог, який ще добре не знає своїх учнів, може познайомитися з ними, зрозуміти їхні творчі якості (зібраність, уміння швидко переключатися, здатність вірити в запропоновані обставини, фізичну свободу або затиск) — для того, щоб надалі запропонувати потрібні для їх розвитку вправи.

Вправи-етюди

«Так ми будемо сидіти»

У класі довільно розставлено стільці. Учням пропонується сісти, подивитися і відповісти, чи всіх вони бачать. (*Відповіді учнів.*) Запропонувати учням поставити стільці таким чином, щоб діти бачили одне одного й учителя. Учні виконують завдання: відшукають таке розміщення стільців у класі, щоб кожен із них бачив усіх своїх товаришів і вчитель бачив кожного.

Поступо напроти столу педагога виникають рівним півколом стільці учнів. Кожен учень переконується: «Я бачу всіх, мене бачать всі».

Учитель запитує: «Чи рівне у нас півколо? Чи скрізь рівні відстані між стільцями?»

Учні перевіряють відстані, стільці переставляються.

Висновок вправи

З уваги починається дія. Необхідно бути дуже уважним, щоб дізнатися:

- що мене оточує?
- що зрозуміло?
- що небезпечно?
- як слід поводитися?
- що необхідно робити?

«Правильно сидимо»

Учитель пропонує учням підвестися. Для того щоб всі підвелися одночасно потрібно, щоб тіло було готове до руху. Плечі, корпус, ноги — не напружені, але і не надмірно розслаблені. Для цього слід «тримати поставу», знайти таке положення корпусу і ніг, при якому зручно сидіти, але можна і миттєво підвестися, витративши мінімум зусиль.

Завдання

Команди «Підвестися! Сісти!» виконати декілька разів. Стежити, щоб в учнів плечі були рівні, щоб вони не вип'ячували груди, але і не горбилися, вільні, спокійні руки — на колінах, ноги не закинуті одна на одну і не заховані під стілець.

«Будь уважним!»

Вправа дає змогу зрозуміти, хто вміє концентрувати увагу на певному об'єкті, у кого увага має властивість розсіюватися.

Гра 1 «Хто літає»

Завдання

Якщо називається предмет, що літає, необхідно підняти руки, якщо не літає — опустити до підлоги.

- Поросятко літає?
- Орел літає?
- Горобець літає?
- Сонечко літає?
- Змія літає?

Гра 2 «Що має круглу форму»

Завдання

Якщо називається предмет, що круглої форми, необхідно підняти руки, якщо не круглої — опустити до підлоги.

- М'яч круглий?
- Кавун круглий?
- Насос круглий?
- Книга кругла?

Гра 3 «Що за шум на вулиці?»

Завдання

Учні уважно впродовж хвилини слухають шум на вулиці, потім кожний розповідає про те, що почув і уявив на підставі почутих звуків.

«Переходи»

Мета: тренувати навички робочої зібраності.

Учні сидять півколом.

Завдання 1

Уважно подивитися на колір волосся одне одного. Потім помінятися місцями так, щоб праворуч першим сидів учень із найсвітлішим кольором волосся, ліворуч — із найтемнішим. Дається одна хвилина, щоб зорієнтуватися, за ким і перед ким необхідно сісти. За командою учні повинні пересісти. Безшумно! Чітко! Легко! Жодних зайвих рухів — лише доцільні!

Завдання 2

Пересісти в алфавітному порядку за прізвищами.

Завдання 3

Пересісти за алфавітом імен.

Ускладнення

Перехід на нове місце зі стільцем. Під час переходу тримати стільці в обумовленому положенні: перед собою, збоку, над головою. Стільці не повинні стикатися! Жодного звуку в класі, жодного скрипу!

«Творчий майданчик»

Завдання

Для виконання індивідуальної вправи залишити одного учня на «сцені». Решті учнів зі своїми стільцями необхідно перейти у «глядацьку залу» до столу педагога.

А як це зробити організовано і безшумно?

Учні використовують різні варіанти. У результаті півколо розривається навпіл, дві дуги стають по боках стола вчителя.

Принцип: «я бачу всіх, мене бачать всі».

Творче півколо на майданчику і розірване півколо в «залі» перед творчим майданчиком — два основних зручних розташування стільців на уроці.

«Коло»

Завдання 1

Учні сидять півколом. За командою, на рахунок до десяти, необхідно переміститися зі стільцями таким чином, щоб вийшло

найбільше коло, яке лише можливо в класі. Стежити за тим, щоб учні точніше розподіляли свої рухи за часом. Сідати потрібно з останнім рахунком для того, щоб не заважали сусідам, щоб відстані між стільцями завжди були однаковими.

Повторити декілька разів.

Завдання 2

Утворити найменше коло.

Завдання 3

Утворити різні фігури: трикутник, прямокутник, овал, вісімку, драбинку. У кожному з таких перетворень необхідно точно розподілити рухи за часом.

«Годинник»

У цій вправі беруть участь 13 учнів — 12 «години» і 1 «диспетчер». Дванадцятеро учнів утворюють коло, «диспетчер» стає посередині.

Умови: показання «маленької стрілки» (години) — перше, показання «великої» (хвилини) — друге.

Показання «маленької стрілки» відповідна «година» відтворює плесканням у долоні; показання «великої стрілки» відповідна «хвилина» відтворює співом «бам-мм!» Учитель називає певну годину, учні її відтворюють на «годиннику».

Ускладнення

«Диспетчер» називає певну годину.

«Хвиля»

Учні утворюють коло.

Завдання

У заданому темпі вони плескають у долоні, одне за одним за годинниковою стрілкою.

Учитель зупиняє: «Стоп!»

За командою «хвиля» повинна повернути у зворотній бік, проти годинникової стрілки. Головне — не збитися з темпу у момент переходу. Команда «Стоп!» повинна застати учня за мить до «хвилі», щоб його сусіди, правий і лівий, устигли зорієнтуватися: хто з них повинен плескати.

«Запитання — відповідь»

Учні утворюють коло.

Завдання 1

Учні, одне за одним, відповідають плесканням у долоні на плескання педагога, який постійно змінює темп і силу ударів. Характер плескання учня повинен точно відповідати заданому темпу і його поступовій зміні. Педагог нечаче запитує, учень

відповідає в тому самому тоні, з тією самою силою удару, з якою поставлене запитання.

Завдання 2

Суперечка між учителем і учнем. Чим тихіше плескає вчитель, тим голосніше відповідає учень. Чим голосніше це робить учитель, тим тихіше — учень.

«М'ячі»

Учні утворюють велике коло.

Завдання

Перекидати одне одному м'яч у заданому темпі. Темп найкраще відбивали на столі або на дитячому барабані. Спочатку робиться це повільно. Рухи рук повинні відповідати заданому темпу. На удар кинути м'яч і повільно опустити руки. Зловити м'яч. Передчуваючи час удару, повільно піднімати руки для кидка. Темп постійно прискорюється.

Коли перекидання одного м'яча засвоєне, потрібно підкинути ще один м'яч, потім третій.

«М'ячі та слова»

Учні утворюють велике коло.

Завдання

Перекидають два м'ячі — білий і чорний — у заданому вчителем темпі. Учень, який кидає чорний м'яч, називає будь-який іменник у називному відмінку. Той, хто ловить м'яч, миттєво додає відповідне за сенсом дієслово:

- Хмара... пливе!
- Вогнище... розгорається!

Коли вправа засвоєна, темп прискорюється.

«Земля, повітря, вода»

Мета: формувати навички швидкого переключення під час взаємозв'язку з партнером.

Завдання

Білий м'яч означає «повітря», тому учень, який ловить білий м'яч, повинен назвати якусь птицю, комаху, яка літає, і тому подібне.

Чорний м'яч — «земля», на нього потрібно відгукуватися найменуванням якоїсь наземної тварини.

Можна додати третій м'яч — «воду», і називати якусь рибу. Цей м'яч має бути іншого кольору.

Тимчасові зв'язки в свідомості (чорне — земля, біле — повітря, блакитне — вода) утворюються швидко, але лише добре

патренована розосереджена увага дозволить учневі миттєво орієнтуватися, діючи з трьома м'ячами.

Якщо немає різнокольорових м'ячів, можна працювати і з однобарвними, називаючи їх при кидку: «повітря», «земля», «вода».

Можна обійтися всього одним м'ячем, кидаючи його то як «землю», то як «повітря». Швидкість виникнення асоціацій у цій вправі важливіша, ніж винахідливість, витонченість фантазії.

«Пісня»

Обирається знайома всім пісня.

Завдання

Перший раз її співають усі хором. За другим разом: перший рядок усі співають подумки, другий — уголос, третій — подумки, четвертий — уголос.

У такий спосіб перевіряється і тренується здатність тримати загальний ритм своїм внутрішнім слухом. Після декількох повторень вправу можна видозмінити.

Усі співають пісню подумки, а той, на кого вказує вчитель, співає вголос тільки один рядок. Згодом учитель обирає іншого учня.

«Гра з носорогом»

Мета: мобілізувати активну увагу; тренувати зосереджену увагу.

Одне з найсміливіших племен Африки має таку мисливську гру: вони беззвучно підкрадаються до носорога, який спить, і кладуть йому на спину камінчики. Якщо носоріг прокинеться — життю сміливця загрожуватиме смертельна небезпека.

Завдання

Призначити одного учня «носорогом». Він «спить» — закриває голову таким чином, щоб нічого не бачити.

«Мисливцеві» необхідно підкрастися до носорога так, щоб він не чув кроків, і покласти йому на спину монету. Коли відійде один «мисливець», йде наступний.

Ускладнення

Поки один «мисливець» підкрадається до носорога, решта гравців ледве чутно наспівують, приховуючи можливі шуми і скрипи підлоги.

«Співаємо (говоримо) та рухаємось»

Визначити пісню або вірш, а також порядок рухів.

Завдання

Спочатку на один рядок — один рух, коли учні навчаться це робити, тоді можливо ускладнення: на кожне словосполучення — один рух.

Наприклад:

1-й рядок — швидко підвестися (на першому слові), стояти до кінця рядка;

2-й рядок — повільно обійти свій стілець;

3-й рядок — зупинитися за спинкою стільця;

4-й рядок — стояти;

5-й рядок — перенести стілець в обумовлене місце;

6-й рядок — стояти;

7-й рядок — стати на стілець;

між 7 і 8 рядком — швидко зістрибнути;

8-й рядок — перенести стілець на попереднє місце.

Учні проробляють задані рухи, спочатку тренуючи окремо кожен рух, потім — спочатку, не перериваючись.

«Мобільний телефон»

Учні утворюють півколо.

Завдання

Розрахуватися зліва направо за абеткою: А, Б, В, Г, Д... Якщо учнів у півколі не 32, а менше, повторно розраховуються, поки не дійдуть до кінця абетки. Отже, за кожним учнем закріплюється по декілька літер. Можна ввести і необхідні розділові знаки. (Можна розрахуватися за принципом літер у мобільному телефоні.)

Учитель задає якусь фразу або рядок вірша, і «мобільний телефон» пише. Учитель плескає у долоні («натискує на клавішу літери»), учень — свою літеру, чергову в слові. Паузу плескають у долоні всі.

Наприклад, задано рядок «Люби мистецтво в собі, а не себе в мистецтві». Порядок виконання вправи є таким:

- удар учителя — клавіша літери Л;
- удар одного з учнів — літера Л;
- удар учителя — клавіша літери Ю;
- удар учня — літера Ю;
- удар учителя — клавіша літери Б;
- удар учня — літера Б;
- удар учителя — клавіша літери И;
- удар учня — літера И;
- удар учителя — пауза;
- одночасний удар усіх учнів — пауза;
- удар учителя — клавіша літери М... та ін.

Як свідчить практика, тексти, «набрані» на мобільному, міцно і надовго зберігаються в пам'яті учнів після вправи, тому варто звернути особливу увагу на зміст того, що саме ми «набираємо» в їхню пам'ять.

«Зіпсована друкарська машинка»

Завдання

Учням ставиться вимога, що у машинці зіпсовані деякі літери. Друкарка друкує, звично б'є по клавішах, але замість літер виходить пропуск. Які саме літери зіпсовані — вчитель повідомляє в останню мить, перед першим «натисненням на клавішу». «Зіпсована літера» у відповідь на натиснення своєї «клавіші» повинна підвестися.

«Комп'ютерний набір слів»

При наборі слова на комп'ютері літери з'являються на екрані. Екраном буде центр класу.

Завдання

На плескання вчителя учень-«літера» виходить і стає посеред кімнати. Наступне плескання — до нього приєднується інший учень-«літера». Коли перше слово «набрано», воно «озвучується»: за оплесками учнів, які залишилися на місцях, усі учні, які складають слово, хором виголошують його і «розсипаються», сідаючи на свої місця. «Набирається» наступне слово.

«Плакат»

У цій вправі учням даються перші завдання на дію з уявними предметами і продовжується тренування зосередженої та розосередженої уваги.

Завдання

Учням необхідно розрахуватися за абеткою. Пропонується уявити, що кожний із них має свої літери, намальовані на аркуші паперу А4, через кімнату протягнуто дві дерев'яні планки, на які необхідно навішувати літери. Учитель демонструє, де розташовані уявні планки. Необхідно зробити «плакат» у кімнаті, текст спочатку повинен бути коротким. Учитель задає певний ритм (за допомогою метронома або постукування по столу), і учні, виходячи в цьому ритмі до уявних планок, «навішують» свої «літери», одну за одною. Учні повинні стежити, на якій «висоті» повісив літеру попередній учень, щоб відстань між «літерами» була однаковою. Після завершення розвішування «плакату», його необхідно зняти, задається інший темп.

«Арифмометр»

Учні сидять півколом.

Завдання

Десятеро учнів розраховуються від одиниці до нуля (він же — десятка). Крім того, залежно від кількості учнів, можуть бути знаки: «плюс», «мінус», «множення», «ділення», «рівність». Можуть бути і числа, що продовжують рахунок,— 11, 12, 13 тощо. Учні виконують арифметичні дії, які пропонує вчитель.

Наприклад: п'ять, помножене на чотири, мінус один, дорівнює...

1. Підводиться «п'ятірка», плескає в долоні та сідає.
2. Підводиться «знак множення», плескає в долоні та сідає.
3. Підводиться «четвірка», плескає в долоні та сідає.
4. Підводяться одночасно «двійка» і «нуль» (число 20), плескають у долоні та сідають.
5. Підводиться «знак мінус», плескає в долоні та сідає.
6. Підводиться «одиниця», плескає в долоні та сідає.
7. Підводиться «знак рівності», плескає в долоні та сідає.
8. (*Учні подумки підраховують, скільки буде: підсумок 19.*) Підводяться «одиниця» і «дев'ятка», плескають у долоні та сідають.
9. Підводяться всі, хто брав участь у цій дії, одночасно плескають у долоні та сідають.

«Загальмоване дзеркало»

Учні сідають півколом.

Вправу починає перший учень ліворуч.

Завдання

Учень повертається до сусіда, як до дзеркала, і починає неспішно причепурюватися. Зробить один рух — і затримається на секунду, інший рух — і знов пауза. Сусід повторює рух лише тоді, коли учень почав другий рух. Третій ліворуч повторює перший рух тоді, коли його правий сусід почав відтворювати другий рух, а перший учень уже почав третій рух. Таким чином, рухи повторюються всіма учнями, як хвиля, з відставанням на один рух.

Наприклад, перший починає причісуватися. Його перший рух — підніс руку з гребінцем, завмер. Другий рух — підніс гребінець до голови. Третій — відкинув голову тощо.

«Змійка»

Учні йдуть «змійкою», в потилицю одне одному.

Завдання

Учитель озвучує умови пересування: «Перед вами канава; пеньок, який не можна обійти; убрід переходьте струмок...»

Через деякий час перший учень стає у хвіст «змійки».

«Ходимо по сцені»

Завдання

Визначаються обставини: хто із учнів що робить за умови, що потрібно ходити назад і вперед, не обертатися довкола своєї осі. Вправа перетворюється на етюд.

Наприклад: події відбуваються перед початком вистави. Через п'ять хвилин — третій дзвінок. Зима, мороз. До театру поки не пускають. Одні ходять аби зігрітися. Інші чекають друзів. Хтось дивиться, чи не підійде хто із зайвим квитком. Учні визначають, що за вистава, який саме театр, які актори гратимуть у виставі. Ролі розподілили, визначили інтер'єр: де вхід до театру, з якого боку глядачі підходять до будинку.

Вправа дає уявлення про глядацьку залу, про те, що до глядачів не можна повертатися спиною.

ДИВИТИСЯ І БАЧИТИ...

А що означає *розглянути*? Це означає так зберегти предмет у пам'яті, що він потім не забудеться, тобто не лише дивитися, але й бачити. Не пасивно споглядати, але й пізнавати.

Ми йдемо вулицею, думаємо про своє, а тим часом безперервно дивимося, але не усвідомлюємо побаченого, поки якась людина, яка біжить, не змусить наші думки перемкнутися: чи не зіб'є з ніг? Або яскрава барвиста афіша змусить обернути голову і розглянути її.

Дивитися — заняття пасивне. Бачити — активна життєва дія. Бачити — це означає з'єднати зір і думку в одному фокусі, на одному предметі.

Вправи-етюди

«Розглянути люстру»

Учні сідають півколом.

Завдання

«Починаючи роздивлятися лінії, кольори, форму люстри, необхідно відпустити свою уяву у "вільне безвідповідальне плавання"», — так починав цю вправу Станіславський.

Питання:

— Ви дивилися на люстру, опишіть її сусідові. А тепер погляньте на неї. Що забули, що описали неправильно?

— З якою метою ви розглядаєте люстру?

Якщо тренується творче сприймання, слід поставити перед собою творчу мету, ввести магічне «якщо б».

Придумайте «біографію» люстри, розкажіть її всім.

- Якщо б я хотів її потім намалювати по пам'яті...
- Якщо б я збирався перевісити її в свою кімнату...
- Якщо б я хотів віднести її в комісійний магазин...

Після цієї вправи зникнуть безвідповідальні мріяння, думка стане активною і цілеспрямованою.

«Долоня»

Учні сідають півколом.

Завдання Станіславського: «Розглянути власну долоню, злічити, скільки на ній складочок і ліній».

Придумати будь-яку мету. Але, можливо, просто цікаво познайомитися серйозно з власною долонею. Продивитися всі складочки одну за іншою, здогадатися, як вони утворилися. Здивуватися економній і доцільній будові долоні! Можете пишатися нею — це геніальний витвір природи... Стало легко, спокійно? Виявляється, долоня — відмінний заспокоювач...

«Свої п'ять пальців»

Учні сідають півколом.

Завдання

Учитель: «Ви щойно вперше по-справжньому познайомилися з власними долонями. Коли нам що-небудь добре відоме, то ми говоримо, що знаємо це, як свої п'ять пальців. А чи добре вони нам знайомі, свої п'ять пальців? Розгляньте їх уважно — ви виявите багато нового, не відміченого раніше. Візьміть руку сусіда для порівняння. Хто знайде більше нового в своїх п'яти пальцях?

Погляньте на свої десять пальців і відверніться. Чи є різниця між лівою долонею і правою? Різниці немає? Придивіться ретельніше. Попрацюйте пальцями — спочатку лівої руки, потім — правої. Розкажіть, чим пальці правої руки відрізняються від пальців лівої. А чим відрізняється ваш лівий мізинець від правого?

Дайте свою руку сусідові. Привітайтеся з ним мізинцями. Чим відрізняється його мізинець від вашого?»

«Розглянемо предмети»

Говорячи про зорову увагу як про знаряддя добування творчого матеріалу, Станіславський писав, що потрібно уміти розрізняти за обличчям, за поглядом, за тембром голосу, у якому стані знаходиться людина, про що думає. Ми в житті постійно

намагаємося це робити, але часто обмежуємося першими враженнями або «судимо по собі». Акторові необхідно тренувати себе в глибшому проникненні в стан співрозмовника.

Слід виробити в собі не просто звичку спостерігати, а зробити так, щоб було неможливо жити і не спостерігати, не вбирати всі враження, що дарить людині навколишній світ.

Завдання

Доцільно починати з невеликого. Розглянути квітку, аркуш паперу, олівець, ручку. Визначити словами, що саме подобається в цих предметах.

Ускладнення

Подивитися на дерево за вікном. На що воно схоже? Придивіться до гілочок, чи не схожі вони на лапи якоїсь дивної тварини, що встала дибки? Розглянути візерунки від морозу на вікні.

«Обмін»

Завдання (індивідуальне)

Узяти зі своїх речей якийсь невеликий предмет: гребінець, авторучку, ключ. Протягом однієї хвилини уважно розглядати предмет... Обмінятися предметами з сусідами. Упродовж однієї хвилини уважно розглядати новий предмет... Тепер необхідно по черзі розповісти одне одному спочатку про свій предмет, потім — про предмет сусіда, а сусід хай перевіряє вас.

Зауваження

Не пропускати жодної дрібнички! («А що це за подряпина на гребінці? Коли вона з'явилася? Чому?) Сусіда необхідно переконати.

Тренування зорової пам'яті пов'язане з розвитком уяви, що неподільна від спостережливості.

«Вуличний "фотограф"»

Вправа індивідуального тренінгу, що розвиває зорову пам'ять і навички спостережливості.

Завдання

Коли йдете вулицею, вправляйтеся в миттєвому «фотографуванні». Ось назустріч іде людина. Спрямуйте на неї «об'єктив» і через секунду відведіть. Відразу ж відновіть зображення в пам'яті, а потім звірте «знімок» з оригіналом. Як у фотографії:

- знімаємо;
- проявляємо;
- друкуємо;
- розглядаємо фотографії.

Приклади об'єктів фотографування:

- щити з афішами,
- вітрини магазинів,
- будинки.

Око повинно вміти за секунду точно зберегти зображення у всіх подробицях. Необхідно тренувати вміння усвідомити збережене пам'яттю зображення.

«Ігри індіанців»

Вправа так називається тому, що її основа запозичена з індіанських мисливських ігор.

Завдання

Дві групи учнів, одна таємно від другої, встановлює в своєму таборі декілька різних предметів у певному порядку. Обраний суддя підводить одну групу учнів (очі у них мають бути заплющені) до табору другої групи. На рахунок «один-два-три» учні дивляться на встановлені предмети, потім відвертаються. Після розповіді учнів про те, що вони побачили, суддя оголошує групу-переможця.

Можна проводити одиночні випробування. Кожна група виділяє одного «зорового снайпера». Усі учні однієї групи — «судді снайперів».

На одну літеру

Завдання

Поки учитель лічить до тридцяти, учні повинні знайти і запам'ятати всі предмети в кімнаті, назва яких починається з літери С (*стілець, стіл, сірники, стіна, скло, скоба, сидіння, сережки, срібло, сталь, серветка, сторінки, скрипки, спина, сандалі, сарафан, ситець, сатин, сукно, сап'ян, спинка, складки, сорочка, сонце, світло, староста, синяк* та ін.).

Ускладнення

Відшукати всі предмети на буквосполучення, що починаються на «ст».

«Три літери»

Завдання

До центру класу запрошується один учень. Учитель пропонує учням уважно роздивитися запрошеного і за допомогою трьох літер охарактеризувати його. Наприклад: літери (Т, Ш, К) — це слова-характеристики (*коліно, шкіра, каштанові ґудзики; тендітний, талановитий, копиця волосся тощо*).

«Три кола уваги»

Тренуючи перебіг зорових сприйнять, можна скористатися вправами на три кола уваги: малий, середній і великий.

Мале коло — невелика частина приміщення довкола людини, обмежена рухами її рук і ніг. Якщо людина сидить або стоїть, занурена в свої думки, або йде, замисливпись, не звертає уваги на те, що оточує, — вона перебуває «в малому колі».

Середнє коло — більша площа, це може бути частина кімнати.

Велике коло — весь клас. Якби ми були в полі, то розмір найбільшого кола визначався б лінією горизонту і залежав би від нашої далекозорості.

Завдання

Виробити «несвідомий, механічний перехід від малого кола до великого і назад». Станіславський радив: «Якщо заблукаєте у великому колі, швидше чіпляйтеся за об'єкт-точку. Утримавшись на ній, створюйте собі мале коло, а потім і середнє».

Займатися переключенням об'єктів зорового сприйняття можна в будь-яких умовах: у приміщенні або на повітрі, удома або в тролейбусі. Головне — переводити себе з одного уявного кола в інше, розширюючи або звужуючи поле сприйняття. «Бути в колі» — означає перш за все активно жити, бачити, думати в цьому колі. Зміст думок і міра їх активності залежать від вигаданих обставин дії.

При цьому не слід ставити за мету «концентрувати увагу», «спрямовувати» її і «зміцнювати». Потрібно дивитися і бачити, потрібно збирати думки, що відповідають певним обставинам, і зміцнювати ці обставини новими вигадками уяви. Потрібно вольовими зусиллями утримувати думки у межах заданої вигадки, не думати про сторонні речі, тоді не порушуватимуться і кордони уваги. «Розширювати коло уваги» — це означає розширювати і змінювати запропоновані обставини.

«Три точки»

Завдання

Учитель пропонує два об'єкти — точки уваги: перший далекий — у вікні видно далеко дах будинку, антену, що знаходиться на даху, а як її там встановлювали, хто саме, що робили... Необхідно швидко змінювати: середню і близьку точку. Щоразу виправдовувати зміну. Уміння довільно перемикати механізми — це безцінна якість, що допомагає володіти собою під час дії. Розглядати близький об'єкт... Далекий... Знову близький...

Спочатку необхідно дати достатньо часу, щоб кожний учень зміг пригадати, про що думав. Потім потрібно скорочувати паузи між переключеннями.

Ускладнення

Ввести проміжний, середній об'єкт-точку. Розглянути якусь деталь на стіні.

«Очі товаришів»

Учні сидять у двох рядах, обличчям одне до одного.

Завдання

Усім необхідно відвернутися і згадати очі учня, який сидить напроти (розмір, форму, колір). На рахунок десять учні перевіряють свою пам'ять.

Ускладнення 1

На рахунок 10 учні повинні запам'ятати все про очі учнів, які сидять напроти. Учням необхідно розподілити час — слід устигнути побачити всіх.

Ускладнення 2

Подумки пересадити всіх, хто сидять напроти, в такому порядку: ліворуч повинен сидіти із найсвітліпшими очима, а праворуч — із найтемніпшими очима.

Примітка. Такі вправи можна проводити із різними завданнями: про зачіски, взуття, одяг, кольорову гаму будь-чого.

«Придивіться до людей!»

Завдання

Необхідно розглянути двох учнів і знайти в них схожість і відмінність.

Правила

Послідовність: волосся, овал обличчя, очі, брови, ніс, вуста, руки, долоні, форма нігтів, продовжити пошуки... Подумати про характери, про особливості поведінки. Придумати мету: для чого ви їх розглядаєте?

Ускладнення

Спостерігаючи на вулиці за двома співрозмовниками, відшукати, чим вони схожі одне на одного внутрішньо і зовні, незважаючи на всі їх відмінності, і в чому саме полягає відмінність між ними — зовнішньо і внутрішньо, за характерами.

«"Біографія" пеналу

Завдання

Знайти нове, невідоме про добре знайомий пенал. Пофантазувати над тим, як його робили. Після розповіді про історію пеналу, заховати його та описати.

Ускладнення

Узяти інший пенал. Схожі? Знайти різницю між ними!

«Біографія за портретом»

Завдання

Учні намагаються створити біографію випадкового перехожого.

Удома взяти репродукцію якого-небудь портрета невідомої людини. Спершу можна взяти репродукцію сучасного портретного живопису, близьку нам за часом. Створена фантазією біографія за портретом і ґрунтовний її розбір допоможуть в подальшій самостійній роботі учнів.

«Як він це робить?»

Спостереження за людською поведінкою стають із часом звичкою і потребою актора. У кожного формуються власні способи і мета спостереження, індивідуальна манера вивчення життя.

Завдання

Спостерігаючи за будь-яким перехожим, який жваво розмовляє із супутником, уявити собі неймовірне: він не живе насправді, а грає роль. Ось цей перехожий переодягнений, майстерно загримований і намагається вжитися в новий для нього образ.

- Як він це робить?
- Як говорить (а насправді у нього інша манера вимови)?
- Як жестикулює (а в житті він зовсім не схильний до такої жестикуляції)?
- Як ходить (а його справжня хода — зовсім інша)?
- Як йому вдається досягти такої природності поведінки?

«Події на вулиці»

Індивідуальний тренінг повинен містити спостереження за подіями. Зовсім не обов'язково чекати якого-небудь випадку на вулиці, що привертає загальну увагу. Умовимося називати подією сукупність дій одного або декількох осіб, які переслідують певну мету і долають які-небудь перешкоди — зовнішні або внутрішні. Нас цікавить механізм життєвої дії. Тому спершу попросимо учнів постежити за ходом найпростіших подій.

Наприклад:

Хлопець чекає когось біля входу в кінотеатр. Що це за подія в його житті? Відчути послідовність всіх його дій, усіх його думок. Відгадати, як відбивається його внутрішнє життя за його поведінкою. Не пропускати жодної дії, з яких складається ця подія.

Розбирання на уроці індивідуальних спостережень учня повинне неодмінно залучати до роботи всю групу. До розповідача ставляться вимоги активної та дієвої мови: він повинен бачити те, про що розповідає. Він повинен добирати слова, шукати найвлучніші та найяскравіші. Так непомітно тренуються і елементи словесної дії.

Розбирання життєвої події як сукупність послідовних, доцільних і продуктивних дій — це початок розуміння природи сценічної дії.

ЕКРАН ВНУТРІШНЬОГО БАЧЕННЯ. УЯВНА ДІЯ

«Білий ведмідь»

Лев Толстой в своїх нескінчених «Спогадах» розповів про гру, яку придумав його братом Коля. Умовою гри було: «стати в кут і не думати про білого ведмедя». Він пише: «Пам'ятаю, як я ставав в кут і як не намагався не думати, але не міг не думати про білого ведмедя». Це хороший матеріал для тренінгу уявної дії, внутрішнього бачення та уяви.

Завдання

Учитель говорить: «Білий ведмідь». На внутрішньому екрані всіх присутніх постає білий ведмідь. Причина в тому, що у нашій пам'яті багато слів і словосполучень дуже міцно поєднанні з їх зоровими зображеннями. На прохання вчителя: «Не думайте про білого ведмедя! Не смійте бачити білого ведмедя!», присутнім буде важко; адже на слова «білий ведмідь» в уяві він обов'язково з'являється.

Як же позбавитися від білого ведмедя? Єдиний спосіб — думати про щось інше. Про чорного песика, наприклад. «Не думайте про білого ведмедя!» — говорить учитель, а ви в цей самий момент змушуєте себе думати про чорного песика,— і він відразу ж виникає на вашому внутрішньому екрані. І витіснить ведмедя, якщо він устиг туди потрапити.

Висновок

Внутрішнє бачення може з'явитися не лише від почутого слова, але і від думки, яку ми свідомо викликаємо в собі. Адже думки — це теж слова, тільки невисловлені. Це і є уявною мовою.

«Уявні прогулянки»

Учні сидять у півколі.

Учитель пропонує здійснити уявні прогулянку вулицями міста (від школи до найближчого кінотеатру). Учитель озвучує маршрут, учням необхідно пригадувати всі будинки, дерева, все, що зустрічається на шляху, нічого не пропускати. Після завершення уявної прогулянки, учні розповідають, що їм зустрічалося під час прогулянки.

Такі уявні прогулянки, що тренують зорову пам'ять і безперервність внутрішніх бачень, виховують навички спостережливості.

Ускладнення

Учитель озвучує вулицю, пропонує одному учневі поглянути праворуч і описати, що він бачить, другому — описати те, що він бачить ліворуч.

Здається, що це абсолютно проста, легка вправа. Захотів — і уявив собі все що завгодно! Навіщо ж тренуватися? Необхідно виховати в собі навички довільної безперервності внутрішніх бачень на вигадану тему. Безперервність послідовних бачень — цього необхідно вчитися!

Для чого потрібна така навичка? Станіславський говорив, що в кожен момент перебування артиста на сцені під час дії, він повинен бачити:

- зовнішні запропоновані обставини, створені режисером і художником; те, що відбувається у цей момент поза актором, на сцені;
- те, що відбувається в його уяві,— внутрішні бачення, що ілюструють запропоновані обставини життя ролі.

Приклади прогулянок: візити в знайомі будинки, в театри, в кіно, музеї.

«Кінострічка»

Вправа для індивідуального тренінгу безперервності внутрішніх бачень і переключення.

Визначити сюжет майбутнього короткометражного фільму і зібрати кінострічку з декількох кадрів-подій. Склеїти останній кадр із першим, щоб вийшло замкнене коло подій.

Наприклад:

Перший кадр (ведмежа) — ви бачите волохатого головатого малюка, який стоїть на галявині, з цікавістю роззираючись довкола.

Другий кадр (дупло) — ви бачите дупло в кряжистому стовбурі липи і бджіл, які влітають і вилітають із цього дупла.

Третій кадр (смачний запах) — ви бачите, як ведмежа принюхується, біжить до липи, підіймається його стовбуром...

Четвертий кадр (бджоли) — ви бачите, як їх стає все більше, як вони кружляють над головою ведмежати, поки він просовує в дупло свою лапу...

П'ятий кадр (ведмедиця) — ви бачите, як кваплиться на допомогу маляті його кудлата матуся...

Тепер необхідно крутити безперервно цю стрічку на своєму внутрішньому екрані, кадр за кадром. Не квапитися, розглядати картинку детальніше, допомагати собі уявною мовою. Дійти до останнього кадру, до ведмедиці, і відразу ж — знову, з першого кадру до другого тощо.

Поступово слід скорочувати час для пригадування кожного кадру, швидше перемикатися на наступний. Таку вправу корисно відновлювати в пам'яті через декілька днів.

Коли кінострічка стане звичною і спогади легко виникатимуть на замовлення, можна зробити два ускладнення.

1. Додати один-два нових кадри в середину або в кінці. Урахувати, що вони не одразу запам'ятаються.
2. Спробувати крутити стрічку в зворотному порядку: спочатку п'ятий кадр, потім четвертий, третій, другий, перший, знову п'ятий тощо.

«Подвійна кінострічка»

Учні сидять у півколі. Учитель пропонує учням два зображення, різних за характером і стилем. Припустимо, одне з них — кольорова репродукція картини. Друга — вирізана з газети карикатура.

Учням необхідно запам'ятати їх в усіх деталях. Кожен учень створює дві кінострічки за мотивами цих зображень: одна — ліричний, кольоровий етюд; друга — мультиплікаційний фейлетон.

Створюють колективні кінокадри. Ліричний етюд починається праворуч, фейлетон — ліворуч. Орієнтовний порядок озвучення (якщо учнів 10):

1-й учень праворуч — 1-й кадр ліричного етюду;
1-й учень ліворуч — 1-й кадр фейлетону;
2-й учень праворуч — 2-й кадр ліричного етюду;
2-й учень ліворуч — 2-й кадр фейлетону;
3-й учень праворуч — 3-й кадр ліричного етюду;
3-й учень ліворуч — 3-й кадр фейлетону;
4-й учень праворуч — 4-й кадр ліричного етюду;
4-й учень ліворуч — 4-й кадр фейлетону;

5-й учень праворуч — 5-й кадр ліричного етюду;
5-й учень ліворуч — 5-й кадр фейлетону;
6-й учень праворуч — 6-й кадр ліричного етюду;
6-й учень ліворуч — 6-й кадр фейлетону;
7-й учень праворуч — 7-й кадр ліричного етюду;
7-й учень ліворуч — 7-й кадр фейлетону;
8-й учень праворуч — 8-й кадр ліричного етюду;
8-й учень ліворуч — 8-й кадр фейлетону;
9-й учень праворуч — 9-й кадр ліричного етюду;
9-й учень ліворуч — 9-й кадр фейлетону;
10-й учень праворуч — 10-й кадр ліричного етюду;
10-й учень ліворуч — 10-й кадр фейлетону.

Отже, кожний учень занам'ятовує одночасно дві кінострічки і бере участь у створенні то однієї, то другої, залежно від того, з якого боку наближається до нього чергова кінострічка — з правого або з лівого.

«Логічне завдання»

Зразок так званого логічного завдання, що легко може розв'язати людина з розвиненим образним мисленням.

Учитель: «Домогосподарці потрібно обробити м'ясо, рибу і фрукти. У її розпорядженні були дві чисті двосторонні церата і брудний стіл. Не можна обробляти продукти на брудній поверхні, перегинати церату, мити їх і витирати пил зі столу до завершення роботи. Домогосподарка розв'язала це завдання. А ви?»

Домогосподарці, звісно, було легко, ніж учням зараз,— всі предмети розташовувалися у неї перед очима. Учням доведеться уявити — і брудний стіл (було б логічніше вимити його спершу, та чомусь не можна!), і дві церати, що висять на спинці стільця, і два пакети на стільці — з м'ясом і рибою, і кошик з яблуками, повішений на цвях.

Можливі варіанти

Якщо покласти спочатку одну церату, обробити на ній м'ясо, то другим разом на ній вже нічого не обробиш — одна сторона в крові, друга — забруднена. Не годиться! Залишилася одна церата, а обробити потрібно рибу і яблука. Якби стіл був чистий, все б вийшло — клади церату, обробляй рибу, потім переверни церату на чисту сторону і обробляй яблука! Але на столі лежить церата, ось вона, уся мокра від м'яса. Якби вона була чиста! Тоді покласти б на неї другу церату... Необхідно спочатку покласти обидві церати і на верхній обробити що-небудь одне — наприклад рибу. Потім зняти верхню церату і покласти її брудною стороною,

лускатою від риби, на запорошений стіл, а на нижній цераті обробити м'ясо. Потім покласти на цю нижню, забруднену церату верхню, чистою стороною вгору і обробити яблука. Якщо стіл досить великий і на ньому вміщаються обидві розгорнуті церати, можна і не класти рибну церату на м'ясну — все одно після обробки риби, коли ви знімете верхню церату і покладете її брудною стороною на стіл, перед вами виявляться дві чисті сторони двох церат, на яких можна обробити м'ясо і яблука.

«Повтори!»

Завдання

Розповідати кілька разів одне і те саме.

Мета: повторювати, не повторюючись. Тобто повторювати так, щоб кожне повторення було живим, виконувалося б немов вперше.

Наприклад: розповісти, що сьогодні робили вранці.

«Прокинувся...»

Учителеві слід зупинити розповідь майже відразу. Досить спогадів учня про декілька дій — як він прокинувся, одягнувся, умивався, потім сів снідати... Попросити повторити свою розповідь. (Щоб розповідь була живою, необхідно на внутрішньому екрані все побачити, а тоді розповісти.)

Кожне повторення автоматизує дію. Вольовими зусиллями потрібно повертати первинні бачення, намагатися не пропустити анінайменшого в їх безперервному ланцюжку — під час кожного повторення розповіді.

Корисно через два-три дні, а потім через два-три тижні попросити учня пригадати розповідь, повторити її. Повертаючись до розповіді, слід заглиблювати, збагачувати, конкретизувати бачення.

Ускладнення

Розповідати не короткі епізоди, а довші, використовувати не лише життєвий досвід, але й фантазію.

Наприклад:

Розповісти, як ви билися з ведмедем, як побували на Евересті, як мандрували дном океану.

«Подія на картині»

Учні сидять півколом. Учитель пропонує учням розглянути будь-яку репродукцію картини, листівку або фотографію. Кожний учень повинен її розглянути декілька разів. Проводиться бесіда, під час якої учнів повинні в спільній розмові визначити:

- зміст картини;
- сюжет;

- фабулу;
- основну збережену подію;
- окремі дії людей, з яких складається і в яких виявляється ця подія;
- характери людей, їх біографії та зміна цих біографій під впливом змальованої події.

«Мить, зупинись!»

Учні сидять півколом. Один із них повернений обличчям до товаришів, розглядає запропоновану йому репродукцію (листівку, фотографію), потім відкладає її і розповідає, що на ній змальоване.

Завдання

Учневі необхідно емоційно розповісти про зображене на репродукції так, щоб решта учнів уявили все, що зображено. Для цього учневі необхідно самому чітко уявляти ті подробиці картини, про які він говорить.

Коли розповідь завершена, слухачі повинні «збудувати» на творчому майданчику картину: умовними огорожами зі стільців позначити розташування предметів, а також «заселити» картину людьми.

Умови

Не змальовувати пози людей, а спробувати зажити їхніми думками. Люди змальовані на картині у момент статики, зупинки руху. Подумати, в результаті яких дій людина набула такої статичної пози? Яка думка її зупинила? Зіграти — означає прожити в цих діях, прийти до цієї думки...

Вправа сполучає тренування зорової пам'яті, внутрішніх бачень із орієнтуванням у просторі та з тренуванням м'язово-рухової пам'яті.

«Шлях наосліп»

Учневі зав'язують очі. Йому необхідно пройти через усю кімнату до свого місця і сісти. Він має:

- уважно розглянути свій майбутній шлях;
- подивитися, яким має бути шлях, подумки пройти його.

Ідучи не квапитися.

Після того, як пройшов шлях, зняти пов'язку з очей.

В учнів повинно виникнути відчуття, що вони рухаються в добре відомому просторі. Не потрібно рахувати кроки. Краще розплющити очі на мить, аби переконатися, чи в те місці потрапив, куди передбачалося.

Ідучи намагатися побачити шлях на екрані внутрішнього зору.

Після впевненого виконання вправи, коли зрозуміло, що учень діє не механічно, а активно користується внутрішнім баченням, можна ввести ускладнення.

Ускладнення

По прямій лінії ставляться одна або дві перепкоди: стільці або столи, які потрібно обійти і не зачепити.

СЦЕНІЧНА ДІЯ

Сценічна дія — це життєва дія у сценічних умовах. Доцільно займатися тренінгом дії в умовах, максимально наближених до сценічних; так точніше формуються потрібні навички: привітатися, стояти, ходити, підводитися, зачиняти двері...

Вправи на розвиток вміння діяти на сцені

«Стілець»

Учні сидять півколом. Перед учнями ставиться стілець. Кожному учневі вчитель пропонує сісти на стілець і 30 секунд просто посидіти. Потім учні діляться своїми враженнями від такого безцільного сидіння. Майже кожний повідомить про те, що у нього було відчуття «Не в своїй тарілці».

Для того щоб дія була правдива, виконавець повинен знати мету дії, тобто «для чого це роблю».

Приклади мети за Станіславським:

- щоб довести свою перевагу;
- щоб дати зрозуміти свою образу;
- щоб здобути до себе прихильне ставлення;
- щоб, по можливості, не звертати уваги на себе;
- щоб звернути на себе увагу;
- щоб довести свою близькість, запанібратство;
- щоб розсмішити, розвеселити, оживити суспільство своєю появою;
- щоб висловити своє мовчазне співчуття;
- щоб швидше перейти до справи...

До конкретної дії необхідно підготуватися заздалегідь.

Наприклад: вам необхідно зачинити двері. Яка у вас мета? Зачинити двері, тому що дме? Аргумент: «Я сьогодні легко

одягнений, учора боліло горло, а вони все відчиняють і зачиняють двері. Якщо ще раз відчинять, підведуся і зачиню, так зачиню, що їм відчиняти більше не захочеться».

Готуватися до дії діючи! Це правило необхідно запам'ятати.

Ускладнення

Спробувати переключатися під час виконання дії з однієї мети на іншу. Піпли зачиняти двері, аби залишитися наодинці з дівчиною, яка вас зацікавила. Звісно, це можна робити лише після того, як правдиво виконав обидві дії окремо. Переключаючись, необхідно відчути, що відбувається з тілом і думками, у чому полягає цей момент перемикання.

Виявляється, що змінюється вся настанова організму на дію. Ця настанова несвідома. Як вона з'явилася? Ви напрацювали її — попередньою самостійною підготовкою на початок дії. Це і є шлях від свідомого до несвідомого.

Логіка і послідовність усього ланцюжка окремих дій у дієвому аналізі маленької події допомагають вірити у реальність цієї події. Дієвий аналіз — це розвідка життя тілом.

«Повторні дії»

Матеріал для вправи береться з життя. Станіславський рекомендував повторювати те, «що зараз у житті випадково зробив: чи підняв щось, чи поглянув у вікно тощо». Повторюючи життєву дію, зробити її знову, «як уперше», не слід прагнути пригадати, як це вийшло під час дії. Пригадати все до початку дії.

Наприклад: повторюєте дію — зайшли до кімнати, побачили на підлозі чиюсь ручку, підняли. Перший визначальний момент — до того, як побачити ручку, ви не думали про неї, думки були зайняті зовсім іншим. Ось це і потрібно повторити — не копіювати свої рухи, не намагатися знову думати так само і про те саме, про що думали тоді, а зайняти свої думки якимись схожими за настроєм думками і зберегти не маршрут, а мету руху кімнатою. Навіщо ви тоді йшли? До вікна, поглянути, чи не йде дощ! Ось і перевірте це знову.

Другий визначальний момент — коли побачили ручку, то, ще не встигнувши її підняти, почали перебирати на своєму екрані внутрішнього зору, кому вона може належати. Ви бачили у своїй уяві декількох учнів. Отже, це і потрібно повторити. Уявіть собі, що подібну ручку підняли не п'ять хвилин тому, а підняли вчора. Сьогодні нова лежить! Учорашню ви віддали, а сьогоднішня ручка зовсім іншої форми. Чия ж? Подумайте, переберіть в уяві можливі варіанти.

Перетворюючи будь-яку вторинну дію на первинну, потрібно не копіювати колишню, а творити, з новими магічними «якби», що є головною умовою народження сценічної правди.

«Відшукати правду!»

Станіславський писав: «Відшукувати правду і порівнювати її з брехнею».

Тренуючись у повторних діях, відшукувати правду, порівнюючи її з брехнею. Працюючи з уявними предметами, робити те саме.

Досліджуючи елементарну дію, необхідно займатися формуванням спеціального контролера відчуття правди.

Матеріал для тренування можна знайти де завгодно: на вулиці, в тролейбусі, магазині, у фойє кінотеатру, в перукарні. Можна просто придивитися уважно до життя довкола. Головне — піймати не явну фальш, а приховані, майже непомітні штампики в поведінці людей. Їх багато у всіх. Нам легше їх знайти в поведінці інших, ніж у себе. Уважається, людина буває до кінця щирою лише наодинці з собою.

Відшукувати правду і брехню. Знайшовши правду, подумати, у якій формі вона виглядає брехнею. Знайшовши брехню — відгадати, яка правда нею прикрита.

Матеріал: погляди, фрази, рухи, вчинки, манери спілкування знайомих між собою і незнайомих людей, усе, що бачите і чуєте. Будьте чуйним барометром правди!

«Готовність»

Учителеві в учнів перш за все потрібно виховати навичку готовності до будь-якої несподіванки. Необхідно навчитися кидатися в будь-яку дію і уміти миттєво виправдовувати найнезвичайніші та безглузді обставини!

Учитель ставить учнів у безглузді ситуації та вимагає при цьому дотримання суворої серйозності. Серед учнів завжди знаходяться такі, які відзначаються особливою соромливістю, скутістю, перебільшеною боязню здатися смішним і невмілим. Їх необхідно «розв'язати» в першу чергу:

Головне — усі повинні при будь-якому завданні поводитися так, нібито вони виконували дуже важливу і відповідальну справу. Має бути атмосфера роботи, а не розіграшу, тому що розіграш здатний лише зміцнити сором'язливість.

Приклади завдань

- Схопити себе за ніс!.. (*Умовні обставини, внутрішній монолог «в кімнату увірвався божевільний із криками: "Усім відріжу ніс!"» У житті інстинктивно захищаємо ніс.*)

- Тримати міцніше себе за вухо!
- Проскочити на одній нозі до дверей!
- Учепитися сусідові у волосся!
- Ходити перед усіма з гордо піднесеною головою! Ви — цар Соломон!
- Висунути язика! Він у вас чарівний!
- Злякати сусідку! Сміливіше!
- Вигукнути: «Хо! Хо! Хо!»

«Інстинктивні реакції»

Завдання

Учитель: «Ідете темним лісом, шукаєте стежину, що виведе на дорогу до будинку. Що робитимете в такій ситуації? Необхідно пробувати, фантазувати... (Але перед цим згадати знайомий куточок лісу.) Вдивлятися, намагаючись упізнати місце, пригадати, де стежина. Обережно ступають ваші ноги серед коріння і ям!.. Почули дивний звук — здалося, що наступили на змію! Відскочили, потрібно подивитися, змія це, чи ні... Побачили, що це звичайна мотузка. Виконайте ще раз безперервний ланцюжок із трьох дій — і тоді повірите в правду вашої поведінки».

Гра штампів переляку — недопустимі, адже кожен лякається по-своєму. Недопустима і зайва боязнь награшу. Необхідно правильно виховувати відчуття правди, нехай учні сміливо кидаються в крик, не думаючи про нього. Не менш небезпечна і хвороба «переграти», вона може перетворитися на стійку звичку «недогравати».

«Виправдовуємо крик»

Учні сидять півколом.

Виправдання має бути знайдене не заздалегідь, не до крику і не після крику, а у момент початку крику. Виник в уяві вигаданий привід — необхідно одразу ж, тієї секунди, починати кричати. У цьому випадку зміцнюється звичка діяти доцільно, а це не менше важливо, ніж просто розвиток фантазії, коли виправдання придумують після здійснення дії.

Приклади завдань

- За командою (*удар об стіл*) кричати «Ура!» Замовкли, відразу — удар, крики «Ура!» Одразу опитування: «Чого кричали? Чому раділи?»
- Покликати на допомогу!.. Кого? Чому?
- Запявкати!.. Чому? Як вас звуть?
- Закричати: «Бре-бре»!.. Це що за звір?
- Проспівати: «Ку-ку-рі-ку!»

«Зовнішня характерність»

Немає абсолютно схожих людей.

Усі кульгаві люди кульгають по-різному. Усі глухі — по-різному пристосовуються до життя, сповненого звуків. Непередбаченою є поведінка п'яного.

Завдання

Відшукати у дії певні фізичні самопочуття, вигадавши обставини місця, часу, віку і мету дії.

Приклади

- Людина кульгає (одна нога коротша за другу або пошкоджено коліно).
- Горбатий (шия втиснула в тулуб, плечі підняті, тому здаються дуже довгими руки і ноги).
- З протезом (руки або ноги).
- П'яний (сповільнене мовлення, контроль за кожним рухом, неточне орієнтування).
- Недочуває або зовсім глухий.

«Людина-скло»

Якщо розглянути детальніше поведінку божевільних, виявиться, що вони діють згідно з чіткою логікою, якої дуже часто бракує іншим людям. Давайте проаналізуємо поведінку людини, яка вірить в те, що вона скляна. По-перше — безмежна віра у вигадані обставини, по-друге — сувора логіка дій у цих обставинах. Відтині ця людина не зробить жодної дії, яка йшла б врозріз з цією вигадкою. Вона боїться, що її зачеплять і розіб'ють. Іде, побоюючись наштовхнутись на щось. Обережно укладається в ліжко. Не робить різких рухів. Попереджає всіх знайомих і незнайомих про свою біду, аби вони не розбили її випадковим рухом, — адже ніхто не бачить, що вона скляна. Дуже гарячий чай їй шкідливий — може лопнути.

Завдання

Ви опинилися у казці, де всі герої скляні. Вони потрапили в умови життя звичайних людей. Ходять вулицями (класом), спілкуються між собою, з вами (а ви звичайна людина)...

Приклади завдань

- Гумові, надуті кульки.
- Залізні, на шарнірах чоловічки.
- Чавунний кухонний посуд.
- Піщані чоловічки.

Учні шукають і перевіряють логіку і послідовність своїх дій та вигадок.

«Ліліпути і велетні»

Учні об'єднуються у дві групи. Одна група — ліліпути. Казкові ліліпути зростом не більше ніж 10 см. Потрібно визначитися, як би вони поводилися, якби потрапили в цю нормальну, не ліліпутську кімнату? Не слід змальовувати когось незнайомого, необхідно діяти так, ніби потрапили в кімнату велетнів.

Друга група — велетні триметрового зросту. Кожен важить півтонни. Велетням необхідно пам'ятати, що в кімнаті є ще крихітні ліліпути, не роздавити їх випадково. Спробувати не зім'яти і не роздавити жодного стільця. Не тупотіти, а то можна пробити підлогу і провалитися на перший поверх.

Завдання двом групам

- Спільно прикрасити кімнату до свята.
- Спільно поклеїти шпалери.
- Спільно переставити меблі до початку уроку.

«Оркестр»

Учні створюють власний «оркестр» духових інструментів. Одна умова: інструменти уявні. Учні обирають собі «інструменти». Обирається музичний твір (бажано, щоб було відео, щоб учні подивилися на техніку гри на різних інструментах).

Концерт такого «оркестру» може відбутися лише після того, як кожен учасник опанує техніку гри на своєму уявному інструменті.

Ця вправа виховує взаємозв'язок з партнерами.

«Ліс»

Учням пропонується згадати ліс. Кожний учень розповідає, який саме ліс він бачить на своєму внутрішньому екрані.

Завдання

Ролі учням:

- дуб;
- берізка;
- горобина;
- величезна сосна;
- ромашка;
- кульбаба;
- трава;
- шишка;
- трава;
- білий гриб;
- мухомор;
- сонце;

- вітер;
- дощ;
- град...

Умови

Яскравий сонячний день, легкий вітерець. Добре грітися? Спокійне, безтурботне життя... Раптом хмари налетіли, подув сильний вітер. Злива! Дуб в захваті, а для ромашки — трагедія: всі пелюстки обвисли... Дощ скінчився, знову з'явилося сонце.

«Птахи»

Учням пропонується уявити себе різними птахами, комахами, які рухаються в певних умовах: місця, часу, мети.

1-й етап. Учитель пропонує обставини, призначає, хто ким буде.

2-й етап. Учитель називає обставини, учні обирають, хто вони.

3-й етап. Учитель називає, хто літає (для всіх учнів), обставини (де, коли, для чого) учні придумають самі.

4-й етап. Учитель називає, хто літає (для всіх учнів), обставини (де, коли, для чого) учні придумають самі. Щохвилини вчитель змінює назву птаха чи комахи.

Після завершення вправи, обов'язковим є обговорення.

Багато уваги необхідно приділяти, особливо спочатку, контролю за м'язами рук, щоб учні залишали лише необхідне напруження. Але, займаючись контролем, слід пам'ятати про головне — необхідно жити життям птаха чи комахи.

Наприклад:

- орли:
- ластівки;
- горобці;
- надзвукові літаки;
- Змії Горинчі;
- кажани;
- метелики;
- жуки-рогачі.

ЕТЮДИ

Етюд — це коротка, проста сценічна дія (сценка), що триває від 1,5 до 3 хвилин. В етюді має бути логічний розвиток:

- початок (із чого все почалось);
- подія (що відбулося);
- фінал (чим усе завершилося).

Обов'язковою є наявність конфлікту (що з чим або хто з ким бореться). Бажано, щоб етюд містив менше слів (ідеально — взагалі без слів). Учасники етюду просто мовчки рухаються сценою (розуміючи мету: навіщо?); виконують елементарні рухи; реагують на те, що з ними відбувається; вирішують, яким є вихід із ситуації, що склалася. Наприклад, уявити, що йдете парком, раптом щось знаходите й намагаєтесь (подумки!) вирішити, що з цим робити. Після того, як вирішили, виконуєте відповідні дії.

Етюд виконується індивідуально. «Режисером» і «актором» виступає один учень, коли буде засвоєно завдання, то один стає «режисером», другий — «актором». Етюдна замальовка повинна містити певні події із життя предмета, а її зміст — асоціюватися з логікою поведінки людей, життєвими ситуаціями.

«Сон»

Учитель пропонує учням згадати й розповісти найяскравіший сон, а його фрагмент реалізувати на сцені в етюді. Назву етюду придумує учень-режисер. Показниками успішного рішення є: яскравість, оригінальність образів, несподіваний поворот у сюжеті, рухливість асоціативного процесу, емоційна насиченість, видовищність, незвичайність ритмічного малюнка, коротка образна назва етюду.

«Пластичний епіграф (назва, зміст)»

Обирається відома казка, учні об'єднуються в групи. Групі необхідно зробити «пластичну назву». Учні самостійно добирають

найкращу «пластичну назву». Показники успішності у виконанні завдання — це здатність відчути емоційну суть, зміст твору й передати це сценічними засобами (образними, поетичними елементами).

«Заверши казку»

Учитель пропонує учням прослухати початок казки, а потім продовжити її у різний спосіб:

- мелодією;
- малюнком (фрагмент);
- етюдом (фрагмент);
- розповіддю.

Казка повинна бути короткою.

«Пародія»

Учитель пропонує учням імпровізувати і зробити невелику пародію на:

- співачку (співака);
- актора (акторку);
- артиста цирку (естради);
- самого себе.

Вибір об'єкта для пародії визначають самі члени колективу.

«Етюди за власним сюжетом»

Учні придумують самостійно сюжет етюду, обирають акторів, автор є режисером. Учитель пропонує умову, яку повинні виконати режисер і актори.

Приклади умов

Виконується без жодного слова.

Дозволяється розмовляти звукосполученнями («бі-бі»; «же-же»; «га-га» і подібними). Під час виконання етюдів учні використовують знання сценічного мовлення: тембр, ритм, інтонації мовлення.

Кінцівка повинна бути оптимістичною.

Етюд містить танець.

Виконання пісні в контексті змісту.

«Етюди-діалоги»

Під час роботи над етюдами з учнями бажано розігрувати звичайні діалоги зі шкільного життя, розмови з однокласниками, батьками, молодшими учнями, щоб матеріал був їм знайомий.

Можливі варіанти настрою:

- байдужість до всього, що відбувається;
- бажання в усьому догодити;

- нудно;
- учасники діалогу — невдахи;
- так хочеться сподобатися співрозмовникові;
- тема розмови хвилює співрозмовників.

Варіант діалогу

1

Учитель. Чому не підготувався до уроку?

Учень. Світла не було.

Учитель. Коли?

Учень. Учора.

Учитель. Задано було три дні тому, можна було зробити раніше.

Учень. ... (*залежно від завдання учня*).

2

Мати. Доню, прибери у своїй кімнаті.

Дочка. Мамо, мені ніколи!

Мати. Тобі завжди ніколи, завтра бабуся завітає у гості.

Дочка. От завтра і приберу.... (*залежно від завдання учня*).

3

1-й. Привіт.

2-й. Привіт. Як справи?

1-й. Усе нормально, а в тебе?

2-й. Нормально. Шкода, що погода зіпсувалася.

1-й. Так зіпсувалася. Ну і що?

2-й. ... (*залежно від задачі учня*).

Приклади

1-й варіант. Зустрілись на вулиці двоє товаришів. Перший дуже поспішає, другий ходить по вулиці, шукаючи, як згаяти час. Під час розмови перший розуміє, що запізнюється на заняття гуртка, а саме сьогодні запізнюватися не можна, його винахід випробовуватимуть науковці.

2-й варіант. Під час уроку двох учнів вигнали з класів, вони вчаться з різних класах, тому мало знайомі. Їм нудно стояти, вони розговорилися.

3-й варіант. Після довгої розлуки зустрілися двоє друзів, зраділи, вони часто разом їздять рибалити.

РОЛЬОВІ ІГРИ ЯК РІЗНОВИД ЕТЮДНОЇ РОБОТИ

Сам термін «гра» різними мовами відповідає поняттям про жарт і сміх, легкість й задоволення і свідчить про зв'язок цього процесу з позитивними емоціями. Вершиною еволюції ігрової діяльності є сюжетна або рольова гра.

Гра являє собою невелику ситуацію, побудова якої нагадує драматичний добуток зі своїм сюжетом, конфліктом і дійовими особами. Під час гри ситуація програється кілька разів і при цьому щоразу у новому варіанті. Але разом із тим ситуація гри — ситуація реального життя. Незважаючи на чіткі умови гри й обмеженість використовуваного мовленнєвого матеріалу, у ній обов'язково є елемент несподіванки. Почувши несподіване запитання, дитина негайно починає думати, як же на нього відповісти. Тому для гри характерна спонтанність мовлення. Мовленнєве спілкування, що містить у собі не тільки мовлення, але й жест, міміку та ін., є цілеспрямованим і обов'язковим.

Вимоги до рольових ігор

1. Гра повинна стимулювати мотивацію навчання, викликати в учнів інтерес і бажання гарно виконати завдання, тому її варто проводити на основі ситуації, адекватної до реальної ситуації спілкування.
2. Рольову гру потрібно добре підготувати з погляду як змісту, так і форми, чітко організовувати. Важливо, щоб учні були переконані в необхідності добре виконати ту або іншу роль. Тільки за цієї умови їхнє мовлення буде природним й переконливим.
3. Рольова гра повинна бути прийнята всіма.
4. Вона неодмінно проводиться в доброзичливій творчій атмосфері, викликає в учнів почуття задоволення, радості. Чим вільніше почувається учень у рольовій грі, тим ініціативнішим

він буде під час спілкуванні. Згодом у нього з'явиться почуття впевненості у своїх силах, у тому, що він може виконувати різні ролі.

5. Гра організовується таким чином, щоб учні могли в активному мовленнєвому спілкуванні з максимальною ефективністю використати мовленнєвий матеріал.
6. Учитель неодмінно сам вірить у рольову гру, в її ефективність. Тільки за цієї умови він може досягти гарних результатів.
7. Більшу значущість набуває вміння вчителя встановити контакт із учнями. Створення сприятливої, доброзичливої атмосфери на занятті — це дуже важливий фактор.

Під час гри вчитель іноді може взяти собі яку-небудь роль, однак не головну, щоб гра не перетворилася на традиційну форму роботи під керівництвом. Бажано, щоб соціальний статус цієї ролі допоміг би йому ненав'язливо спрямовувати мовленнєве спілкування.

Зазвичай учитель бере собі роль лише спочатку, коли учні ще не опанували цей вид роботи. Надалі необхідність у цьому зникає. Під час гри сильні учні допомагають слабким. Учитель управляє процесом спілкування.

«Пародисти»

Усім відомо, що робота в пародистів дуже складна. Їм потрібно не тільки помітити характерні риски кожної людини, але й спробувати їх весело й необразливо зобразити. Звісно, перш ніж парадувати кого-небудь, необхідно багато тренуватися.

Спочатку слід обрати ведучого. Решта учасників будуть «пародистами». Діти утворюють півколо, один із «пародистів» стає перед ними. Далі за сюжетом ведучий виконує будь-які рухи, а «пародист» повинен їх повторити, причому зробити це таким чином, щоб решті учасників було смішно, але не спотворюючи дій ведучого.

Ведучий може робити будь-що: піднімати й опускати руки, присідати, тупцювати на місці, стрибати, танцювати або виконувати будь-які інші, витонченіші рухи. Той «пародист», який занадто спотворить жести ведучого, повинен змінити його. Якщо таких, хто спотворив жести ведучого, виявиться багато, отже, ведучий сам обирає собі заміну.

Час гри не обмежується, вона триває, поки учасники не втратять до неї інтерес. Звання «заслуженого пародиста» присвоюється тому, хто жодного разу не став ведучим.

«Диктор»

На сцену виходять двоє читців. Один із них — «диктор телебачення», і через кілька хвилин йому необхідно прочитати випуск останніх новин. Він сідає за стіл (добре, щоб на столі стояв імпровізований телевізійний екран) і бере до рук газету. Звучить сигнал «Прямий ефір!», і «диктор» береться до роботи. Читати йому потрібно не поспішаючи, чітко проговорюючи слова. Він може читати повільно, жанр роботи диктором телебачення не передбачає запинання, заїкання й довгого мовчання.

У цій складній справі диктор потребуватиме допомоги «заплечника».

«Заплечник» стає за спиною диктора і через його плече стежить за процесом читання. Йому необхідно бути особливо напоготові. Щойно «диктор» забарився, припустився помилки — «заплечник» стає в пригоді. Голосно (не слід плутати цю роботу з роботою суфлера!) виправляє помилку, якої припущено в новинах, поки «диктор» не отямився. Після цього «диктор» продовжує говорити.

Якщо газетний текст читати важко, тоді в «ефірі» — телевізійна передача «У світі тварин» та ін. Учитель пропонує учням помінятися ролями. Навіть найуспішна у техніці читання дитина може становити небезпеку для ефіру — наприклад, нападами каплю. Саме в такі моменти його виручає своїм голосом пильний «заплечник».

«Ідемо в гості»

Діти об'єднуються в групи: «господарі» і «гості». «Господарі» повинні зустріти «гостей», використовуючи «чарівні слова». «Гості» відповідають тим самим.

«Театр»

На початку гри необхідно розподілити ролі («завіса», «король», «королева», «фрейліна», «собачка фрейліни» та ін.).

Учитель. Зараз ми з вами ставитимемо виставу. Для того щоб вистава вийшла гарною, необхідно провести репетицію.

Завіса пішла «вжик — вжик».

«Завіса» пробігає по сцені в обидва боки.

Ні, не так! Ще раз!

Ну, тепер нормально.

Король пішов.

Ні, не так. Все знову.

Наведена лише невелика частина вправ. Кожний педагог, звісно, може продовжити цей перелік. Запропоновані вправи можна проводити під час роботи групи подовженого дня, на прогулянках, під час перерв, як гімнастика на уроці, під час підготовки виступів.

Цікаво проаналізувати те, як «спрацьовують» ці вправи? Зникають страх і скутість, глузливе ставлення одне до одного, агресивність у поведінці й спілкуванні, а з'являється доброзичливість. На питання вчителя, хто хотів би виконати ту або іншу вправу, підніметься багато рук. Інколи вчителям доводиться делікатно пародіювати перші невдалі проби, зводити їх до жарту — для того, щоб не давати класу шансу жорстко висміяти невдачі.

Зникають відособленість і внутрішня конфліктність, з'являється стійке бажання виконувати різні вправи колективно, але не для того, щоб мати можливість сховатися за чужими спинами, а щоб самому надавати підтримку однокласникам. Помітно знижується побутове психоемоційне напруження учнів, змінюється їхнє мовлення. У багатьох дітей виявляються й розвиваються творчі здібності: художні, музичні, поетичні.

РЕПЕРТУАРНА СКАРБНИЧКА

РОБОТА НАД ВИСТАВОЮ

Однією з важливих складових театральної діяльності є підготовка виступів-вистав.

Різновиди театрів:

Власне театр. Там діти грають персонажів.

Тіньовий театр. Для нього необхідний екран із напівпрозорого паперу, виразно вирізані чорні плоскі персонажі та яскраве джерело світла за ними, завдяки якому персонажі відтіняються на екрані. Цікаві зображення (наприклад: гусака, зайця, сердитого індика) можна отримати за допомогою пальців рук. Дуже важливо супроводжувати інсценізації різноманітними звуками. Для того щоб показувати сценку з декількома персонажами одночасно, необхідно встановити внизу екрана планку, на якій можна прикріпити фігуру. Наприклад, спочатку дід тягне ріпку, фігуру діда закріпити на планці та виводити бабу та ін. Фігури потрібно розміщувати внизу екрана для того, щоб тіні були чіткішими.

Театр музичної комедії (за наявності музичного керівника, хореографа).

Театр опери (за наявності музичного керівника, хореографа).

Ляльковий театр. Для вистав характерним є вільне поєднання різних типів ляльок, а також різних прийомів і засобів — усе це підпорядковано виявленню специфіки мистецтва. Вистава переносить дітей у чарівний світ, де все казкове — реальне і фантастичне.

Театр Петрушок — це спектаклі за участю спеціальних ляльок, у яких пустий тулуб (сорочка, рукавичка), що одягається на руку. Рух її голови здійснюється за допомогою рухів пальців,

кисті руки. Ляльки зазвичай діють на ширмі, за якою ховається ляльковод. Театр маріонеток — це ляльки, які рухаються за допомогою ниток, що відходять від усіх рухомих частин персонажа (рук, ніг, голови) і сходяться вгорі на хрестовині.

Театр естрадної ляльки — це великі ляльки в зріст людини, що пошиті з тканини і набиті ватою або поролоном. Ноги та руки ляльок за допомогою резинок кріпляться до ніг та рук ляльководів, рука дитини рухає голова. Цей театр ще має назву «Театру "живої руки"».

Вистава — це синтетичний вид діяльності. Виникнення її можливе за наявності у дітей знань літературного тексту, навичок виразного читання, уміння адекватно рухатись, використовувати свою міміку та жести, створювати відповідне середовище, добираючи необхідні атрибути.

Своєрідність кожного образу створюється за допомогою єдності типової та індивідуальної характеристик. Уміння визначати характерні якості персонажів формується у процесі накопичення знань про тварини, професії людей, стан природи. Прийнято, наприклад, уважати лисицю хитрою, зайця — боязким, вовка — злим. Маючи відповідні уявлення, учні легко відтворюють спосіб пересування різних живих істот, їхні характерні пози.

Герої будь-якого твору постають перед нами у різних ситуаціях та емоційних станах, що сприяють розкриттю всього того типового та індивідуального, що є в них. Наприклад, хитра лисиця, майже завжди виявляється переможницею, а от наприкінці казки «Заєць, півень і лисиця» вона опиняється в іншому, незвичному для цього образу стані — бачимо її заляканою, у той час як слабий півник, який у багатьох казках опиняється в зубах у лисиці, тут навпаки перемагає. Дітей приваблює можливість зображувати в іграх сміливих, мужніх і відважних, сильних і добрих людей.

Підготовка до постановки вистави

- Необхідно визначити мету, заради якої був обраний літературний твір.
- Потрібно для кожного персонажа визначити мету, що саме він хоче у певний період часу, разом з учнем, виконавцем ролі продумати лінію його поведінки, пофантазувати з приводу біографії героя, причин його певної поведінки.
- Дуже важливо продумати декорації, бутафорію, призначити відповідальних за їх виготовлення.
- Необхідно уявити, як розвиваються події у майбутній виставі, мізансцени основних подій.

- Визначити, чим герої мають займатися на сцені для того, щоб не чекати своєї репліки, а мати певну лінію поведінки, конкретну дію.
- Виконавши всю попередню роботу, учитель із пропозицією про постановку вистави може приходити до дітей. Своєю розповіддю він повинен захопити дітей, щоб їм захотілося працювати. Спочатку кожний епізод необхідно обіграти етюдом. Слід ставити учням завдання, а вони повинні виконати його. Коли цей етап засвоєний, можна додавати текст. Над кожним епізодом виконавцям ролей необхідно працювати окремо. Коли всі епізоди готові, їх можна з'єднувати докупи і ставити весь спектакль.
- Кожному учневі необхідно знайти відповідне заняття для того, щоб кожний почувався учасником колективу, усвідомлював, що від нього також залежить успіх усіх.

Усе готове! Можна виступати! Нехай після вистави звучить: «Браво!»

ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ

Лисичка і Рак
(інсценізація казки І. Франка)

Дійові особи:
Ведучий
Лисичка
Рак

Весела Лисичка виходить на сцену, назустріч їй шкутильгає Рак.

Лисичка. Ну, та й швидкий же ти, нема що й казати! Справжній неборак! А скажи мені, Раче-небораче, чи то правда, що тебе раз по дріжджі послали, а ти аж через рік з дріжджами прийшов та й ті посеред хати розілляв?

Рак. Може, коли й правда була, а тепер дуже на брехню схоже.

Лисичка. Овва! Отже, ти тепер прудкіший став?

Рак. Прудкіший чи не прудкіший, а тобі глузувати не дозволю. Коли хочеш знати, який я прудкий, то давай поб'ємося об заклад, що я швидше від тебе до того пенька добіжу.

Лисичка. Що? Що? Що? Ти хотів би зі мною наввипередки бігати?

Рак. Не тільки побіжу, а хоч ти на один скок спереду ставай, то я швидше тебе на місці буду.

Розмовляючи, виходять.

Ведучий. Побилися вони об заклад. Стала Лисичка на один скок попереду Рака, а Рак учепився їй кліщами за хвіст. Рушила Лисичка, біжить щодуху, аж курява здіймається.

Рак викочується на сцену, ледь жива виповзає Лисичка, оглядається за лаштунки.

Лисичка. А де ти, Раче? Нічого не чути. Ну, Раче, де ти там?

Рак. Та ось де я! Давно вже жду тебе, аж трохи за пеньок забіг.

Як Лисиця сама себе перехитрила
(інсценізація казки І. Франка)

Дійові особи:

Ведучий	Пес
Вовк	Лисичка
Чоловік	Жінка
1-й Ловець	Лиска
2-й Ловець	Рябко
Кобила	

Ведучий. Ходив собі Вовчик-братик по лісі, ходив, та й спіткала його тяжка пригода. Побачили його ловці-молодці та й почали за ним гнатися. Тікав Вовчик лісом, лісом, а далі прийшлося вибігти на биту дорогу. А дорогою в ту хвилину йшов з поля чоловік з мішком і ціпом.

Іде Чоловік із мішком і ціпом, назустріч біжить Вовк.

Вовк. Дядечку, голубчику! Змилуйся на до мною, сховай мене в мішок! За мною ловці-молодці женяться, хочуть мені віку вкоротити.

Чоловік. Ну, що з тобою робити? Залазь у мішок.

Тільки Вовк опинився у мішку, як вийшли «ловці-молодці».

1-й Ловець. А не бачив ти, Чоловіче, Вовчика-братика?

Чоловік. Ні, не бачив.

2-й Ловець. Вибачте, ми побігли далі.

Виходять.

Вовк (*виглядає із мішка*). А що, пішли вже мої гонителі?

Чоловік. Пішли.

Вовк. Ну, тепер випусти мене на волю!

Чоловік розв'язує мішок і випускає Вовчика.

Вовк. Ну, Чоловіче, тепер я тебе з'їм.

Чоловік. Ей, Вовчику, Вовчику! Я тебе з такої біди врятував, а ти мене з'їсти хочеш!

Вовк. А що, Чоловіче! Це так у світі ведеться: старе добро забувається.

Чоловік. Ну, коли так, то ходімо далі! Звернемося до звірів, хай розсудять. Коли скажуть по-твоєму, то нехай по-твоєму й буде: з'їси мене.

Ідуть. Виходить стара Кобила.

Чоловік. Будь ласка, Кобило-матусю, розсуди нас. Оце я врятував Вовчика-братика з тяжкої пригоди, а він хоче мене з'їсти.

Кобила (*трохи подумавши*). Вовкова правда, Чоловіче! Я жила у господаря дванадцять літ, робила на нього з усієї сили, привела йому десятеро лошат, а тепер, коли я постаріла і до роботи стала нездатна, він узяв та й вигнав мене на голе поле, щоб мене вовки з'їли. Оце вже я тут тиждень днюю і ночую і жду не діждуся, поки прийдуть вовки та й роздеруть мене. Так-то, дядечку, старе добро забувається. (*Виходить.*)

Вовк. А бачиш, моя правда.

Чоловік. Давай пошукаємо другого суддю...

Вовк. Ну поки я не дуже зголоднів, можемо почекати...

Виходить старий Пес.

Чоловік. Доброго дня! Пес, розсуди нас. Я допоміг Вовкові, врятував йому життя, а він хоче мене з'їсти.

Пес. Ні, Чоловіче, Вовкова правда. Ось послухай, як зі мною було. Служив я господареві двадцять літ, пильнував його дому й худоби, а коли постарів і голосу у мене не стало, він вигнав мене з двору, і ось я тепер блукаю без захисту. Забувається старе добро, це щира правда! (*Виходить.*)

Вовк. Бачиш, на моє виходить!

Чоловік. Дозволь мені ще одного суддю розпитати, а тоді вже роби зі мною, що хочеш, коли старого добра не пам'ятаєш.

Вовк. Добре.

Виходить Лисичка-сестричка.

Чоловік. Добридень, Лисичко-сестричко! Зроби ласку, підійди ближче, розсуди нас з Вовчиком. За мос добро хоче мене Вовк з'їсти.

Лисичка (*підходить*). Ти мені розкажи, як діло було.

Чоловік. Заховав я Вовка від ловців у мішку, урятував йому життя.

Лисичка. Та не може того бути, Чоловіче, аби такий великий Вовк та вліз в оцей мішок!

Вовк. Але ж правда!

Лисичка. Ні, нізащо не повірю!

Вовк. Я сидів у мішку!

Чоловік. Так, я його в мішку ховав від ловців!

Лисичка. Не можу цьому повірити, хіба наочно мені покажете, як це було.

Чоловік. Що ж, це можна.

Чоловік розставляє мішок.

Вовк. Ось бач, як це було! (*Засовує голову в мішок.*)

Лисичка. Як-то, ти хіба тільки голову встромив?

Вовк залазить у мішок увесь.

Лисичка. Ну, Чоловіче, тепер покажи мені, як ти його зав'язував.

Чоловік зав'язує.

Лисичка. Ну, а тепер, Чоловіче, покажи мені, як ти на тоці снопи молотиш.

Чоловік починає лупцювати мішок.

Лисичка. Ану, Чоловіче, покажи, як ти снопи перевертаєш.

Чоловік перевертає мішок. Вовк тікає.

Лисичка. Ну, Чоловіче, я тебе врятувала від смерті. Що ж ти мені за це подаруєш?

Чоловік. Дарую тобі, Лисичко-сестричко, мішок курей.

Лисичка. Добре.

Виходять. На сцену повертається Чоловік із мішком.

Чоловік. Цип-цип-цип...

Виходить Жінка.

Чоловік. Цип-цип-цип...

Жінка. А що це ти, Чоловіче, робиш?

Чоловік. Хотів мене Вовк з'їсти, Лисичка врятувала за мішок курей.

Жінка. Добре, що ти живий та здоровий. А щоб Лисиці давати курей, на це я ніколи згоди не дам. Краще ти всади у мішок двох наших собачок — Лиска й Рябка та й дай Лисиці.

Чоловік. Ну й хитра ж ти! Лиско, Рябко швидко до мене!

Чоловік відкрив мішок, Лиска і Рябко в нього залазять. Жінка виходить.

Чоловік. Ну, що ж Лисичко, приходь у гості...

Заходить Лисичка.

Чоловік. На ж тобі, Лисичко-сестричко, оцей мішок курей! Візьми їх на плечі та й неси в ліс, а не розв'язуй біля села, щоб не розлетілися! (*Виходить.*)

Лисичка тягне мішок.

Лисичка. Уже далеченько від села. Дай загляну липень, скільки там тих курей у мішку?

Розв'язує мішок, з мішка вискакують Лиско та Рябко та біжать за Лисицею. Вибігли, за лаштунками чути лай собак, крики Лисички. На сцену вискакує Лисичка.

Лисичка. Ви, мої оченьки, що робили, коли за мною ті погані собаки гналися?

Два голоси із-за лаштунків. Ми пильно дивилися, щоб ти знала, куди від них найліпше тікати.

Лисичка. А ви, мої ніженьки, що робили?

Два голоси із-за лаштунків. Ми бігли з усієї сили, щоби тебе собаки не могли догнати.

Лисичка. А ви, мої вушенькн, що робили?

Два голоси із-за лаштунків. Ми уважно прислухалися, чи не наближаються твої вороги.

Лисичка. А ти, хвостище, що робив?

Голос із-за лаштунків. А я мотався сюди й туди, зачіпався то за пеньки, то за гіллячки, щоби тебе затримати, щоб тебе собаки зловили.

Лисичка. А, то ти такий добрий! Геть мені з хати!

Лисичка викидає хвіст.

Лисичка. Гей, Лиско й Рябко, цю-цю! Нате вам Лисиччин хвіст! Рвіть його!

Лиско й Рябко побігли за хвостом. Лисичка біжить за ними.

Ой, що ж я робитиму без хвоста... Помилуйте, віддайте мені хвіст...

Вовк-старшина

(інсценізація казки І. Франка)

Дійові особи:

Ведучий
Осел
Вовк
Селяни

Ведучий. Пасся раз Осел на пасовиську та якось наблизився до лісу, а за ним сидів Вовк.

На сцену виходить Осел, за ним спостерігає Вовк, підкрадається ззаду до Осла, намагається на нього напасти.

Осел. От добре, от добре, пане Вовче, що ви прийшли. Я вже тут вас шукаю-шукаю!

Вовк. А нащо я тобі здався?

Осел. Та, бачите, громада послала мене за вами і пильно на казала: «Йди і без Вовка до села не повертайся!»

Вовк. А нащо я громаді здався?

Осел. А ви й не знаєте? Адже у нас у селі старшину оби рають.

Вовк. Ну, так що з того, що вибирають?

Осел. Не то біда, що вибирають, а то біда, що нікого не мо жуть вибрати. Вже всі господарі пересварилися проміж себе, а далі кажуть: «Тут хіба один Вовк із лісу може старшиною бути». Як сказали це, так на цьому й погодились і вислали мене, щоб я вас зараз привів до села. Таке-то діло.

Вовк. Та я завжди згоден.

Осел і Вовк виходять. Із-за лаштунків чути голос Осла «І-а, і-а, і-а...» На сцену виходять Осел і Вовк, із усіх боків вибігають «селяни». Починають бити Вовка. Вовк тікає, «селяни» вибігають за ним. Шум. На сцену вибігає ледь живий Вовк.

Вовк. Мій тато старшиною не був, мій дід старшиною не був і чого ж то мені, дурному, раптом забажалося старшиною бути! Ех, спасибі, добрі люди, за науку...

Королик і Ведмідь

(інсценізація казки І. Франка)

Дійові особи:

Ведучий	Сарни
Королик	Заєць
1-е Королепятко	Ластівки
2-е Королепятко	Сороки
3-є Королепятко	Орли
Королева	Шуліки
Ведмідь	Мухи
Вовк	Джмелі
Кабани	Шершні
Лис	Комар
Борсуки	

Танок і пісня Королика, після танцю виходить. Під час танцю за авансцену виходять Ведмідь і Вовк.

Ведмідь. Вовчику-братику, а що це за пташка так гарно співає?

Вовк. Цить, Ведмедю, це Королик!

Ведмідь. Королик? Ой, то в такім разі треба йому вклонитися?

Вовк. Авжеж.

Ведмідь. Чи бач, яке мале, а яке горде! Навіть не глянув на нас! Цікаво б було хоч раз заглянути, як там у нього в палатах.

Вовк. Не знаю, як воно буде. Я хоч і знаю, де його палата, але заглядати до них ніколи не смів.

Ведмідь. А що, страшно хіба?

Вовк. Страшно не страшно, а так якось не випадало.

Ведмідь. Ну, ходім, я загляну!

Ведмідь підходить до гнізда, хоче заглянути, Вовк спинає його.

Вовк. Ведмедю, стій!

Ведмідь. А що там таке?

Вовк. Не бачиш, он Королик прилетів! А от і його Королева. Незручно нам заглядати при них.

Ведмідь і Вовк відходять на авансцену. Танок Королика і Королеви, занесять до гнізда їжу, виходять. Ведмідь наближається до дупла і заглядає у гніздо.

Ведмідь. Прогниле дерево, трохи пір'я настелено, а на пір'ї п'ятеро маленьких Короленят. (*Відходить.*) Ну, хіба це

королівські палати! Та це якась нора! А ці писклята хіба королівські діти? Тьху, та й погані ж, приблуди!

Із-за лантунків виглядають Короленята.

1-е Короленятко. Го, го, папе Ведмедю!

2-е Короленятко. То ти на нас плюєш?

3-е Короленятко. За цю образу ти мусиш нам тяжко відповісти.

Ведмідь тікає на авансцену, за ним Вовк.

Ведучий. Ведмедеві аж мороз піпов поза шкірою від цього крику. Він як міг швидше побіг від того поганого дупла, забіг у свою яму, сів там та й сидить.

Вбігають Королик і Королева.

Королик. Що тут таке?

Королева. Що сталося?

Намагаються дати дітям їжу.

1-е Короленятко. Не хочемо мупок!

2-е Короленятко. Не хочем хробачків!

Королик. Та що з вами таке сталось?

3-е Короленятко. Був тут Ведмідь і назвав нас приблудами ще й наплював у папе гніздо.

Королик. Невже! Ти, старий Бурмило, що ти собі думаєш? З якої причини ти моїх дітей приблудами прозиваєш ще й у мое гніздо плюєш? Будеш мені за це відповідати! Завтра вдосвіта ставай зо мною до кривавої війни.

Ведмідь і Вовк вибігають.

Королик. Любі пташки, усі лісові мешканці, які літають, поспішайте до мене, у мене сталася біда, потрібна ваша допомога!

На сцену виходять Ластівки, Сороки, Мухи, Джмелі, Шершні, Орли, Шуліки, Комарі.

Королик. Шановне панство! Моїх дітей образив Ведмідь, треба з ним розібратися. Ви мені допоможете?

Усі. Звичайно!

Королик. Слухайте, треба нам когось послати на розвідку до ворожого табору, щоб ми знали, хто в них генерал і який в них бойовий клич.

Муха. Найкращий розвідник серед нас — це Комар!

Усі. Комар! Комар! (*Виходять.*)

На сцену виходить Ведмідь.

Ведмідь. Війна то війна. Звірі добрі, поспішайте до мене! (*Виходить Вовк.*) Вовчику-братику клич усіх: і Кабанів, і Лиса, і Борсуків, і Сарн, і Зайця!

Усі «звірі» виходять на сцену.
Комар непомітно виходить на авансцену.

Ведмідь. Допоможіть мені, звірі добрі, воювати з Короликом!

Усі. Звичайно допоможемо!

Ведмідь. З чого нам починати? Ти, Лисе, найхитріший між усіма звірами, ти нам будь за генерала.

Лис. Добре. Бачите, якби то зі звірами була справа, то нам би найліпше мати Ведмедя за генерала, але цим разом нам треба мати діло з тією крилатою дрібнотою, то, може, я вам тут більше допоможу. Бо тут головна річ — око бистре і розум хитрий. Слухайте ж, який у мене план. Вороже військо буде літати в повітрі. Але нам про нього байдуже. Ходімо просто до Короликового гнізда й заберемо у неволю його дітей. Як тільки їх будемо мати в руках, то присилуємо старого Королика, щоб закінчив війну і піддався нам, і тоді ми виграємо.

Усі. Добре, добре!

Лис. Отже, треба нам іти густою лавою, держатися купи, бо там у ворога є і Орли, і Шуліки, і всяка птиця: як будемо йти врозбрід, вони готові нам очі повикльовувати. А разом буде безпечніше.

Заєць. Правда, правда.

Лис. Я буду йти попереду, а ви всі за мною. Бачите мій хвіст — це буде у нас бойовий прапор. Усі пильно дивіться на мій хвіст. Поки я його буду держати просто догори, то, значить, можна йти сміливо. Як я запримічу якусь засідку, то зараз схилю хвоста трохи нижче; то знак для вас, що треба йти трохи помаліше й обережніше. А коли вже зовсім біда буде, тоді підібгаю хвіст між ноги, а ви всі тоді втікайте щодуху.

Усі. Славно, славно!

«Звірі» виходять. Комар кличе Королика, шепоче щось на вухо. Виходять.

Ведучий. На другий день ледь світ зібралися звірі в похід. Земля дрижить, гілля тріщить, рев, крик та писк по лісі, аж страх пробирає. А з другого боку птахи почали злітатися: повітря шумить, листя з дерев сиплеться, крик, гамір, крякання. Густою лавою йдуть звірі просто до Короликового гнізда; густою

хмарою літає понад ними птаття, але не може їх спинити. Та старий Королик про це не дбає.

На сцену виходять з одного боку Королик зі своїм військом, з другого — Лис із військом Ведмедя. Королик підкликає до себе Шерхня.

Королик. Слухай, небоже! Бачиш ти он того Лиса? Це ворожий генерал. Лети щодуху, сядь на нього і жали, що маєш сили.

Шерхень підбігає до Лиса, починає щипати Лиса за спину.

Ведучий. Почув Лис, що щось там лазить по ньому; от-от би хвостом одігнав, але ні, його хвіст зараз — бойовий прапор, не можна! Аж тут Шерхень як шпигне Лиса!

Лис. Ой липенько! (*Спускає хвіст наполовину.*)

Звірі. Що там? Що там?

Лис. Мабуть, якась... засідка...

Звірі. Засідка, засідка! Обережно, бо засідка.

Ведучий. Але в цей час Шерхень як вжалить Лиса щосили!

Лис починає вити, опустив хвіст. «Звірі» побачили опущений хвіст, мовчки розповзаються. «Птахи» та «комахи» біжать за ними.

Страшний був бій! Звірі порозбігалися й поховалися по ямах, а Королик зі своїми птахами та комахами одержав велику перемогу.

Королик підходить до гнізда.

Королик. Ну, діти, тепер можете їсти, бо ми одержали знамениту перемогу над звірами.

Висовуються Короленятка.

1-е Короленятко. Ховаються.

Ні, не будемо їсти, поки Ведмідь не прийде сюди й не попросить пробачення.

Ведучий. Що було робити? Полетів Королик до Ведмедевої ями.

На сцену виходить ледь живий Ведмідь, лягає.

Королик. Ну, Бурмило, а чи будеш воювати з Короликом, га?

Ведучий. А Ведмедя, що в війську йшов із самого заду, під час переполоху добре-таки Кабани, Сарни та Барсуки ратицями та лапами попід ребра потолочили.

Ведмідь. Іди, дай мені спокій. І десятому закажу, щоби з тобою не зачіпався.

Королик. Ні, друже, цього не досить. Ти повинен піти до мого дупла й попросити пробачення у моїх дітей, бо інакше тобі ще гірше лихо буде.

Ведмідь встає, іде за Короликом.

Ведучий. Мусив Ведмідь іти й просити в Короленят пробачення. Аж тоді Короленята задовольнилися й почали знов їсти та пити.

Дюймовочка

(інсценізація казки Г. Х. Андерсена)

Дійові особи:

Ведучий	Хрущ
Дюймовочка	1-а Хрущиха-панночка
Жінка	2-а Хрущиха-панночка
Чаклунка	3-я Хрущиха-панночка
Жаба	Хрущі
Син Жаби	Ластівка
Латаття	Павуки
Рибки	Вітер
Пташки	Сонячний промінчик
Метелик	Принц
Миша	Жителі квітів
Кріт	

На сцені сидить Чаклунка, виходить Жінка.

Ведучий. Жила якось одна жінка. Вона дуже хотіла мати малесеньку дитинку, тільки не знала, де її взяти. От вона й пішла до старої Чаклунки.

Жінка. Мені так хочеться мати маленьку дитинку. Чи ти не скажеш, де мені її взяти?

Чаклунка. О! Цьому можна допомогти! Ось тобі зерно ячменю. Воно зовсім не таке, як ті, що ростуть на селянських полях або йдуть на корм курям. Поклади його в квітковий горщик, тоді побачиш, що буде!

Жінка. Спасибі тобі!

Жінка дає Чаклунці грошей, виходить.

Ведучий. Дома посадила ячмінне зерно, і одразу ж з нього виросла велика чудова квітка, схожа на тюльпан, але пелюстки були ще міцно стулені, як у пуп'янка.

Жінка. Яка мила квітка!

Жінка дістає з квітки маленьку дівчинку (ляльку).

Ведучий. Дівчинка була така гарненька та ніжна! Вона була на зріст не більше дюйма.

Жінка. Будеш Дюймовочкою.

Жінка виходить.

Ведучий. Блискуча лакована шкаралупка грецького горіха була їй за колисочку, блакитні пелюстки фіалок — матрацом, а пелюстка троянди — ковдрою. Там вона спала вночі, а вдень бавилась на столі. Жінка ставила тарілку з водою і клала навколо віночком квіти так, щоб стеблини їхні були в воді. Вона опускала на воду велику пелюстку тюльпана — на неї сідала Дюймовочка і плавала від одного краю тарілки до іншого, а за весла їй були дві білі кінські волосини. Це було справді чудесно! Дюймовочка ще вміла співати. О, вона співала таким ніжним, милим голоском, як ніхто ще ніколи не чув.

Якось вночі, коли вона лежала в своєму гарненькому ліжку, в розбите вікно вскочила погана Жаба. Жаба була велика, бридка і мокра.

На сцені лежить (спить) Дюймовочка, до неї підходить Жаба.

Жаба. От буде мила жінка для мого синка!

Жаба виводить сонну Дюймовочку.

Ведучий. У саду протікав великий широкий струмок. Коло берега було грузько, вогко, і там, у баговинні, жила Жаба з своїм сином. У! Який він був бридкий та огидний — вилита мати.

На сцену виходить Син Жаби,
Жаба виводить Дюймовочку.

Син Жаби. Коакс, коакс, брек-ке-ке-кекс!

Жаба. Не говори так голосно, а то налякаєш її! І може знятися й полетіти від нас, бо вона ж легша за лебединий пух. Посадимо її посередині струмка, на широке листя латаття, воно буде для неї, такої легенької крихітки, наче цілий острів! Звідти вона не зможе втекти, а тим часом ми одремонтуємо парадні кімнати внизу, в баговинні, де ви житимете.

Ведучий. У струмку росло багато латаття, їхнє широке зелене листя плавало по воді. Найбільший лист був далі всіх від берега. До нього й підпливла стара Жаба і поставила на ньому горіхову шкаралупку з Дюймовочкою.

Танець «латаття», під час танцю Жаба заводить всередину «латаття» Дюймовочку, залишає її там, сама виходить. Танець завершується, але «латаття» не випускає Дюймовочку з кола. Дюймовочка плаче.

Стара Жаба сиділа внизу, у баговинні, і прикрашала кімнату очеретом та жовтими водяними лілеями. Треба ж було прибрати все для молодої невісточки! Потім вона попливла зі своїм потворним Сином до листа, де сиділа Дюймовочка, щоб узяти її гарненьке ліжечко і поставити в кімнаті нареченої перед тим, як вона перейде туди сама.

Жаба із Сином пробивається до Дюймовочки через «латаття».

Жаба. Ось мій синок, він буде твоїм чоловіком, і ви чудово житимете з ним внизу, в баговинні.

Син Жаби. Коакс, коакс! Брекке-ке-кекс!

Ведучий. Вони взяли гарненьке ліжко і попливли з ним, а Дюймовочка сиділа й плакала одна на зеленому листі, тому що вона не хотіла жити з бридкою Жабою і виходити заміж за її потворного Сина.

Танець «рибок» під час слів Ведучого.

Ведучий. Маленькі рибки, які плавали внизу у воді, певне, бачили Жабу і чули, що вона казала, тому вони всі висунули голівки, щоб побачити маленьку дівчинку. Як тільки вони її побачили, їм стало дуже шкода, що така чарівна дівчинка мусить потрапити до потворної Жаби. Ні, не бувати цьому! Вони зібрались навколо листочка латаття, де стояла Дюймовочка, перегризли стеблину зубами, і лист поплив униз по струмку. І Дюймовочка пливла на ньому ген далеко, тепер Жаба не могла її наздогнати.

Дюймовочка пропливла повз багато нових місць, і маленькі пташки, що сиділи в кущах, побачивши її, співали...

Пташки. Яка гарненька маленька дівчинка!

Ведучий. Листок все плив далі й далі, і от Дюймовочка опинилась в іншій країні.

Танець Метелика з Дюймовочкою.

Чудовий білий Метелик весь час літав навколо неї, тому що Дюймовочка йому дуже сподобалась.

Вилітає Хрущ. Метелик зникає.

Раптом прилетів великий Хрущ. Він побачив дівчинку, вмить схопив лапкою її тонку талію і відніс до себе. А зелений лист латаття поплив далі по струмку, і Метелик летів за ним.

Хрущ. Ти чарівна, хоч зовсім не схожа на хруща! Пригощайся чарівним напоєм — солодким квітковим соком.

На сцену виходять «хрущі».

1-а Хрущиха-панночка. У неї тільки дві ноги! Яка убогість!

2-а Хрущиха-панночка. У неї нема вусиків!

3-я Хрущиха-панночка. Вона така тонка в талії, фі! Вона схожа на людину! Яка вона негарна!

Хрущ. Іди собі, куди хочеш, дійсно, ти така негарна!

«Хрущі» вийшли.

Ведучий. Ціле літо прожила бідна Дюймовочка одна-однісінька у великому лісі. Вона сплела собі ліжечко з травинок і повісила його під листям лопуха, щоб дощик не замочив її. Вона їла солодкий квітковий пилок і пила росу, яку щоранку знаходила на листі. Так минули літо і осінь, наближалась зима, холодна, довга зима. Усі пташки, що так добре співали для неї, відлетіли, з дерев осипалось листя, квіти зів'яли; великий лист лопуха, під яким вона жила, скрутився, і від нього нічого не лишилося, крім пожовклої, сухої стеблинки.

Коло лісу, куди потрапила Дюймовочка, простяглось велике поле. Хліб уже давно зібрали, і тільки гола суха стерня стирчала з промерзлої землі. Дюймовочка пішла наче густим лісом. Вона так тремтіла від холоду! Та от вона натрапила на двері хатки польової Миші. Це була маленька нірка, прикрита стернинами. Там жила польова Миша в теплі й добрі.

Дюймовочка підходить до дверей, стукає.

Дюймовочка. Пустіть мене, будь ласка, до себе, мені дуже холодно! Я буду вам допомагати по господарству.

Виходить Миша.

Миша. Ах ти, мале біднятко! Заходь сюди, в мою теплу квартирку, і поїж зі мною!

Миша пригощає Дюймовочку зерном.

Ти можеш лишитися у мене на всю зиму, але ти мусиш чистенько прибирати помешкання і розповідати мені різні історії, я це дуже люблю.

Ведучий. Дюймовочка почала робити все, що наказувала добра стара Миша. Вони зажили дуже добре.

Миша. Сьогодні у нас будуть гості. Раз на тиждень мене відвідує мій сусід. Він живе у себе в домі ще краще, ніж я. Там просторі зали, і він носить розкішну шубу з чорного оксамиту. От коли б тобі пощастило вийти за нього заміж, ти була б добре влаштована. Та тільки він сліпий. Ти муситимеш розповідати йому найкрасивіші історії, які тільки знаєш.

На сцену виходить Кріт у чорній оксамитовій шубці.

Кріт. Сусідко, я прийшов.

Миша. Заходь, заходь. А у мене для тебе сюрприз. Я знайшла тобі наречену, буде дім у порядку тримати. Гарна дівчинка, а як гарно співає!

Кріт сідає. Миша підходить до Дюймовочки.

Він такий багатий і такий розумний, його квартира в двадцять разів більша за мою, та й вченості він неабиякої, але він терпіти не може сонця і прекрасних квітів, завжди кепсько говорить про них, тому що ніколи їх не бачив.

Дюймовочка. Я не хочу за нього заміж. Я не співатимему.

Миша. Співай, бо вижену.

Дюймовочка співає. (*Пісня на вибір учителя.*)

Ведучий. Трохи згодом Кріт прорив довгий підземний хід від свого дому до їхнього і дозволив польовій Миші і Дюймовочці гуляти там, коли їм захочеться. Проте він попередив, щоб вони не лякались мертвої пташки, яка лежить в проході, справжньої пташки з пір'ям і дзьобом. Вона вмерла, напевно, зовсім недавно, на початку зими, похована саме там, де він прорив свій хід.

Кріт із ліхтариком йде попереду, за ним Миша, Дюймовочка. Підходять до Ластівки. Дюймовочка сідає біля Ластівки.

Кріт. Вже не пищатиме більше! Це жахливо — народитися малою птахою. Дякую долі, що моїм дітям це не загрожує: така птаха нічого не має, крім свого «цвірінь-цвірінь», і їй доводиться взимку помирати з голоду!

Миша. Звичайно, так тільки й може сказати розумний чоловік. Що мають птахи з своїм «цвірінь», коли наступає зима? Тому вони й вмирають від холоду, та голоду, проте й у цьому находять щось величне.

Кріт і Миша йдуть далі, Дюймовочка гладить Ластівку.

Дюймовочка. Може, це та сама, що так чудово співала мені влітку. Скільки радості ти дала мені, мила гарна пташко!

Миша. Дюймовочко, поспішай за нами!

Дюймовочка виходить.

Ведучий. Уночі Дюймовочка зовсім не могла заснути. Вона підвелася зі свого ліжка і сплела з сухої травички велику гарну ковдру, пішла і закутала нею мертву пташку. З боків, під крилечка, вона підмостила м'яку вату, яку знайшла в комірці у Миші, щоб пташці було хоч трошки тепліше лежати в холодній землі.

Дюймовочка. Прощавай, гарна маленька пташко! Прощавай, і спасибі тобі за твої чудові пісні влітку, коли всі дерева були зеленими і сонце так ласкаво нам світило!

Дюймовочка гладить Ластівку, Ластівка розплющує очі.

Ластівка. Дякую тобі, маленька чарівна дитинко! Я так добре зігрілась! Я швидко зовсім зміцнію і зможу полетіти до теплого сонечка!

Дюймовочка. О! Надворі так холодно, мороз, йде сніг. Лишайся у своєму теплому ліжку, а я ходитиму за тобою! Що з тобою трапилося?

Ластівка. Поранила собі крило об кущ тернини і тому не змогла летіли так швидко, як інші ластівки, що полетіли далеко, дуже далеко, в теплі краї. Потім вже зовсім не могла далі летіти, впала на землю, а більше вже нічого не пам'ятаю і зовсім не знаю, як потрапила сюди.

Ведучий. Цілу зиму пташка липалася під землею, і Дюймовочка піклувалась про неї і дуже її полюбила. Ані Кріт, ані польова Миша про це не знали нічого, вони не терпіли бідної Ластівки і не ходили повз неї. Наступила весна.

Ластівка. Прощавай! Хоча, ти хочеш зі мною полетіти в зелені ліси?

Дюймовочка. Ні, я не можу, стара Миша дуже сумуватиме.

Ластівка. Прощавай, прощавай, добра чудова дівчинко! Цвірінь! Цвірінь!

Ластівка виходить, з'являється Миша.

Миша. Улітку ти повинна попити придане! Кріт посватав тебе! Потрібно мати і шерстяні плаття, і полотняну білизну. Треба, щоб було що одягти і на чому лягти.

Ведучий. Довелось Дюймовочці прясти, а Миша найняла чотирьох павуків, і вони ткали день і ніч.

Виконується пантоміма з «павуками».

Щовечора з візитом приходив Кріт.

Заходить Кріт, сідає.

Кріт. Швидко кінець літу, сонце не так уже пече, і це гаразд — і без того земля стала твердою, мов каменюка. А коли мине літо, ми справимо весілля.

Ведучий. Та Дюймовочка зовсім цьому не раділа, тому що не любила нудного Крота. Щоранку, коли сходило сонце, і щовечора, коли воно заходило, вона прокрадалась до дверей мишачої хатки.

Виконується пантоміма: Дюймовочка, Вітер, Сонячний промінчик.

Вітерець розсував колоски, і вона могла бачити блакитне небо. Вона думала тоді, як ясно, як добре на привіллі, і всім серцем хотіла побачити милу Ластівку; але та ні разу не прилітала, певно, літала ген далеко, в зелених лісах.

На сцені Дюймовочка, Миша.

Миша. Уже настала осінь, все придане готове. За чотири тижні буде твоє весілля!

Дюймовочка (*плаче*). Я не хоче йти за нудного Крота.

Миша. Дурниці! Не пручайся, не то вкушу тебе своїм білим зубом! У тебе буде прекрасний чоловік. Навіть у самої королеви нема такої чорної оксамитової шуби! Усі комори та льохи у нього повнісінькі добра. Ти повинна дякувати долю за такого чоловіка!

Виходять.

Ведучий. І от настав день весілля.

Заходить Кріт, Миша виводить Дюймовочку.

Кріт. Сьогодні відведу тебе глибоко під Землю, куди не просякало світло ясного сонця, бо не люблю його.

Дюймовочка (*плаче*). Дозвольте мені наодинці попрощатися із сонцем.

Миша і Кріт виходять.

Прощавай, ясне сонечко! Прощавайте, трави! Прощавайте, квіти! (*Бере маленьку червону квітку.*) Вітай від мене милу Ластівку, якщо побачиш її.

З'являється Ластівка.

Ластівка. Цвірінь! Цвірінь! Чому така засмучена?

Дюймовочка. Я не хочу виходити за бридкого Крота і жити під землею, куди ніколи-ніколи не просякає сонячне проміння.

Ластівка. Настає холодна зима. Я відлітаю далеко-далеко, у вирій. Хочеш летіти зі мною? Ми полетимо від гидкого Крота і його темного, підземелля, полетимо над горами і теплими краї-нами, де сонце ще прекрасніше, де завжди літо і весь рік цвітуть квіти. Летімо зі мною, дорога, мила Дюймовочко! Ти врятувала мені життя, коли я зовсім замерзала у темній холодній землі.

Дюймовочка. Так! Я полечу з тобою!

Виходять.

Ведучий. Та ось і теплі краї. Сонце сяяло там яскравіше, ніж у нас, небо було вдвічі вище, і вздовж огорож та рівчаків ріс чудовий зелений і синій виноград. У лісах зрілі помаранчі та лимони, там пахло м'ятою, а по стежках бігали за барвистими великими метеликами такі гарні дітки! Але Ластівка летіла далі. Ставало все краще й краще. Під розкішними зеленими деревами, на березі блакитного моря, виблискував білим мармуром старовинний за-мок. Виноградні лози обвивали його високі колони, а вгорі, під покрівлею, ліпилося багато гнізд ластівок. (*Під час слів ведучого, за бажанням, можна пустити танець або слайди.*)

Ластівка. Оце мій дім! А ти вибери собі внизу найкращу квітку. Я віднесу тебе туди, і ти оселишся в ній. Там тобі буде так добре, як ти бажаєш.

Дюймовочка. Як чудово!

Танець «жителів квітів». З'являється Принц.

Ой, який красивий!

До Дюймовочки наближається Принц.

Принц. Такої чудової дівчинки мені ще не доводилось бачити. Доброго дня, чарівниці! Як тебе звуть?

Дюймовочка. Доброго дня! Я — Дюймовочка.

Принц. Я тебе тут ніколи не бачив. З яких ти країв?

Дюймовочка. Мене сюди запросила Ластівка з далеких країв, де буває холод.

Принц. У нас ніколи не буває холодно. Залишайся з нами.

Принц знімає з себе корону і надягає на Дюймовочку.

Чи не вийдеш ти за мене заміж? Будеш королевою над усіма квітами!

Дюймовочка. Я згодна!

Усі «жителі квітів» підносять Дюймовочці подарунки.

Принц. Тебе не зватимуть більше Дюймовочкою. Це негарне ім'я, а ти така красуня. Тебе зватимуть Майя!

Загальний танець.

Сльоза (Різдвяна казка)

(інсценізація казки Марка Черемшини)

Дійові особи:

Ведучий	Син
Кравчиха	Жінка
Маруся	Бабуся
Перехожий	Вітер
Янгол	Сніжинки
Сльозинка	

Ведучий. Скільки разів візьме крішкий мороз, стільки ра-зів віє холодний вітер та й навіває нову верству снігу. Стільки ж разів більшає біль і терпіння хворої вдови Кравчихи. Вона лежить на твердій постелі, накрита старим сірячком, та липень сумним стогоном нарікає на студений вітер і мороз, що шпара-ми стін дістаються до її незатопленої хати. Коло неї порається її донечка Маруся, що рада б в кожну хвилину своїй матінці яку-небудь полегшу вчинити. Та на що ж вона годна? Заробити не піде, бо і сили у неї ще нема, а просити милостиню, то таки дуже соромиться. А люди, от як люди: кожний собі рад, чужа нужда їм не в гадці.

Маруся. Ненечко дорогенька, нині святий вечір, а у нас нічого немає і вам не легшає. Як би то красно й любо було, коли б ми ввечері разом пшеничку їли. Хто знає, чи другої діждемо. Передучора ви самі про те згадували, тільки що я плакала, як ви загадали заставити одіж покійного нашого батенька. Мені жаль тої одежі, але коли ви вже кажете, що навесні можна буде її ви-купити, то вже най і так було би. Заробимо й викупимо, коби здоров'я. Позвольте ж мені, ненько, з нею у місто піти і зробити так, як ви казали. Куплю й ті ліки, що люди радили, й на вече-рю дещо і дровець принесу. То буде гарно, ненечко! Позвольте, я борзенько вернуся.

Кравчиха. Та студінь надворі.

Маруся. Я ваші чоботи взую — хоч великі вони, але я со-ломою вихаю. Добре, ненечко?

Кравчиха. Як змерзнеш, то вертайся з дороги; то студінь сніги...

Маруся. Не змерзну, золотенька ненько, що мені студінь! Для вас я в огонь піду.

Ведучий. Вже не мучила дальше питаннями хворої матінки, тільки зробила, як думала: накрила її шматтям, що липень у них ще було, взяла батькову одіж і в місто помандрувала. От вже таки добре з полудня. Узимку який вам то день? Сюди-туди обернеться, та й вже вечоріє. Маруся поорудувала як слід. Вже й дододму вертає. Вона рада б зозулею до неньці полетіти, тільки що крил у неї немає.

На сцену виходить Маруся.

Маруся. Поперечними стежками піду, то скоріше зайду.

Ведучий. А тут сніг засипав стежки, що й сліду не видко, їй про те байдуже. Вона пішла коротшою ходою. Сніг йде та йде, а мороз бере дужче, чим рано. Бідній Марусі тяжко йдеться. Вітер провіває через її діряву, стару свитину і неначе приліплює пекучий мороз до самого тіла, а збитошник-сніг сиплеться у її подерті чоботи. Щоб ще липень через широкий луг перейшла, та й вже дома, вже коло своєї неньки. Та що ж! Вона втомилась. На її чолі виступив піт і в тій самій хвилині замерз на чорних бровах. Бліде її личко посиніло, а ніжки не змогли дальше сніг відгортати, затерпли. Вона стоїть на одному місці, а їй здається, що вона все ще йде. Дрижачий голос, що став вириватись з її гортані, то був її плач. З її синіх оченят потекла одна велика сльоза. Якийсь тепленько приодягнений чоловік перейшов випадково коло неї і не порятував. Камінне серце в нього було.

Через сцену проходить Перехожий.

Перехожий. Не відпочивай, бо ніч тебе зайде у твоєму ледарстві. (*Виходить.*)

Танець «сніжинок», до них приєднується Вітер.

Ведучий. Значить, не доміркувався Марусиного безвихідного положення, її ридання стає щораз тихіше. Студінь для неї меншає. В її серці робиться гаряче, любо... Вона бачить перед собою неньку і хотіла б її своїм гарячим серцем нагріти. Ручками обіймає вона її за шию.

Маруся. Ненько моя, нагрійтеся теплом мого серця, і легше вам стане.

Ведучий. Хмарне небо вже уповилося чорним покровом. У селі радість, гомін. Вечірні світла так і сяють на багатих сто-

лах. Різдвяний ангел став літати від хати до хати з дарунками на крильцях. Сніг йде та й іде, а білі його пластинки танцюють собі у повітрі. Ангелові про те байдуже. Його ні вода, ні вогонь не береться. Тому чимало здивувався, коли випадково побачив на своїй ніжній рученьці велику білу пластинку снігу.

На сцені з'являється Янгол і Сльозинка.

Янгол. Ти, маленька білявочко! Що ти є таке, що відважилася на мою руку сідати? Твої посестри не вчинили б того ніколи.

Сльозинка. Я не звичайна пластинка, я сльоза.

Янгол. Сльоза?!

Сльозинка. Я сльоза вбогої дівчинки Марусі.

Янгол. Тої Марусі з синіми очима?

Сльозинка. Так. Ті сині очі зронили мене он там в полі серед снігу. Студений мороз заморозив мене, а буйний вітер заніс мене сюди. Маруся лежить на снігу, замерзає небога. Поратуй її, Ангеле! Це ж вечір радості — не смутку, терпіння, смерті!

Янгол. Добре, зараз.

Продовжується танець «сніжинок» і Вітру, Янгол підходить до Вітру, щось йому шепоче.

Ведучий. Послушний Вітер попіс чим скоріш пластинку до хати того багача, що бачив у полі безпомічну Марусю, та й зганив її ще лихим словом. Багач той якраз вийшов тоді на подвір'я, щоб повеліти слугам внести житняний сніп до хати. Вітер приліпив пластинку на його лиці. Він увійшов з нею до хати. Зачалася вечеря. Стіл аж гнеться під тягарем страв та напитків.

Під час слів Ведучого Перехожий разом із родиною виконують етюд без предметів за словами Ведучого.

Ведучий. Пластинка стопилася і потекла сльозою прямісінько в цугар, що в нього наливав собі пива господар-багач. Він випив налите вино, а з ним і Марусину сльозу.

Перехожий. Недобре се вино, навчу я того купця, щоб знав, яке вино мені дається!

Ведучий. Сказав та й посумнів чогось-то. А родина п'є те саме вино та й нахвалитися не може. Нараз устав багач від стола та й вийшов з хати. Вже з півгодини минуло, а він ще не вертається.

Син. Де отець пішов батько?

Жінка. Не знаю.

Бабуся. Скільки ж його чекати? І вечеря вже захолола...

Заходить Перехожий, заносить Марусю.

Перехожий. Се Кравчиппина Маруся, трохи що не замерзла на полі в снігу. Я бачив її, як вертався з міста. Стояло, біднятко, а й думав, що відпочивас. При вечері, зараз-таки по тім клятім вині, вона мені привиділася умираюча. Мене заболіло за нею серце, тим побіг я на те саме місце, де я перпе її бачив. Прибігаю, а вона вже й не говорить, тільки ніби стогне, ніби плаче, та й то вже останніми силами. Нумо, діти, розморожуймо її.

Жінка. У другу хату понесімо через сіни, там холодно, а тут, у теплі, годі розморозити.

Ведучий. На другий день рано сиділа Маруся коло своєї неньки у затопленій багацькій хаті і розповідала, як орудувала в місті.

Зворушений багач зайнявся хворою вдовою, як би своєю матір'ю. До себе враз з допечкою забрав і хліба й до хліба всього дав. Хвора Кравчиха трохи підвелася з ліжка. Вона об усім дізналася від багача. Її очі сльозами зайшли. То сльози радості й жалю!

Маруся. Непько дорога! Звідки се для нас добро взялося? Чи не сон се?

Кравчиха. Ні, дитино, то твоє добре серце заподіяло сю людську ласку.

Маруся. А я, неиечко, сон мала, що десь-то моє серце гаряче, гаряче, таке гаряче, що вас ним я хотіла загріти.

Кравчиха. Ти ж і зігріла ним мене, любочко моя дорога, сиза.

Ведучий. І досі ще ніхто не знає, що то все зробила Марусина сльоза.

Кури і Ластівка

(інсценізація байки Бориса Грінченка)

Дійові особи:
Ведучий
Курочка

Курочка

Куд-куд-кудак! куд-куд-кудак!
Ясчко я знесла гарненьке:
Нехай іде та дивиться усяк,
Яке воно у мене чепурненьке.
Куд-куд-кудак! сюди ідіть!

Ведучий

Так Глиняста з хліва кричить.
Рід курячий на те репетування
Із бур'янів,
Із смітників
Збирається, щоб курчине придбання
Побачити, сокоче й сокотить,
Аж зирк — тут Ластівка сидить,
На сонечку моторна чепуриться,
На диво ж те й не думає дивиться.

Курочка

А ти сидиш? Оце!..
Чом не летиш дивитись на яйце?
Ти глянь — яке!

Ластівка

Та годі цокотіти!

Ведучий

Говорить Ластівка.

Ластівка

Чого ще там глядіти?
Хіба вже я не бачила яєць?
Сама несла й виводила я, діти,
І вам скажу я навпростець:
Ви галас любите чинити
Із кожного яйця свого
І дивом робите його,
Мов річ зробили превелику,
Яєць же на світі без ліку,
Бо яйця кожен птах собі несе,
І найдурніший зробить се.

Ведучий

Омельку, братику! от як тебе почую,
Як кажеш про свої великії діла,—
Так і згадаю Курку навісную,
Що і вона свос яйце знесла...

Лебідь і гуси

(інсценізація байки Євгена Гребінки)

Дійові особи:
Ведучий Гусак
Лебідь Гуси

Ведучий

На ставі нишпо Лебедь плив,
А Гуси сірії край його поринали.

Гусак

Хіба оцей біляк вас з глузду звів?

Ведучий

Один Гусак загомонів.

Гусак

Чого ви, братця, так баньки повитріщали?
Ми попеласті всі, а він один між нас
Своє пиндючить пір'я білеї.
Коли б ви тілько захотіли,
Щоб разом, стало бить, вся беседа взялась,
Ми б панича сього якраз перемастили.

Ведучий

І завелась на ставі геркотня,
Гусине діло закипіло:
Таскають, грязь і глей, зо дна
Да мажуть Лебедя, щоб пір'я посіріло.
Обмазали кругом — і трохи галас стих;

Стилізований танець, «гуси» мажуть Лебедя.

Ведучий

А Лебідь плись на дно — і випурнув як сніг.

Будяк і Коноплиночка
(інсценізація байки Євгена Гребінки)

Дійові особи:
Ведучий
Будяк
Коноплиночка

На сцені Коноплиночка штовхає Будяк

Будяк

Чого ти так мене, паскудо, в боки пхаєш?

Ведучий

На Коноплиночку в стену Будяк тукав.

Коноплиночка

Да як рости мені? І сам, здоров, ти знаєш,
Що землю у мене з-під корінця забрав.

Ведучий

Була і чоловік сьому колючці пара:
Людей товче та й жде, щоб хто його кохав.
Я бачив сам таких і, може б, показав,
Та цур йому! розсерджу комісара!

Ведмежий суд
(інсценізація байки Петра Гулака-Артемовського)

Дійові особи:
Ведучий — 1-й Вовк
Лисичка — 2-й Вовк
Ведмідь
Віл

Виходить Лисичка із папірцем у руці.

Ведучий

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона,

Лисичка

... як попеластий Віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
Їв сіно, і овес, і сіль.
Суддею був Ведмідь, Вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки.

Ведмідь

Як можна гріх такий зробить!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво.

Ведучий

Ведмідь сердито став ревіть.

1-й Вовк

А то він сіно їв!

«Вовки» обурено перемовляються.

Ведучий

Вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Да судді річ його спочинку перебили,
Бо він ситенький був. І так определили
І приказали записать:

Ведмідь

Понеже Віл признався попеластий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті,
Так за такі гріхи його четвертувать
І м'ясо розідрать суддям на рівні часті,
Лисичці ж ратиці оддать.

Батько та син

(інсценізація байки Петра Гулака-Артемовського)

Дійові особи:
Ведучий
Батько
Син

Батько

Ей, Хведьку, вчись! Ей, схаменись!

Ведучий

Так панотець казав своїй дитині.

Батько

Шануйсь, бо, далебі, колись
Тму, мну, здо, тло — спишу на спині!

Ведучий

Хведько не вчився — і скоштував
Березової кашки,
Та ви'ять не вчився і пустував —
Побив шибки і пляшки;
І, щоб не скоштувать од батька різочок,
Він різку впер в огонь та й захований в куток.
Аж батько за чуб — хіп! — і, не знайшовши різки,
Дрючком Хведька разів із шість оперезав!..
Тоді Хведько скрізь слізки
Так батькові сказав...

Син

Коли б було знаття, що гаспидська дрючина
Так дуже дошкуля, то, неська я дитина,
Коли б я так робив:
Я б впер дрючок в огонь, а різки б не палив!

Заєць і Рак

(інсценізація твору Михайла Стельмаха)

Дійові особи:
Ведучий
Заєць
Рак
Дятел

Ведучий

Уранці Заєць біля дуба
Одягнувся в білу шубу,
Одягнувся, оглянувся,
В довгі вуса посміхнувся...

Заєць

Гарна шуба, шуба гожа,
І на полюс з нею можна,
Тільки жаль — чобіт нема.

Ведучий

А надворі вже зима...—
Обізвався Дятел з клена:

Дятел

Є знайомий Рак у мене,

По твоєму він заказу
Зшиє чоботи відразу.

Ведучий

Не ловив наш Заєць гав,
А побіг мерщій на став.
Всівся Заєць на колоду
Та й гукає прямо в воду...

Заєць

Вилізь, Раче, із води,—
Вируч Зайця із біди,—
Зший новенькі чобітки,
Щоб дзвеніли підківки,
Щоб і шпори дзеленчали,
Злого Лиса відганяли.

Ведучий

Із води вилазить Рак
Та й говорить Зайцю так...

Рак

Раки взимку спочивають
І замовлень не приймають.
От згадав би влітку нас,
Зпили б чоботи ураз
Чи із хрому, чи юхтові,—
Бігай, Зайче, у обнові,
Бережи своє здоров'я.

Ведучий

Заєць тихо у одвіт...

Заєць

Влітку тепло й без чобіт,
Влітку завжди забуваю,
Що прийде зима до гаю.

Рак

Думать треба...

Ведучий

...каже Рак.

Рак

А тепер ходи вже так.
До побачення, привіт...

Ведучий

Заєць досі без чобіт.

Борсук

(інсценізація твору Михайла Стельмаха)

Дійові особи:
Ведучий
Заєць
Борсук

Ведучий

Біля гатки, коло хатки
Засадив Борсук дві грядки
І світанням на зорі
Завалився спать в норі.
Спав Борсук два дні й дві ночі,
Аж запухли в цього очі,

Потім встав, ум'яв пиріг,
Позіхнув і... знову ліг.
Коло гатки, де дві грядки,
Бачить Заєць непорядки...

Заєць

Не полив посів Борсук...

Ведучий

Заєць в нору...

Заєць

Тук-тук-тук!
Уставай скоріш, земляче,
Без води посів твій плаче!

Борсук

Зараз, взую чобітки!

Заєць

За відро — і до ріки!..

Ведучий

Встав Борсук, розправив плечі
І — не в двері, а до печі:
З'їв картоплю, з'їв кисіль,
Позіхнув — і у постіль...

Заєць

Кажуть, горе тим грядкам,
Що попали борсукам!

Черепаха

(інсценізація твору Михайла Стельмаха)

Дійові особи:
Ведучий
Кіт
Черепаха

Кіт сидить і дивиться, як повзе Черепаха.

Ведучий

Кіт побачив Черепаху,
Черепаху-костомаху,
Та й говорить...

Кіт

От невдаха!
Зверху миска,
Знизу миска,
А між ними Черепаха.
Де взялось на тебе лихо?

Ведучий

Черепаха каже тихо...

Черепаха

Ще давно колись мій дід
В косаря украв обід.
Той обід у двох мисках
Над лугами смачно пах.
Дід підважив першу миску,
В другу вліз, мов у колиску,
І кисіль до смерку їв,
А кисіль миски зліпив.
Так з'явилась Черепаха,
Черепаха-костомаха.
І ти, Коте, не кради,
Не минеш тоді біди.

Як Сергійко навчився жаліти

(інсценізація оповідання В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Сергійко
Дівчинка

Перед уявною річкою сидить Дівчинка, підходить Сергійко.

Дівчинка. Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі.

Сергійко кидає у воду камінець.

Що ти кинув у воду?

Сергійко мовчить.

Сергійко. Невже ти не бачиш? Я кинув камінець.
Дівчинка. Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко виходить на авансцену.

Сергійко. Як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Я заснув з почуттям подиву. Серед ночі прокинувся. Розбудив шум за вікном. Шумів вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно. Мені стало страшно. Пригадалася сліпа Дівчинка. Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?! Мені хотілося, щоб скоріше настав день. Піду до сліпої Дівчинки.

Сергійко підходить до Дівчинки, бере її за руку, виводить на авансцену.

Мене звуть Сергійко, а тебе як?
Дівчинка. Мене звуть Катерина.
Сергійко. Давай будемо товаришувати. Я тобі все розповідатиму...

Сьома дочка

(інсценізація оповідання В. Сухомлинського)

Дійові особи:

Мати	4-а Дочка
1-а Дочка	5-а Дочка
2-а Дочка	6-а Дочка
3-я Дочка	7-а Дочка

Мати. Було у мене сім дочок. Ось поїхала одного разу в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулась додому аж через місяць.

На сцену виходять «дочки».

Дочки. Мамо, нарешті ти повернулася. Ми так сумували.
1-а Дочка. Я скучила за тобою, немов маківка за сонячним променем.
2-а Дочка. Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води.
3-я Дочка. Я плакала за тобою, як маленьке пташеня за пташкою.
4-а Дочка. Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки.
5-а Дочка. Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси.
6-а Дочка. Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка.

Сьома дочка бере сумки у матері.

7-а Дочка. Матусю, заходь додому, зараз будеш обідати, я спекла твої улюблені пиріжки.

Лелеки прилетіли
(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:

Мама — Хмари
Бабуся — Лелеки
Василько — Блискавки
Грім

Мама. Лелеки прилетіли, на крилах ключик від сонця принесли. Відмикають тим ключиком великі золоті ворота, і сонце піднімається все вище й вище в небо. Розбуджує дужі громи в ярах. Прокидаються дужі громи, клекотять у хмарах, граються блискавками. Ось що приносять весною лелеки.

Танок «лелек», Грому, «хмарок», «блискавок».

Василько. Я знаю дещо про лелек. Вони живуть парами, мостять гнізда на хатах і повітках.

Бабуся. Де живе лелека — там щастя живе. Бо лелека — сонячний птах.

Василько. Він зустрічає сонце вранці й проводжає його на спочинок увечері. На зорі лелеки піднімаються з гнізда й злітають високо в небо. Там радісно клекочуть — вітають сонце.

Бабуся. А ввечері стоять над гніздом і дивляться на захід.

Мама. То вони думають, скільки ще днів ходитиме сонце так високо й коли почне опускатися.

Василько. Та коли лелеки відлітають, вони довго-довго кружляють над своїм гніздом. Прощаються зі своєю домівкою, із Україною. Обіцяють, що навесні неодмінно прилетять.

Чому ж горобець утік
(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:

Ведучий — Горобець
Ластівка — Шпак

Ведучий. Збудувала собі Ластівка гніздечко під стріхою. Напосила сухої травички й пір'ячка. Постелила. Принесла м'яку пушинку вночі під голову покласти. А тут Горобець заліз у її гніздо.

Під час слів Ведучого Ластівка мостить своє гніздо, коли Ластівка «вилетіла» за лапшунки, до гнізда «залетів» Горобець. «Залітає» Ластівка.

Ластівка. Лети собі, Горобчику, добрий молодчику, до свого гнізда, пусти мене в мою хатку.

Горобець відвернувся, мовчить.

Лети собі, Горобчику, добрий молодчику, до свого гнізда, пусти мене в мою хатку.

Горобець сидить та й мовчить. «Залітає» Шпак.

Шпак. Не проси, Ластівко. Це такий розбійник, що жодні просьби не допоможуть. Висмикни дзьобом у нього пір'їну з голови, от він і втече...

Ластівка. Як це можна — висмикнути пір'їну з голови! Йому ж болітиме.

Шпак. Тоді лети, дурна, та будуй собі друге гніздо. (*Вилітає.*)

Ластівка (*виходить на авансцену*). Що ж робити? Горобчика шкода, болітиме йому, коли висмикнеш пір'їну. Але ж він не комашку якусь відібрав у мене, а хатину.

Ведучий. Затремтіло від гніву її серце.

Ластівка «летить» до гнізда, висмикує пір'їнку, Горобчик тікає.

Ластівка. Чого ж він утік?
Шпак. Бо чув нашу розмову.

Тільки живий красивий
(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:

Ведучий
Метелик
Хлопчик

Ведучий. Величезний красивий Метелик сів на червону квітку канни. Сів і ворушить крилами. До нього підкрався хлопчик.

Танок Метелика, з'являється Хлопчик. Танок Метелика і Хлопчика, у якому Хлопчик пробує спіймати Метелика, Метелик вирвається, але Хлопчик піймав Метелика. Приставляє до задньої куліси, кріпить його. Метелик трохи тріпоче крилами. Опускає крила, голову.

Хлопчик. Чого ти перестав тріпотіти крилами, Махаоне? Ні, він тільки живий красивий. Коли крильця його тріпочуть на квітці канни, а не на папері. Прости мене, може ти ще живий? Я тебе відпускаю, лети...

Метелик потроху оживає. Веселий танок Метелика і Хлопчика.

Татусь — це не борода, а очі
(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
1-й Ведучий
2-й Ведучий
Оленка
Мати
Татусь

1-й Ведучий. У маленької Оленки тяжко захворів татусь. Його поклали в лікарню.

2-й Ведучий. Якось Оленка прокинулась уночі, чує — мама плаче. Та й собі заплакала. Без татуся — горе.

1-й Ведучий. Мама щодня ходить до татуся в лікарню. Сьогодні вона прийшла весела, радісна: через тиждень татусь повернеться додому.

2-й Ведучий. Минув тиждень. Мама поїхала по татуся. Сидить Оленка дома, жде не діждеться.

Оленка прибирає в кімнаті.

Оленка. Незабаром Мама з Татусем прийдуть. Як же я сумую за татусем.

Заходить Мама, за нею Чоловік із чорною бородою.

Мамо, а де Татусь?

Чоловік бере зі стола рушник і прикриває бороду.

Та це ж Татусь! Як я скучила за Вами!

Оленка обнімає Татуся.

Татусь. А я думав, що ти мене зовсім забула.
Мати. Ти не боїшся бороди, Оленко?
Оленка. Ні, не боюсь. Татусь — це не борода, а очі.

Коли заснуть зорі
(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Ведучий
Петрусь
Тато

Ведучий. Удосвіта вийшов Петрусь із татом надвір. Тато їхав у поле на роботу й пообіцяв узяти з собою сина.

Виходять Петрусь із татом, сідають на віз.

Петрусь. Небо посвітліло, на сході зайнялася рожева смуга. Зорі мерехтять на проясненому небі. Татку, мабуть, хтось гасить їх одну за одною. Ось на небі лишилась одна-однісінька зірка. Татку, хай кінь наш, Буланко, йде тихо-тихо...

Тато. Чому?

Петрусь. Я хочу бачити мить, коли зірка гасне.

Тато. Добре, тільки дивись пильно-пильно, бо мить та дуже коротка.

Ведучий. Петрусь сидів непорушно, широко розплющивши очі. Він боявся кліпнути, боявсь опустити повіки. От зірка вже ледве-ледве блимає, мов світлячок на узліссі перед сходом сонця.

Петрусь. Буду дивитись, очей не зімкну ні на мить, і зірка ніколи не згасне. (*Петрусь на мить заплющує очі, розплющує.*) Зірки вже немає... Я знаю, тату, коли гаснуть зорі.

Тато. Коли?

Петрусь. Як тільки зімкнуться повіки...

Чого синичка плаче?
(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Ведучий
Мишко
Оля
Синичка

Ведучий. У хаті край села жили чоловік і жінка. Було в них двоє дітей — Мишко й Оля. Біля хати ріс високий гіллястий осокір.

На сцену виходять Мишко й Оля.

Мишко. Зробимо на осокорі гойдалку.

Оля. Ой, добре буде гойдатися!

Мишко виходить.

Ведучий. Поліз Мишко на осокір, прив'язав до гілки вірьовку.

Танок схвильованої Синички. Оля уважно стежить за рухами Синички.

Мишко. І Синичці весело, що ми будемо гойдатися. Як вона радісно танцює і співає.

Оля. Синичка не радіє, а плаче.

Мишко. Чого ж їй плакати?

Оля. Її дітки в гніздечку сидять у дуплі осокори, на якій ти хочеш зробити гойдалку.

Мишко. Давай пошукаємо інше дерево.

Мальва і хатня квітка

(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Ведучий
Мальва
Хатня Квітка

Ведучий. Під хатою росла Мальва. Вона була стрункa та висока.

Мальва танцює, під час танцю заглядає у вікно, у вікні Хатня квітка.

Мальва. Ти хто?

Хатня квітка. Я — Хатня Квітка.

Мальва. Як же ти живеш у хаті? Там же немає ані сонця, ані дощу.

Хатня квітка. Мене щодня поливають, мої листочки миють... Я живу багато років. Я пам'ятаю багато зим. Ти восени гинеш, а я й далі живу...

Мальва. А ти знаєш, що таке ранковий вітерець?

Хатня квітка. Ні, не знаю. А що це таке?

Мальва співчутливо дивиться на Хатню Квітку.

Мальва. Краще жити лише до осені, але знати, що таке ранковий вітерець.

Скрипка і Місячний Промінь

(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Ведучий
Скрипка
Місячний Промінь

Ведучий. Удень на Скрипці грав Музикант. А як зайшло сонце, він повісив її на стіні й ліпов собі. Висить Скрипка, мовчить, чекає ранку.

Кімната. У кутку стоїть Скрипка. Танок Місячного Променя.

Місячний Промінь (*пошепки*). Ти Скрипка?

Скрипка. Так, я Скрипка.

Місячний Промінь. Це про тебе ото балакають, що ти чудово граєш? Це ти примушуєш людей зупинятися її вслухатися в чарівні звуки твоєї музики?

Скрипка. Так, це я.

Місячний Промінь. Заграй, будь ласка, я хочу послухати.

Ведучий. Але Скрипка сама не могла грати. Вона мовчала. Настала друга ніч. Місячний Промінь знов освітив Скрипку.

Танок Місячного Променя.

Місячний Промінь. Чого ж ти не граєш?

Скрипка. Бо Музикант увечері йде додому, а приходить лише вранці.

Місячний Промінь. А хто це такий — Музикант?

Скрипка. Ну, Людина...

Місячний Промінь. То не ти граєш? Грає Людина?

Ведучий. Скрипка нічого не відповіла. Найтовстіша її струна тихенько застогнала.

Не видно, бо ніч

(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Юля
Мама

Юля. Мамо, можна мені малювати?

Мама. Звичайно. Але не забувай, що вже ніч, скоро треба лягати спати. А що ти будеш малювати?

Юля розкладає на столі великий аркуш паперу, починає малювати.

Юля. Я намалюю всіх, хто живе в моїй кімнатці.

Юля продовжує малювати, Матір прибирає в кімнаті.

Юля (*підводить Маму до столу, підіймає малюнок, показує*). Дивись, Мамо, що я намалювала. Ось ліжко, ось я сплю в ліжку. Під ліжком на килимку вогнегривий кінь. Поруч зі мною моя лялька Меланка. Рибка в акваріумі спить, кіт спить, а за вікном метелиця.

Мама. Але чому ж нічого цього не видно? Де ж тут ліжечко, де вогнегривий кінь, де лялька і кіт?

Юля. Не видно, бо ніч. (*До глядачів.*) Як це Мама того не розуміє?

Горобчик і Вогонь

(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Ведучий
Горобчиха
Горобчик

Ведучий. Стара Горобчиха дозволила нарешті своєму маленькому синочку вилетіти із гнізда.

На сцену виходять Горобчик і Горобчиха.

Горобчик (*показує на землю*). А це що?

Горобчиха. Це Земля, на ній все росте.

Горобчик. А то що таке?

Горобчиха. То стоять великі дерева, а маленькі — кущі. Влітку віти дерев і кущів у спеку нас рятують, ховають від Сонця.

Горобчик. А що таке Сонце?

Горобчиха. Воно світле й тепле.

Горобчик. А що таке Сонце?

Горобчиха. Ну, навіщо тобі все це знати? Це — Вогонь.

Горобчик. А мені хочеться знати, що таке Вогонь.

Горобчик вибігає за лаштунки.

Ведучий. Полинув Горобчик усе вгору і вгору — до Сонця. Линув, поки аж обпалив тоненьке пір'я своїх крилець. Наполохався й повернувся додому.

Горобчиха хвилюється. Повертається Горобчик.

Горобчик. Ну, тепер я знаю, що таке Вогонь.

Ялинка і липа

(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:

Ведучий	Дерева
Липа	Зима
Ялинка	Хурделиця
Дятел	Вітер

Танок «дерев», з яких опадає листя.

Ведучий. Настала осінь. Листя пожовкло.

Липа. Незабаром опаде барвисте моє вбрання і спати мені аж до весни. (*До Ялинки.*) Ялинко, розповіси мені весною яка вона — зима. Я ж спатиму й не побачу її...

Дятел. Красива, сріблясta.

Липа. Яка ж вона — красива зима?

Ведучий. Ось і зима настала. Спить Липа, а Ялинка милується вечірньою зорею, білим сніговим покривалом.

Танок Зими, Хурделиці, Вітру, Ялинок.

Минула зима, розтанув сніг, задзвеніли струмки, заспівав жайворонок.

Танок пробудження природи. Прокидається Липа.

Липа. Розкажи, Ялинко, про зиму.

Ялинка. Ти чуєш, як дзвенять струмки?

Липа. Чую.

Ялинка. Їхня пісня — це спогад про зиму.

Ледача подушка

(інсценізація твору В. Сухомлинського)

Дійові особи:
Ведучий
Яринка
Дідусь

Яринка. Завтра треба рано вставати, щоб до школи йти, а не хочеться, ой як не хочеться! Дідусю, чому вранці вставати не хочеться? Навчіть мене, дідусю, спати так, щоб хотілося вставати і йти до школи.

Дідусь. Це подушка в тебе ледача.

Яринка. А що ж їй зробити, щоб вона не була ледачою?

Дідусь (*пошепки*). Знаю я таємницю. Ото саме тоді, як вставати не хочеться, візьми подушку, винеси на свіже повітря, добре вибий її кулачками — вона і не буде ледачою.

Яринка. Справді? Я так і зроблю завтра.

Ведучий. Схопилась уранці Яринка швиденько, одяглася, взяла подушку, винесла на подвір'я, поклала на лавку — та кулачками її, кулачками. Повернулася до хати, поклала подушку на ліжко — та и умиватися. А дідусь у вуса посміхається.

По щирості
(інсценізація твору Ю. Федьковича)

Дійові особи:
Ведучий
Господар
Василько

Ведучий. Один господар прийшов з міста, дає своєму синкові медівник.

Господар. На, Васильку! Та поділися з Петриком по щирості!

Василько. А то як діляться по щирості?

Господар. Отак, синку. Як переломиш медівник, то даси більшу половину Петрикові, а собі лишиш меншу. Це називається по щирості.

Василько. То дайте Петрикові медівник, нехай він ділить по щирості!

Мати
(інсценізація оповідання Олександра Довженка)

Дійові особи:

Ведучий	Рябов
Ведуча	Налажка
Довженко	1-й Німець
Василь	2-й Німець
Мати	Селяни
Пшеницин	Німці

Ведучий. Не ради сліз, і розпачу, й скорботи, і не в ознаку гіркого прокляття, вони вже прокляті і так всіма на світі, за-

для слави нашого роду написано і в ім'я любові про цю високу смерть.

Ведуча. І хоч багато судилося нам незабутніх утрат, послухаємо про матір Марію Стоян.

Ведучий. Хто серед трупів ворожих біжить по селу, що вже догорає?

Ведуча. Хто це стогне біжучи?

Ведучий. Чиє серце стугонить у грудях, мов вистрибнути хоче вперед?

Довженко. Це Василь з автоматом і бомбами, Марії Стояниха син.

Ведуча. Хто мертвий висить коло хати під небом?

Довженко. Оце його мати.

Ведучий. Біжить Василь, увесь мокрий од довгого бою, біжить у великій тривозі.

Довженко. Як же він бився перед рідним селом! Розвідником був, пильнував точки, розніс гранатою дзота, що був колись дядьку за хату. Погнали ворога. Пробіг Василь усе село, все те, що звалося колись селом. Дві сотні печиць, спалені сади, череп'я, ями і безліч одубілих ворогів у багнищі й крові.

На сцену виходить Василь.

Василь. Мамо, де ви? Це я, Василь, живий! Івана вбито, мамо, а я живий... Я вбив їх, мамо, коло двох сотень... Де ви?.. Мамо, матінко моя, де ви? Рідна моя, чому ж ви не стрічаєте мене? Чом не чую вашого тихого голосу? Де ви, голубко, матінко моя сива?

Довженко. Спинився Василь коло хати, а хати немає. Василь у двір — нема двору. У сад — нема саду. Тільки одна стара груша, а на груші Мати.

Ведуча. О тихий жах...

Ведучий. О незабутній смутку...

Довженко. Коли вона була ще жива і хата була ціла край села, зимою в люту хуртовину, опівночі одного разу щось стало стукати у двері.

На сцену виходить Мати.

Мати. Хто тут?

Пшеницин. Тьотушка, пустіте, погібаєм...

Мати. Що ви, голубоньки, які ви, звідки?

Рябов. Ми руські, тьотушка. Свої ми. Льотчики! Ми впали.

Мати. Господи, синочки, йдіть мерщій. (*Заходять льотчики.*) Я двері зачиню... Чи ж ніхто не бачив? Німців же повно.

Довженко. Упали додолу, заснули вмить та й проспали півтори доби. Думала — померли. Вже обмивала й ноги їм гарячою водою, і грубу натопила, розігрівала разів зо три їжу — сплять. І плакала вночі і вдень, згадуючи своїх синів Івана й Василя.

Мати. Хто ж їх нагодує, хто пригріє у лиху годину? Де вони? Може, лежать уже десь у полі, мов скляні, чи висять на шибеницях у німецькій неволі і ворониня клює їм очі на морозі. І ніхто й не гляне вже, і не спитає, не заплаче!.. Так багато смерті навкруги. Діти, діти...

Ведучий. Степан Пшеницин і Костя Рябов були обидва з Уралу.

Ведуча. Вони належали до тієї породи руського юнацтва, що на довгі століття стане предметом вивчення і глибокого подиву істориків великої трагедії людства.

Ведучий. Неголені, обпалені морозами, вітрами і лютими пригодами життя, вони грізно стогнали уві сні і дихали важко. Війна хвилювала їх душі у сні, війна...

Ведуча. Вони були прості уральські юнаки, в міру освічені, роботящі, з хороших робочих родин. На війну їм іти не хотілось, але вони не плакали й не ховались від неї по доброму руському звичаю.

Ведучий. Вони пішли на фронт добровольцями, щоб скоріше добратись до ворога і знищити його. Льотчиками вони зробилися швидко і так само просто й легко, як змогли б зробитися підводниками чи снайперами. Природа наділила їх усім у добру міру. І самі вони були добрі.

Пшеницин. Спочатку, матушка, ми довго гатили фріців важкими бомбами, а потім призначили нас на культурно-просвітну роботу. Не хотілось нам, правда, ну треба, приказ.

Мати. А що ж воно за робота така?

Рябов. Ми розкидали над Україною листівки. Щоб знали люди правду про війну.

Мати. Так оце ви?.. Ой, велике діло робите, голубоньки мої. Куди там бомби, хай їм хрін. Велике діло — добра вість в неволі. Та така ж темрява кругом, та так позабивано голови людям лукавою фашистською брехнею, що й жити шкода. Неначе все скінчилося на світі, подумайте...

Довженко. І тут уперше, слухаючи прості материнські слова на поневоленій землі, відчули Пшеницин і Рябов, яка велика місія їм випала в житті.

Мати. Люди переписують оті листівки од руки, вивчають напам'ять кожне слово і передають од села до села, щоб воскресити віру. Тисячі людей, зневірених, опуканих, обплутаних обманами в неволі, рятуються листівками од вчинків одчайдушних і жахливих. От що сіяли ви над українською землею.

Пшеницин. Підбили наш літак вночі, упали серед лісу. Під час падіння поламали собі руки і ноги.

Рябов. Тікали ми на схід лісами, ярами, ховались од німців по проваллях, заметах і байраках...

Мати. Де ж це було, голубоньки?

Пшеницин. Далеко. Кілометрів п'ятсот.

Мати. Давно?

Рябов. Та більше місяця. Вже й кості позростались.

Степан Пшеницин. Ми такі люди, що все перенесем. Нам би трохи ще полежати та набратись сили, а там проліземо через фронт хоч попід снігом.

Мати. Ну, що з вами вдієш? Отакі й мої...

Довженко. Два тижні ховала Марія гостей. Стерегла хату, годувала, а коли все вийшло, ходила по селу просити милостині, та не абиякої, а молока та сала. І ніхто не одмовив їй і не спитав нічого, хоч кожний про себе й догадувався про щось: не пішла б же Стояниха отак просити для себе.

Ведуча. Та не судилося Марії вберегти дітей. Одного ранку наблизився раптом гарматний рев. У село ввалилася на відпочинок попарпана в боях частина. Заметушилася, забігала німота.

Мати. Діточки! Йдуть німці!

Заходять «німці».

1-й Німець. Що за люди?

Мати. Сини мої.

2-й Німець. Брешеш!

Мати. Не брешу, клянуся!

1-й Німець. Обшукати хату!

«Німці» починають обшук.

Мати. Не трогайте, вони хворі. Поламані... Боже!

2-й Німець. Гальт! Ваша мати?

Рябов. Мати.

2-й Німець. Брешеш, комісаре!

Мати стає перед дітьми.

Мати. Не дам! Бийте мене... Не дам, людоїди! Голубчики, не трогайте, не вовчиця ж вас родила, а людина, мати!

1-й Німець. Нащо ж ти ховала?

Мати. Боялася. Ви такі страшні! Нема ж нічого на світі страшнішого од вас!

1-й Німець. Ха-ха-ха! Правда? Ти маєш рацію, старушка. Страшнішого нема і не повинно бути!

Довженко. Через дві години зігнали німці на майдан усе село на очну ставку. Поставили Пшеницина і Рябова перед селом. Глянули вони на людей, ні одного знайомого обличчя навкруги.

На сцену виводять Пшеницина, Рябова, за ними виходить Мати, виходять «селяни», «німці».

Пшеницин. Прощай, Урал...

Рябов. Прощай...

Мати. Люди добрі, адже мої діти Василь і Іван! Погляньте-бо, хіба ж не взнасте? Кажіть же, що мої! Чого ж ви мовчите? Чи ж вам жалко їх признати? Людоньки!

Довженко. Люди плакали й признали. Навіть староста й поліцаї не посміли сказати «ні».

Ведучий. Одна тільки Палажка, вдова убитого партизанами начальника поліції, зловісно мовчала.

Мати. Палажко, скажи — сини, бо прокляну на цьому і на тому світі. Бог тебе спитає, Палазю...

Палажка мовчить.

2-й Німець. Фрау Палажка, есть сто сини?

1-й Німець. Ну?

Палажка. Сини...

Німець б'є Палажку, вона падає. Тоді він ударив її з усієї сили в праву і ліву щоку.

2-й Німець (*до льотчиків*). Ваше прізвище?

Мати. Ой!

Німці виводять льотчиків, голоси із-за лаштунків.

Рябов. Прощайте, мамо!

Пшеницин. Спасибі! З вами і вмирати не страшно!

Ведучий. Зчинилась стрілянина. Вони лежали на снігу, обнявшись обоє.

Ведуча. А її взяли під руки й повели, б'ючи по чім попало. Розбили гранатами хату і підвели до групі. Попливла перед очима група.

Мати (*із-за лаштунків*). Не віпайте, не страміть мене. Як же мені висітоньки? Я ж таки жінка стара. Дайте мені кулю, одну кулиночку, молю вас, благаю...

Ведуча. Не дали. Тоді вона хутенько стала на пеньочок, перехрестилась.

Мати (*із-за лаштунків*). Не трогайте, недолюдки. Не приторкайтесь до моєї шиї...

Ведуча. Сама наділа.

Мати (*із-за лаштунків*). Діти...

Ведуча. ...та й одділилась од землі.

Василь. Довго я лежав на снігу коло групі. Ніхто не чув ні стогону, ні туги, ні скреготу зубів.

Довженко. Під самий уже ранок, коли од морозу скам'яніло серце і грізний гук возвістив зорю, підвівся із землі, поцілував холодну материну руку.

Василь. Прощайте, мамо... Усю свою добрість і лагідну вдачу, що подарували ви мені, я лишаю отут з вами коло групі, мамо. (*Дістає хустку, бере жменю попелу, загортає в хустку.*)

Оце я, мамо, заберу з собою, щоб не втомлялися ні ноги мої, ні руки, ні серце.

Довженко. Перед нею проходило військо без шапок. Шанували материнство, ідучи до бою. Ревіли гармати. Сонце снігу червонило. Од гарматного реву обсипався іній, і казкові сніжинки падали на материні розплющені очі.

Ведучий. І хто ж не поклониться з живих і прийдешніх невмируючій красі Марії Стояніхи, матері, що просила милостиню для дітей чужих? Руки її маленькі і ніжні, з довгими красивими пучками, оті самі трудящі руки, що так багато сотворили хліба, прядива й пасіння...

Мати (*із-за лаштунків*). Нема вже, діточки, нічого. Все віддала, щасти вам, доле.

Василь. Вічна слава вашому імені, мамо Маріє, красоті вашій.

Не було у вас дорогих черевиків, не душилися ви паризькими духами, а душились полином та коноплями. Не було ні шовку, ні сезонних капелюшків, ні кованих сундуків з замками. Не мандрували ви по світу, по закордонах. Вам було піколи. Ви, як та пчілка, були зайняті і од роси носили все мед до родинного вулика, поки не одняли у вас життя недолюдки з Європи.

Але закордон ще прийде до вас, прийде подивитися на вашу піч під небом, на сухенькі гвоздики од пристріту в пічурці, на ваш пам'ятник, і якщо є на світі хоч краплина сумління, він поклониться вашій красі, дорога наша мати, слов'янко, українко дорога.

Хай же знає весь світ, як висіли ви, мамо, на старій груші за други своя у велику Всесвітню війну в українському кривавому селі на Вкраїні кривавій.

Перший диктант

(інсценізація твору Остапа Вишні)

Дійові особи:

Остап	Парася
Івасик	Пистинка
Мати	Марія Андріївна
Батько	Учень
Івасик	Учні

Остап. Було це за тих часів, про які старі наші люди, жартуваппи, казали: «Було це за царя Опенька, як була земля тоненька!»

Івасик. А тоді таки справді був цар, хоч і звався він не Опеньком, а Миколою, і були на нашій землі пани поміщики та капіталісти.

Остап. А жили ми на хуторі, і від хутора до села було тоді верстов зо три, а тепер, значить, кілометрів три з гаком.

Івасик. На хуторі було з десяток хатів, а навкруги — ліс, де росли високі ялинки, розложисті клени і могутні, у три-чотири обхвати дуби...

Остап. А ліщини тої, пам'ятаєш, ліщини! Як пішла густими зеленими кущами ліщина понад хутором по узліссю, то аж до охтирського шляху прослалася, а потім повернула на Рубани, з Рубанів на Шаповалівку, і аж до самісінького Рибальського хутора все ліщина та й ліщина...

Івасик. А як уродить було горіхів! Щодня ми тих горіхів повнісінькі пазухи було приносили, а мати їх посушать, і взимку такі були ласощі в неділю: і соняхи, і гарбузці, і горіхи...

Остап. Лускаємо було, лускаємо ті соняхи з гарбузцями та з горіхами, аж язики подубіють, мати дивляться.

Виходять Мати, Парася, Пистинка.

Мати. Заїди, заїди повитирайте!

Остап. Того часу було нас у батька з матір'ю п'ятірко: найстарпенька сестриця Парася, а під нею був я, а після мене знайшовся в капусті братик Івасик, а після Івасика лелека приніс сестричку Пистинку — потім іще, не пам'ятаю вже де, знайшлися дві сеструпі.

Парася. Це нас було на той час, що про нього оце розповідаємо.

Івасик. А пізніше приносили нам братиків і сестричок і лелеки, і в капусті їх знаходили, і з колодязя витягали.

Пистинка. Дванадцятко всього в батька з матір'ю було нас братиків та сестричок.

Парася. Найменшенську сестричку Орисю баба Секлета в городі під калиновим кущем ізнайшла.

Остап. Ох і плаксива була Орися, і перед тим, як заголосити, скривиться, було, скривиться, ніби калинову ягоду розкусила.

Мати. Недарма тебе, таку плаксиву, баба Секлета під калиновим кущем ізнайшла! Усе тобі кисло!

Івасик. А тепер сестричка Орися — лікар, завідує в районі пологовим будинком, діточок вона лікує, щоб здорові були і не скиглили.

Остап. На хуторі школи не було, не було на хуторі й церкви з церковноприходським «вчилищем», і зростали хуторяни здебільше неписьменними, бо навіть і до вбогого дякового «письменства» годі було прилучитися,— дяка на хуторі не було.

Івасик. А як нашим батькам кортіло — до болю! — щоб ми, їхні діти, вивчилися читати й писати, бо як залетить у хутір якийсь лист із далекої солдатчини, то й того не було кому вичитати,— загорталося того листа в біленьку хустинку і чімчикувалося з ним аж до села, до вчительки, або дяка, чи до «сидельця» в марнопольці:

Парася. Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла!

Пистинка. Учителька в селі була дуже старенька й кволенька — їй з листами соромилися надокучати, отже, вичитували листи дяк із «сидельцем» — і складали до своїх комірчин хуторські крашанки.

Виходить Батько.

Батько. Вчити дітей! То нічого, що школа далеко, що дітям і в осінні дощі, і в зимові хуртовини доводилося ходити десятки кілометрів туди й сюди! Пішки — це півлиха, найбільше лихо, не переборене для більшості батьків,— чоботи!

Мати. От уже на ту зиму Парасі й до школи час...

Батько. А де ж тих чобіт узяти?

Остап. Парасі чоботи таки справили. Померла навесні бабуся, з їхніх старих шкарбанів перетягли на Парасю. Хоч і непоказні, а проте чобітки, а як дьогтем випмарували, ще й блистять.

Івасик. Почала Парася до школи ходити, а вечорами стоїть, було, біля каганця.

Парася. «А-а-а», «Би-би-би»...

До Парасі підходять Остап, Івасик, Пистинка.

Усі діти. «А-а-а», «Би-би-би»...

Мати. Ану, грамотії, спати!

Остап (*до матері*). Наступної зими і мені теж випаде йти до школи.

Мати. Чоботи?! Де ж тих чобіт насправлятися?!

Остап. Так-таки вони чобіт для мене і не вигадали, а вирішили, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі — один день вона, а один день я. Почав, отже, ходити і я до школи.

Парася. Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуся, що весь час закутувалася в теплу хустку і все — кахи! кахи! Усе кахикала.

Мати. Слухайтеся Марії Андріївни і не дратуйте її! Такій учительці, як пана, низенько вклонятися треба!

Парася. Любили ми стареньку нашу вчительку Марію Андріївну — дуже! І любили, і слухали її.

Остап. Ой, як давно це було, а й досі в нас старі люди, згадують чудесної душі людину, народну вчительку Марію Андріївну, і її могила влітку завжди квітами уквітчана: колишні учні пам'ятають про неї.

Парася. А добра, добра була, ласкава та лагідна.

На сцену виходять «учні», Марія Андріївна.

Марія Андріївна. Як закрутило, такої хуртовини давно не було. Любі дітки залишайтеся ночувати у школі. Зараз будемо вечеряти. (*Виносить їжу.*) Поїжте кулешику, на сніданок яєчні насмажу.

Діти. Спасибі, як смачно.

Марія Андріївна. Пийте чайок, ось вам цукерки.

«Діти» їдять, Марія Андріївна стеле біля пічки.

Марія Андріївна. Лягайте спати, на добраніч.

Остап (*до глядачів*). А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кахикає... А вранці побудить нас і поснідати дасть. І коли вона, старенька, спала, хтозна!

Вже третю зиму ходив я до школи.

Парася. Походила я до школи тільки дві зими і закінчила свою освіту, бо в нас іще добавилося троє братиків і сестричок, і матері самій годі було з такою оравою впоратися.

Івасик. Чобітьми ми тепер чергувалися вже з братом Остапом.

На сцені клас, входять «діти». Заходить Марія Андріївна.

Марія Андріївна. От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтеся і пишіть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

Учень. І в книжечку не дивитися?

Марія Андріївна. Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як у книзі слова надруковані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книг списували... Не спіпіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми називали — «здаменти»), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Остап (*до глядачів*). Усього першого диктанту я вже не пригадую. Диктувалося російською мовою, бо шкіл на рідній українській мові за царя на Україні не було.

Марія Андріївна. «По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы.»

Остап (*до глядачів*). На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Марія Андріївна. Написали ви перший диктант не дуже, сказать, удало, помилок багатенько, особливо ця (*засміялася*). Що то за порода собаки? Ну що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули? Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: «...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы...» Де ви чули, що є на світі собаки панської чи не панської породи і щоб вони лаялися? Порода «испанская», есть такое государство — Іспанія, а собаки не лаються, а «лают», по-нашому «гавкають». Зрозуміли?

Остап. Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав, пани їдуть, то й собака в них панської породи, Батько часто говорять, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

Марія Андріївна. А воно, бач, і не так! Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!

Остап. Здохла б вона йому, та собачка, разом із панами!..

Екзамен

(інсценізація оповідання Бориса Грінченка)

Дійові особи:

Ведучий	Школяр
Куценко	Маленький школяр
Олексій Петрович	Іван
Батюшка	1-й Учень
Сторож	2-й Учень
Молодший брат	Школярі
Старший брат	

Сцена оформлена під дореволюційний клас.

Ведучий. Сьогодні великий день у Тополівській школі: у цей день має відбутися екзамен, а на йому повинен бути член ради шкільної. Тим-то у школі ще з учора все готується. І молодий, що тільки перший рік учителює, вчитель, і сторож Кирило Криворукий працюють з усієї сили. Ще вчора маленька хатка, що волость віддала на школу, хатка завбільшки сорок квадратових аршин почала чепуритися. Усі ями в земляній долівці позасипувано, а потім сторож попримазував їх глиною.

Заходять «учні», Сторож, Олексій Петрович, Батюшка.

Сторож. Якомога обережніше приторкайтеся своїми ногами до примазаних місцин. А то сядите та й товчете чобітьми! Де б оберігатися, легенько ступати, а ви товчете. От уже приїде пан, то він вам дасть!

Молодший брат (*звертається до старшого*). Чого ж він приїде, той пан?

Старший брат. А питатиметься, чи навчилися ми...

Молодший брат. А він який? Страшний?

Старший брат. Та хіба ж я знаю: я й сам його не бачив. Спитайсь у Олексія Петровича.

Молодший брат. Олексію Петровичу, а він страшний?

Олексій Петрович. Хто?

Молодший брат. Та той пан, що приїде?

Олексій Петрович. Заспокойтеся, нічого страшного не відбувається. Інспектор приїде подивитися, як ви вчитесь, чого навчилися.

Молодший брат. А він не битиме?

Школяр. Та ні! Хто ж тут сміє битися?

Молодший брат. Е, не сміє! А як спитається, а ти й не знатимеш, то що тоді? Тоді й битиме...

Під час розмови старші «школярі» тихо повторюють вивчене.

Маленький школяр ховається під стіл.

Маленький школяр. Я втечу, як він приїде!

Двоє хлопців учинили бійку.

Батюшка (*до Олексія Петровича*). Половина десятого? Нехай сідають: скоро, мабуть, приїде.

Учитель дивиться на батюшчин годинник.

Олексій Петрович. Чергові, покличте усіх до класу!

Чергові виходять, заходять усі «учні». Сміх і галас.

Батюшка з учнями читає молитву.

Ведучий. Прочитали молитву, посідали. Учитель та Батюшка, поділивши школярів, почали дещо перепитувати їх, перебиваючи один одному. Але діло не ладналося: і вчителі, і школярі були стурбовані. Якось минула година. Чого ж він не їде?

Учитель знову випустив школярів зо школи. Менші побігли, а старші, що здають екзамен на «свідоцтво», знов до книжок. Батюшці надокучило ждати, і він пішов додому.

На сцені виконується пантоміма на словах Ведучого.

Батюшка. Пішов я додому. Як приїде, то зараз же пришліть за мною.

Олексій Петрович. Звичайно, покличемо.

Ведучий. А він усе не їхав. Старші ще щиріше вчать, хоч учитель і впевняє, що їм тепер краще буде пробігатися.

Минає година, друга, третя. Страшний пан, що так довго примушував себе дожидатися, ще більше тепер лякав школярів. І потомились усі, і пана страшно,— так би і втік.

Нарешті, години в три, знепацька почувся дзвоник.

Школярі. Їде, Їде!..

Сторож (*заходить*). Їде, уже біля Стецькового тинку.

Олексій Петрович. Василько, біжи до Батюшки, нехай приходить швидше.

Усі «учні» сідають на свої місця.

Школярі. Господи, поможи!..

Сторож. Сюди! Ось сюди пожалуйте!

Заходить інспектор, підходить до Олексія Петровича.

Куценко. Ви учитель?

Олексій Петрович. Учитель.

Куценко. Член училищного совета Куценко.

Під час слів Ведучого заходить Батюшка. За стіл сідають Куценко, Батюшка, Олексій Петрович. Куценко витягає папери і розкладає їх на столі, біля них кладе задачник, ручку й олівець.

Ведучий. Пан Куценко років 25—30 був волосним писарем, а жінка його торгувала бакалією. І в писарстві, і в крамарстві йому так попастило, що через десять років він мав уже свою крамницю в повітовому місті і, потроху посуваючись угору, зробився з писаря значною особою в місті. Недавнечко він був міським головою, а тепер директором повітового банку, що через його ж махрайства незабаром мав впасти, і разом він — член земської управи і шкільної ради,— тим і їздить він по сільських школах на екзамени яко голова «екзаменаційної комісії». Але як непевні голосні й приголосні та й усякі інші хитрощі українського правопису ніколи не давалися до зрозуміння панові членові, то він, звичайно, на екзаменах з української мови любіше мовчав. На екзаменах же з закону Божого та з рахунків почувався він вільніше, найбільш як справа доходила до лічби. Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем, а директорування в банкові дало йому змогу перемогти й «дроби», і він особливо на рахунки й наполягав на екзаменах. Він завсігди возив із собою свій завдачник, де були папірцями й олівцем позначені задачі, які він звичайно і безодмінно давав розв'язувати школярам. До цього треба додати хіба ще те, що, силкуючись удавати з себе пана, він без жалю нівечив і українську, і російську мову, нехтуючи першу і не знаючи другої.

1-й Учень. І в його задачник?!

2-й Учень. Перо, як срібне, блищить...

Куценко. Дайте список учеников.

Олексій Петрович дає список, Куценко починає його вивчати.

Куценко. Байденко Іван!

Іван виходить, вигляд у нього переляканий, підходить до столу, вклоняється.

Куценко. Ну, по закону. Читай молитву Господню.

Іван (*треммячим голосом*). Отче наш, Иже еси на небесах! Да святится имя Твое, да приидет Царствие Твое, до будет воля Твоя, яко на небеси и на земли. Хлеб наш насущий даждь нам

десь; и остави нам долги наша, якоже и мы оставляем должником нашим; и не введи нас во искушение, но избави нас от лукавого.

Куценко. А што ето такое Тройця?

Іван. Так це... це...

Батюшка. Ну-ну! Я ж вам ето об'яснял, как же ти не знаєш?

Іван. Тройця... Тройця... це — бог Отець, і Син, і Дух святий...

Куценко. А що ж то, три бога?

Іван. Ні, один...

Куценко. Ну, как же то один? Розкажи!

Батюшка. Ну, чого ж ти мовчиш? Ти ж знаєш!

Іван тре чоло.

Куценко. Ето значить... обикновенно, це всьо одно, що от свет од сонця, исходить і що того... тее... об'ясніть йому, Батюшка!

Батюшка. Поясню, обов'язково поясню.

Олексій Петрович. Тепер по священной історії...

Батюшка. Розкажеш про Ноя і його синовей?

Іван. Розкажу.

Куценко. А що хорошо сделал Хам з отцом?

Іван. Ну...

Куценко. Обикновенно, он отца не уважал, посмеялся с него... за то єму і наказаніє. А ти уважаєш отца? Слушаєшся?

Іван. Слухаюсь...

Куценко (*до всіх школярів*). То-то!.. Всегда должно слушаться, потому отец обикновенно есть родитель! Тепер по арихметике! От я вже сам його спропшу. (*Розгортає задачник, показує, яку вправу треба виконати. Іван на листочку записує відповідь, протягає Куценку.*)

Ну, виконав... Тепер по-руському! (*Бере книгу, показує.*) Читай!

Іван. «Мартышка в старости слаба глазами стала, а у людей она слыхала, что это зло еще не так большой руки, лишь стоит завести очки...»

Куценко. Що було далі — розкажи!

Іван. ...вона слихала, що у людей больші руки і очки... стоїть та й крутить хвостом...

Куценко. Да, очки надела. Хорошо! Будеть! Можна і виставляти оцінку...

Олексій Петрович. Может бить, пісать що?

Куценко. Мм... Нехай пишеть!..

Під час слів Ведучого всі виконують пантоміму.

Ведучий. Учитель почав читати якийсь уривок з книги, а школяр писав на класовій таблиці. Потім почали виправляти помилки. Куценко якось підсунув до себе книжку і, звіряючи з нею написане, знайшов дві помилки. Зоставалось їх ще з п'ятеро, але він сказав, що все останнє так, і хлопця пущено.

Саме таким робом узялися й до другого школяра. Тільки, як дійшли до арифметики, бідолашний ніяк не міг рішити задачу — даремно направляв його вчитель, даремно підганяв інспектор.

Куценко. Що ето? Арифметики не знають, щитать не умєють! Ви учитель, ви нічего не делали! Я в училищний совет на вас подам рапорт!

Маленький школяр (*плаче*). У! Я не хочу тут!.. Я не хочу! Я додому піду!

Учитель підходить до хлопця. Маленький школяр втік за лаштунки.

Ведучий. Бачачи, що вже переборщив, Куценко притих. Екзамен останніх шістьох хлопців, що здавали на «свідоцтва», відбувся тихо, надто, що всі вони «арифметику» знали, і пан інспектор не мав рації сердитися. Нарешті скінчили.

Олексій Петрович. А тих не будем екзаменовать?

Куценко. Нет... Та они умєють читать?.. Хлопці, читать умєєтє?

Школярі. Умієм...

Куценко. А щитать? Ну: дважди єм?

Школярі. Чотирнадцять!

Куценко. А 25 без 7?

Школярі. Вісімнадцять.

Куценко. Ну...

Батюшка. Може, закусить би...

Куценко. Обикновенно... не мішало б... Ну, дєті, (*Учні встають.*) значить, ви тепер получите свідєтельство — которие екзамен здали, а которие нет, то, обикновенно, учітєся, потому шо наука... то-єсть... потому, шо без неї человек тьомний... А арихметику, особливо арихметику, шоб знали. Потому, обикновенно, арихметика — то велика наука!.. (*Після довгої паузи.*) Так от шо... тее... школа у вас хорошая, і я так доложу у совет. І арихметику знають — один не знаєть, ну, та то вже нічево...

Куценко тисне руки Вчителеві, Попу.

Олексій Петрович. Так їх распустіть?

Куценко. Еге, да... Ну, тепер тее... домой ідіть! А ми до вас, Батюшка. Обикновенно треба закусить. Може б того... й водочка?..

Батюшка. А всенепремінно!.. Як же!.. Пожалуйте!..

Куценко. Так, так... От ми там і протокол екзаменськой подпишем...

Золота діжа

(інсценізація твору Степана Васильченка)

Дійові особи:

Онук — Сусідка
Дід — Сусіди
Батько — Діти
Мати

Онук (*до глядачів*). Про нашого Діда казали, що він уміє злодіям одводити очі. Ніби й справді він щось таке мав. Їдемо оце до схід сонця в поле. У полі скрізь лежить іще клубкам густий туман. Покаже він батогом у поле.

Дід. А глянь, глянь, скільки ото сивих кабанів попагапяв він у поле.

Онук (*до глядачів*). А хто саме понаганяв, про те не каже. Глянеш туди, очам своїм віри не доймаєш — той туман уже не туман: все поле, скільки його очами зведеш, забито чередами сивих кабанів. І вже поки не розійдеться він, все буде маритися, що то сунуть кудись, не потовпляться сиві кабани.

Або так: спиниться серед двору, довго-довго дивиться на небо.

Дід. Біжи сюди, я тобі загадку загадаю.

Онук. Яку?

Дід. А ось яку: біжать коні вороні, на них узди порвані.

Онук. Ну, що за загадка, яку відгадати не можна...

Дід. Так ти не вгадаєш, глянь краще вгору.

Онук піднімає очі.

Дід. Ну, що ти побачив там?

Онук. Хмари, а більш нічого.

Дід. Подивись краще, може, то й не хмари.

Онук (*до глядачів*). Тільки він скаже так, зразу ніби очі тобі розплющаться: вже немає хмар — то табуни сполоханих диких

коней скільки духу мчаться попад хатами, понад садами, попад церквою, хвости та гриви на вітрі порозпускавши. Летять кудись, летять, і краю їм немає.

До Діда підходять Мати, Батько, Сестра, «сусіди». Усі сідають на колоду.

О н у к (*до глядачів*). Було ще якось улітку ввечері. Посеред двору на колодках сиділи всі наші: Тато й Мама, старша наша сестра і дехто з сусідів.

До Онука підбігають «діти». Починають грати, сміятися.

Б а т ь к о. Та вгамуйтесь! Не кричіть! Не казіться!

С у с і д к а. Та й чого це вони дуріють так сьогодні?

М а т и. Хоч би ви, діду, поробили їм що-небудь, щоб вони хоч на часину примовкли.

Д і д. Я їм пороблю! Я їх зараз усіх в поросят поперекидаю...

«Діти» сміються.

О н у к (*до глядачів*). На подвір'ї було темно, а далі почало чогось видніти. За нашим двором темніли городи, за городами верби рядами з долини верхи аж до неба попіднімали, а геть-геть за вербами, де вдень, як море, квітувала пшениця і звідкіль увечері вітер тільки її дух приносив, там червоно червонілося, ніби десь у полі огонь пастухи розкладали.

Д і д. Андрійку, гов!

О н у к. Чого-о?

Д і д. Скачи сюди, покажу диво!

О н у к. Дурите!

Д і д. Далебі, ні.

О н у к. Ви, діду, кликали мене?

Д і д. Іди сюди! (*Онук пручається, дід бере за руку.*) Дивись — чи бачив ти таке: за лісом, за пралісом золота діжа сходить.

О н у к (*дивиться за лаштунки, кричить*). Ай-яй-яй! Дивіться! Що воно таке?

Діти підходять до дорослих,
усі дивляться за лаштунки.

О н у к (*до глядачів*). Там за вербами викочувалася вгору в колесо завбільшки золота діжа, на очах сходила, червоніла сама, і небо червоніло. А назустріч їй вершечками засяяли верби, мовби золотими перами втикались.

Тихо стало, як у церкві.

О н у к (*до Діда*). Та це ж місяць зіходить!

Б а т ь к о. А ти ж думав і справді діжа?

О н у к (*до глядачів*). Що місяць, то місяць — всякий бачив, але, як зразу показалось, так уже й увесь вечір здавалося, що то золота діжа сходить. Діжа, та й край, хоч тобі що...

Чарівна діжа сходила, сходила та й потекла через край... Золоте тісто розплилося по всьому двору й городу.

Обмокли в золоті білі пахучі романи, позолотився волохатий полинь, заяскрилась, засвітилась кропива.

Спершу не було видно, а тепер застовбурілі на городі соняшники...

А на колодках між темними поставами аж сяє в білій сорочці веселий чарівник Дід, який наворожив нам цей золотий вечір.

НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ

ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ!

Ой ну, люлі, дитя, спать!
Пішла мати жито жать
Та й вижала три квітки:
Що первую сопливу,
А другую дрімливу,
А третюю щасливу.
Ой щоб воно спало,
Щастя-долю мало
І добрую годину
На малую дитину.
Ой щоб воно спало
І спати хотіло,
Як квіт, червоніло.

ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК!

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіду,
Поки мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:

Ой первую зросливую,
А другую сонливую,
А третюю щасливую,
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло.
На серденько не кволіло,
Сонки-дрімки в колисоньку.
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки.
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

Михайло Стельмах

КОЛИСКОВА
(за народними мотивами)

Наш ледащо — мурий кіт —
Тихо вибрався на пліт,
Позирнув собі убік
Та й у хату нишком — скік!
А із хати — в хижку:
— Попукаю мишку!..—
Миші кіт не відшукав,
А сметану поз'їдав
Та й ховатися біжить,
А дитя в колисці спить.

ВІРШІ ДЛЯ ІНСЦЕНІЗАЦІЇ

Сидір Воробкевич

РІДНА МОВА

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову може забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити
Ненька наша мила?
Як ту мову може забути,
Та ж звуками тими

Ми до бога мольби слали
Ще дітьми малими;
У тій мові ми співали,
В пій казки казали,
У тій мові нам минувшість
Нашу відкривали.
Мово рідна, слово рідне,
Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того бог карає;
Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужії, як заразу,
Чуму обминають.
Ой, тому плекайте, діти,
Рідну нашу мову
Вчиться складно говорити
Своїм рідним словом!-
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має.

Любов Забашта

УКРАЇНІ

О, Україно! Жить тобі,
Як і твоїй співучій мові,
Аж доки сяють голубі
Небесні шати, і шовкові
Шумують трави, і горить
У небі чиста дощовиця,
А нам до віку пить і пить
З твоїх джерел — і не напиться!

Юрко Шкрумеляк

МОЛИТВА ЗА РІДНУ МОВУ

Боже, Отче милостивий,
Ти нам дав ту мову красну,
Поміж мовами найкращу,
Нашу рідну, нашу власну.

Тою мовою співала
Нам, маленьким, наша мати,
Тою мовою навчала
Тебе, Боже, прославляти.

Тою мовою ми можем
Величатись перед світом,
Бо між мовами ця мова —
Мов троянда поміж цвітом.

Хоч би й хто напастував нас,
Хоч би й хто посмів грозити,—
Дай нам силу, дай відвагу
Рідну мову боронити.

Поможи, Небес Владико,
Хай буде по Твоїй волі,
Щоб та мова гомоніла
Вільно: в хаті, церкві, в школі.

Дай діждати пошанівку
Рідного святого слова,
Щоб цвіла на славу Божу
Наша українська мова!

Янка Купала

РІДНЕ СЛОВО

О рідне, могутнє, незраджене слово,
Зі мною ти в праці й в ві сні,
Зі мною ведеш чарівничу розмову,
Складаєш сердечні пісні.

О рідне, безсмертне, незраджене слово,
Ти кривду й неправду змело,
Хоч гнали тебе і кували в закови,
Даремно: живеш, як жило.

О рідне, і вільне, незраджене слово,
Завзято і весело грай,
Хай повзають змії, погрожують сови,
А ти не забудеш свій край.

Покривдженне, гнане, незраджене слово,
Над краєм своїм загрими,
Що рідна розмова, убогая мова
Найкраща мені між людьми!

Семен Данилов

МОЇМ ЗЕМЛЯКАМ

Та в мандрах, далеко від дому,
Признаюся вам, земляки,
Ніколи не заздрів нікому
І навіть, скажу, навпаки,—

Пишався, пишався до болю,
Що виріс в суворім краю,
Що в серці носив із собою
І пісню і мову свою.

І край мені рідний вижався —
Ліс, річечки Марти розлив...
І зроду я не підроблявся,
Своє і братерське любив.

Поїздив і дещо знаю
Та знаю одно зокрема:
Від рідного кращого краю
У цілому світі нема.

Максим Рильський

МОВА

Як паросць виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм життям.

Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морському. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не мутне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля,
Не майте гніву до моїх порад
І не ліпуйтесь доглядать свій сад.

Петро Сиченко

УКРАЇНСЬКА НІЧ

Над зеленим гаєм та над бережком
місяць виринає золотим ріжком.
Посріблив отаву, віття лугове
і на той бік ставу човником пливе.

А на видноколі, мов брови шнурок,
підняли тополі хмарку до зірок.
Геп туман вітрила підніма навстріч...
Ой, яка ж ти мила, українська ніч.

Д. Павличко

ТИ ЗРІКСЯ МОВИ РІДНОЇ

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!

Ти зрікся мови рідної. Ганьба
Тебе зустріне на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба —
Її не понесеш нікому!

Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма —
В твій слід він кине сміх — погорду!

Є. Плужник

Я ЗНАЮ

Я знаю — перекують на рала мечі.
І буде родюча земля — не ця.
І будуть одні ключі
Одмикати усі серця.
Я знаю! І буде так:
Пшеницями зійде кров:
І пізнають, яка на смак
Любов. Вірю.

П. Тичина

* * *

Ах, не смійтеся ви наді мною,—
Не для вас я Вкраїну люблю!
Не для вас виливаю ці сльози з журбою,
Що ніхто їх не бачить нічною добою,
Коли довго від думок не сплю.

Не чіпайте моєї Вкраїни!
Хай, по-вашому, вмерла вона.
Скажіть: нащо ці ваші знущання та кпини?
Не чіпайте — прошу вас — моєї Вкраїни:
Тільки це ж моя втіха одна!

Хіба можете ви зрозуміти,
Як її я кохаю, люблю?
Та коли б не вона, то для чого б і жити?
Але що... що вам, бідним, про це говорити...
Чи ви любите матір свою?

В. Баранов

ДО УКРАЇНЦІВ

Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
Я питаю в книжок, розширяюсь на кожній сторінці:
Де той рік, де той проклятий тиждень і день,
Коли ми, українці, забули, що ми українці?

І що є в нас душа, повна власних чеснот і щедрот,
І що є у нас дума, яка ще од Байди нам в'ється,
І що ми на Вкраїні — таки український народ,
А не просто населення, як це у звітах дається.

І що хміль наш — у пісні, а не у барилах вина.
І що щедрість — в серцях, а не лиш у крамничних вітринах.
І що є у нас мова, і що українська вона,
Без якої наш край — територія, а не Вкраїна.

Я до себе кажу і до кожного з вас — Говори!
Говоримо усі, хоч ми й добре навчились мовчати!
Запитайте у себе: відколи, з якої пори
Почали українці себе у собі забувати?

Запитаймо й про те, як ми дружно дійшли до буття,
У якому свідомості нашій збагнути незмога,
Чим солодший од меду нам видався чад забуття
Рідних слів, і пісень, і джерел, і стежок від порога.

Українці мої! То вкраїнці ми з вами, чи як?
Чи в «моголах» і вмерти судила нам доля пихата?
Чи в могили й забрати судилось нам наш переляк,
Що розцвів нам у думах смиренністю «меншого брата»?

Українці мої! Як гірчать мені власні слова...
Знаю добре, що й вам вони теж — не солодкі гостинці.
Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,
Коли бачу, як люто себе зневажають вкраїнці.

Я вже й сам ладен мовить: «Воно тобі треба?.. Стерпи!»
Тільки ж хочу, вкраїнці, спитати у вас нелукаво:
Ради кого Шевченкові йти було в Орські степи?
Ради кого ховати свій біль за солдатську халяву?

То хіба ж не впаде, не закотиться наша зоря,
І хіба не зотліє на тлін українство між нами,
Коли навіть на згарищі долі й зорі Кобзаря
Ми і досі спокійно себе почуваєм хохлами?

Українці мої! Дай вам Боже і щастя, і сил.
Можна жити й хохлом, і не згіркне від того хлібина.
Тільки хто ж колись небо нахилить до Ваших могил,
Як не зраджена вами, зневажена вами Вкраїна...

Д. Павличко

* * *

У дитячому серці жила Україна —
Материнські веселі і журні пісні,
Та за мову мужицьку не раз на коліна
Довелося у школі ставати мені.

Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі киї,
Наді мною ночами відплакала мати,
Я ж не зрікся ні мови, ні пісні її.

І померла з гризоти вона молодою.
Залишився назавжди без матері я,
Та не був ні хвилини в житті сиротою,
Бо вела мене далі Вкраїна моя!

Д. Павличко

СКОВОРОДА

Хвала і слава сонцеві і росам,
Що розсипають по мураві день.
Ганьба розледачілим малоросам,
Що не достукався до них Монтень.

А як прийшов у чорному жупані
Козацький син з чолом у небеса,
Вони його з масткін і плебаній
Прогнали, як заразливого пса.

І, виламавши палицю із тину,
Він темними байраками пішов
Кріпацьким дітям викладать латину,
Бентежити думками рабську кров.

Де хата димом і добром зігріта,
Ставав у дверях, величав і сив,
Притулку для Платона й Демокріта
І хліба він, соромлячись, просив.

Збиралися статечно, як лелеки,
Навколо нього тихі мужики.
Він голови єпископські, як глеки,
Словами розбивав на черепки.

Не відшукати щастя для вітчизни,
Як в немочі проказній людський рід.
Він біблію, немов ріку пустизни,
Пересікав не раз уплав і вбрід.

Він риб шукав — знаходилися змії,
Чіплялися до рук і ніг вужі.
Святому сину покритки Марії
Пробачити не міг святої лжі.

Малого більший тузає й тусає —
Правдиве це і вічне, як трава.
А серце в серце глянє й замерзає:
Там звір лежить з обличчям божества.

Чи звіра брав мудрець на поворозку,
Чи бога брав мудрець на воловід?
Мала частинка світу в людському мозку,
А в кожнім серці людському — цілий світ.

Живем і помираєм непароком.
Шукаєм правди, хоч вона страшна...
Над людством нахилявсь, як над потоком.
В якому видно воду аж до дна.

Д. Білоус

ЗВУКИ РІДНІ

Синь бездонна,
ще й грозою
прополоскана.
Дзвони, дзвони,
гул — рікою...
...з підголосками.
Тільки-тільки-но озветься
дзвін церковний,
будить щем солодкий в серці
невимовний.

І дзвіночка в ньому пкільного
дзеленчання,
і струмочка весняного
дзінь-дзюрчання.

Квітів видиво хрещатих
з гай-сторонки,
і на білих овечатах
подзвін тронки...
Звуки мідні
так жертовно
в небо злинули.
Звуки рідні
молитовно,—
дзвін малиновий.

Д. Білоус

ДИВО КАЛИНОВЕ

Солов'ї на калині,
на ялині зозуля.
Через гори й долини
лине пісня з Полісся.

Мова в пій калинова,
древа сонячна гілка,
серця тиха розмова,
калинова сопілка.

І мости калинові
до братів, до народів
в сім'ї вольній і новій
всьому світу на подив.

І на кручах дніпрових
травня повінь зелена.
На мостах калинових
калинові знамена.

М. Сингаївський

ПІСНЯ В РОСАХ

Темно-сиза ожина
Гляне гронами з гаю.
Тут моя Батьківщина,
Сонце отчого краю.
Ген привітна домівка,
Що мене колисала,
Та ромашка-журливка,
Що на луг виглядала.
Що мені в нагороду
Аж до осені квітла,
Віщувала погоду,
Як провісниця літа.
Тепла в росах стежина —
Та, що з ночі пізнаю.
Тут моя Батьківщина,
Пісня рідного краю.
Ніжна матері мова —
Та, що в серці до скону.
І щоденна обнова —
Сяйво нашого дому.
Споришні на подвір'ї
Та джерельна криниця...

У такому довір'ї
Отчий край мені сниться.
Я таким його бачу
Із огрому земного.
Свою пісню і вдачу
Взяв я змалку у нього.

М. Сингаївський

* * *

Під небом — на землі
У кожного свій край.
В собі, в собі шукай —
Любисток, що зацвів
Під маминим вікном.
І житній вітер нив,
Що спить чутливим сном.
І свій дитячий слід —
У мареві, в теплі,
І жита сивий цвіт —
Під небом на землі.

У кожного свій край.
В собі його пізнай
Як далечінь і вись
У птаха під крилом.
Та людям засвітись
Ласкавістю, добром.
Та швидше припадай
До зоряних криниць,—
Пізнай свій отчий край
З найглибших таємниць.
Із клекотів земних,
Із проростання трав...
І слово, що від них
Ти, мов свічадо, взяв.
І сонце, що цвіте
У соняху твоїм.
І вічко золоте
В розквітті польовім.
У кожного свій край.
В собі оберігай
І колисковий спів,
І матері сльозу,
І стежку, де ступив
На сонячну росу.

І синій мак світань,
Що в небі палахтить,
І щедрість поривань,
І тиші творчу мить.
І день, що завеснів
У рідному краю.
І молодість синів,
Як молодість свою.
У кожного свій край.
Навічно пам'ятай,
Що народився ти
Для мужності, добра,
Що є пора цвісти
І зважувать пора.
Ти пам'ятай життям,
І в серці пронеси.
Що ти живеш чуттям
Братерства і краси.
Що став ти на поріг.
Твій поступ — зореплях.
Що ти живеш за всіх —
Полеглих у боях.

Б. Олійник

ДО ПРОБЛЕМИ ДОБРА І ЗЛА

Де тільки я не бродив оці тисячу літ!
Скільки забулось? Забудеться скільки?
Не знаю.
Кров закипала на кризі по краплі, як глід.
Тяжко спадала на поле вороняча зграя.

Хтось мене вів через холод заплющених сіл.
Згарища станцій... Безокі віконні провали...
Лики і лиця... Поземка ядуча, мов сіль, -
Все те за вигоном пам'яті пилом припало.

Хтось мене кинув (чи зрадив?) опівніч сліпу...
Хто ж це? Забулось...
Але вкарбувалось навіки.
Жах одинокості, туга посмертна в степу,
Косо — прицільна, на жертву — атака шуліки...

Все те розмилось буденним, як січка, дощем,
Та запеклося тавром на пергаменті долі:
Блискавка пострілу за полохливим кущем.
Отвір жорстокий у ніжному тілі тополі.

Дати безликі пішли в снігову крутію,
Крики погроз відповзли за хитке видноколля,
Тільки єдина, що кулю спинила мою,—
Світить мені рятівною свічею тополя.

Давши ім'я їй (нема без імення добра!),
Тайну його стережу, як вона — мою кулю.
Небом укрив, приголубив сагою Дніпра,
В крону її поселивши, як пам'ять, зозулю.

Далі іду. Проминаю байдужі стовпи.
Лиця байдужі, неначе стовпи, проминаю,
Прізвища станцій якихось... уже й не згадаю,
Потяг промерзлий відгув у забуті степи.

Бив мене вітер жорсткий і жорстокий, як жерсть.
Де ж це було? На якому роз'їзді?.. Забуто.
Та не забуто: у небо вростаючи круто,
В благословенні тополею зведений перст...

Дав їй імення (нема без імення добра!).
Світить у пам'яті знаком живого карбунку.
Прагну до неї, немов до межі відрахунку,
Щоб не згубити дороги до осі Дніпра.

Хай би куди не хилила мене течія,—
Сущим у плоті чи вітром нечутним у полі,—
Все ж повертатимусь, яко на круги своя,
До таємниці, запеченій в серці тополі.

Манить мене — і манитиме! — куля мала,
Доки у ній ще ховається слизько і хитро
Ім'я стрільця, зароковане в тайні калібру...
Адже нема, товариство, без імені зла!

Література

1. *Антонович Д.* Триста років українського театру. — Прага, 1925.
2. *Антонович Д.* Український театр. — Прага, 1923.
3. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. — Львів : Світ, 1990.
4. *Буяльський Б. А.* Поезія усного слова. — К. : Радянська школа, 1990.
5. *Василько В. С.* Фрагменти режисури. — К., 1967.
6. *Возняк М.* Початки української комедії. — Львів, 1919.
7. *Гетманчук Н. О.* Постичне слово на заняттях з української мови // Наукові записки ТДПУ : сер. Педагогіка. — 1999. — № 3.
8. *Грицан Н. В.* Техніка сценічного мовлення. — Івано-Франківськ, 2004.
9. *Дика Н. С.* Поняття культури мовлення учнів // Дивослово. — 2002. — № 2.
10. *Добрянська І. О., Царик Л. А.* Виразне читання : Лабораторні заняття. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2001.
11. *Дорошенко С. І.* Основи культури і техніки мовлення. — Х.: ОВС. — 2002.
12. *Іванченко М. П.* Сучасна українська літературна мова. — К., 1960.
13. *Запорожец Т. И.* Логика сценической речи. — М. : Просвещение, 1974.
14. *Кисіль О.* Український театр. — К., 1925.
15. *Кисіль О.* Шляхи розвитку українського театру. — К., 1920.
16. *Кох И. Э.* Основы сценического движения. — Москва, 1962.
17. *Муромцева О. Г., Жовтобрюх В. Ф.* Культура мови вчителя. — Х. : Гриф, 1998.
18. *Олійник Г. А.* Виразне читання. Посібник для вчителів. — К. : Вища школа, 2000.
19. *Олійник Г. А.* Виразне читання. Основи теорії. — К. : Вища школа, 1995.
20. *Савкова З.* Как сделать голос сценическим. Теория, методика и практика развития речевого голоса. — М. : Искусство, 1975.
21. *Станіславський К. С.* Робота актора над собою. — К. : Мистецтво, 1953.

Шкільний театр

О. М. Ворожейкіна

Театральна віталья

Занурення в світ театру допоможе сформувати в свідомості дитини високі ідеали, що згодом несуть тільки позитивну енергетику. Заняття в театрі дисциплінують, виробляють почуття відповідальності перед партнерами та глядачами, прищеплюють почуття колективізму, любов до праці, упевненість тощо.

Наш посібник допоможе сформувати ці якості у дітей. Посібник містить найпростіші заняття зі сценічного мовлення, сценічного руху, нескладні етюди. Особливу увагу приділено практичній роботі з голосом, дикцією; вправам на розвиток уяви, виразності рухів; ігроритміці; рольовим іграм. Також пропонується добірка сценаріїв, інсценізацій, українських народних казок, байок, оповідань українських письменників.

Видання розраховане на вчителів, керівників театральних гуртків.

Також читайте

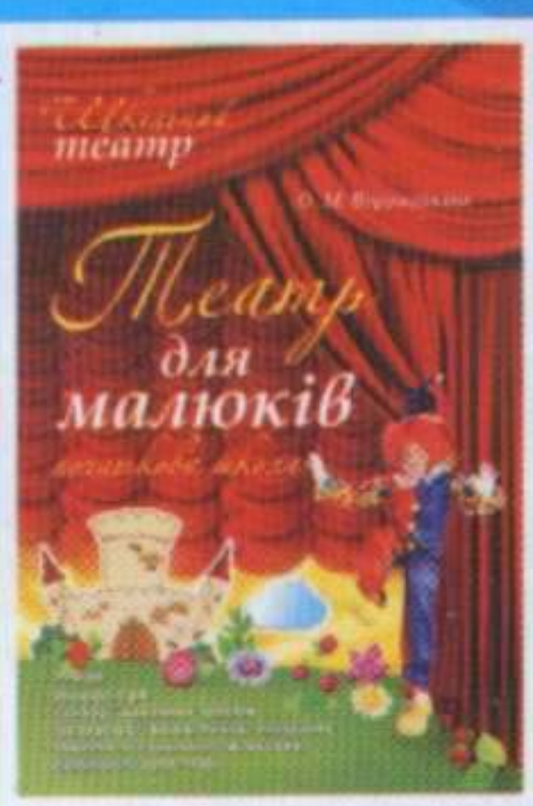

Код: 41ПР17

Код: 41ПР6

Код: 41ПР15

9 786170 004550

Замовляйте за адресою:
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ «Основа»,
тел. (057) 731-96-33,
e-mail: office@osnova.com.ua, www.osnova.com.ua